

# TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ÜZERİNE AKADEMİK İNCELEMELER I



Editör:

İSMAİL ÖZER



**BİDGE Yayınları**

**Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Üzerine Akademik İncelemeler I**

**Editör: İSMAİL ÖZER**

**ISBN: 978-625-8821-25-3**

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2026-06-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

[www.bidgeyayinlari.com.tr](http://www.bidgeyayinlari.com.tr) - [bidgeyayinlari@gmail.com](mailto:bidgeyayinlari@gmail.com)

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /  
Ankara



## Önsöz

Türkiye Cumhuriyeti tarihi araştırmaları, uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak makro düzeydeki siyasi gelişmeler, askeri müdahaleler, liderler arası ilişkiler ve uluslararası diplomatik süreçler üzerinden şekillenmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş felsefesi, rejimin kurumsallaşma süreci, demokrasi tecrübeleri ve dış politikanın temel yönelimleri gibi geniş ölçekli konular, tarih yazımının merkezinde yer almış; bu yaklaşım, yakın dönem Türkiye tarihinin anlaşılmasına önemli katkılar sunmuştur. Bununla birlikte tarih biliminin yöntemsel gelişimi ve sosyal bilimlerde yaşanan paradigma değişimleri, yalnızca büyük olayları ve karar alıcıları değil, bu süreçlerin arka planında yer alan kurumsal yapıları, bürokratik işleyişi, yerel aktörleri ve toplumsal dinamikleri de araştırma nesnesi hâline getirmiştir. Günümüzde Cumhuriyet tarihi çalışmaları, devlet-toplum ilişkilerini daha bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlayan yeni araştırma eğilimleriyle zenginleşmektedir. Bu çerçevede arşiv belgeleri, resmî yazışmalar, kurum kayıtları, süreli yayınlar ve diğer birincil kaynaklar üzerinden yürütülen çalışmalar, tarihsel olayların yalnızca sonuçlarını değil, ortaya çıkış süreçlerini ve karar alma mekanizmalarını da görünür kılmaktadır. Böylece Cumhuriyet tarihinin farklı dönemlerinde yaşanan siyasi, idari ve toplumsal gelişmeler daha ayrıntılı ve çok boyutlu biçimde analiz edilebilmektedir. Elinizdeki Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Üzerine Akademik İncelemeler başlıklı eser, söz konusu metodolojik çeşitliliğin ve akademik derinleşmenin bir ürünü olarak hazırlanmıştır. Kitapta yer alan çalışmalar, Cumhuriyet döneminin farklı zaman dilimlerine ve çeşitli araştırma alanlarına odaklanan özgün araştırma makalelerinden oluşmaktadır. Devlet kurumlarının işleyişi, siyasal karar alma süreçleri, bürokratik yapılar, toplumsal yansımalar ve tarihsel dönüşümler gibi konular bilimsel bir perspektifle ele alınmıştır. Her bir makale kendi araştırma problemi, yöntemi ve kaynak evreni doğrultusunda bağımsız bir araştırma niteliği taşımakla birlikte, birlikte değerlendirildiklerinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin kurumsal ve siyasal gelişimine ilişkin bütüncül bir görünüm sunmaktadır. Bu kitabın temel amacı, yakın dönem Türk siyasal hayatında ve devlet mekanizmasında meydana gelen değişimlerin, krizlerin ve dönüşümlerin arka planını ortaya koymak; tarihsel süreçleri yalnızca sonuçlarıyla değil, nedenleri ve işleyiş biçimleriyle birlikte değerlendirmektir. Çalışmalarda kullanılan birincil kaynaklar ve arşiv belgeleri, araştırmaların bilimsel güvenilirliğini güçlendirirken okuyucuya olayları dönemin koşulları içerisinde değerlendirme imkânı sunmaktadır. Böylece tarihsel olguların günümüz bakış açısıyla değil, kendi dönemlerinin siyasal, sosyal ve kurumsal gerçeklikleri içerisinde anlaşılması hedeflenmiştir. Kitapta yer alan makaleler, Cumhuriyet tarihinin farklı kesitlerine ışık tutarken aynı zamanda tarih araştırmalarında kaynak kullanımının, eleştirel değerlendirmenin ve disiplinlerarası yaklaşımın önemini de ortaya koymaktadır. Bu yönüyle eser, yalnızca belirli olayları inceleyen bir çalışma olmanın ötesinde, Türkiye Cumhuriyeti tarihine ilişkin yeni araştırma sorularının geliştirilmesine katkı sağlayabilecek bir akademik kaynak niteliği taşımaktadır. Cumhuriyet döneminin siyasi, idari ve toplumsal dönüşümlerini farklı boyutlarıyla ele alan bu çalışmaların, mevcut literatüre katkı sunacağı ve yeni araştırmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir. Bu kitabın hazırlanmasında emeği geçen tüm yazarlara, özgün araştırmalarını ve bilimsel birikimlerini paylaşarak eserin ortaya çıkmasına katkı sundukları için teşekkür ederiz. Ayrıca, Cumhuriyet tarihinin daha derinlikli ve çok yönlü biçimde anlaşılmasına yönelik her akademik çabanın, tarih biliminin gelişimine ve toplumsal hafızanın güçlenmesine önemli katkılar sağlayacağına inanıyoruz. Eserin araştırmacılara, öğrencilere ve konuya ilgi duyan tüm okuyuculara yararlı olması dileğiyle.

## İÇİNDEKİLER

|                                                                                               |   |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|---|
| TURHAN FEYZİOĞLU'NUN 1956-1957 ÖĞRETİM YILI<br>ÜNİVERSİTE AÇILIŞ KONUŞMASI VE SONUÇLARI ..... | 1 |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|---|

*MELİKE AYBUĞA*

|                                                                                                         |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| KIBRIS SORUNUN İÇ POLİTİKA BOYUTU: KIBRIS<br>TÜRKLERİNİN TÜRKİYE'DE KAMU İSTİHDAMI<br>(1965-1980) ..... | 15 |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

*SİNAN İLHAN*

|                                                                   |    |
|-------------------------------------------------------------------|----|
| İMPARATORLUĞU SANSAN TÜRK KUŞATMASI:<br>KUT'UL AMARE ZAFERİ ..... | 50 |
|-------------------------------------------------------------------|----|

*GÖKHAN BULUŞ*

# BÖLÜM 1

## TURHAN FEYZİOĞLU'NUN 1956-1957 ÖĞRETİM YILI ÜNİVERSİTE AÇILIŞ KONUŞMASI VE SONUÇLARI

**Melike AYBUĞA<sup>1</sup>**

### Giriş

Türk siyasi tarihi açısından Demokrat Parti dönemi önemli bir yere sahiptir. DP 1946 yılında kurulmuştur. Kurulduklarında baskıcı rejimi eleştirerek liberal bir görüşün savunucuları olmuştur. DP'nin bu dönemde en büyük destekçileri ise basın ve üniversitelerdir. 1950 seçimlerinde halkın, basının ve üniversitelerin destekleriyle muhalefetten iktidara geçmiştir. Seçim sonuçları halk arasında büyük bir mutlulukla karşılanmıştır. Böylece Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Celal Bayar seçilmiş, Başbakanlığa ise Adnan Menderes getirilmiştir. 1950-1954 yılları arasında DP önemli gelişmelere imza atmıştır. 1954 seçimlerini de büyük bir farkla kazanmıştır. Fakat kuruluşunda liberalizmi savunan Demokrat Parti, zamanla yerini baskıcı bir partiye bırakmıştır. İktidara yönelik basın ve üniversitelerden eleştiriler başlamıştır. Adnan Menderes eleştiriler karşısında baskıyı daha da arttırmıştır. Özellikle basın ve

---

<sup>1</sup> Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, melikeaybuga@gmail.com, ORCID: 0009-0006-1129-4165

üniversiteler üzerinde sert kanunlar çıkartmıştır. Bu çalışmada, üniversiteleri kısıtlamak amacıyla çıkarılmış olan kanunların üniversiteler üzerinde etkisini Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun 1956-1957 öğretim yılında yaptığı konuşma ile gösterilmeye çalışılmıştır.

*“Turhan Feyzioğlu'nun 1956-1957 öğretim yılının açılış konuşması ve sonuçları”* başlıklı çalışma üç başlık altında incelenmiştir. Birinci kısımda Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun eğitim hayatına değinerek akademik kimliği anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise *“1956-1957 öğretim yılı konuşmasına giden süreç”* başlığı altında Üniversitelere yönelik çıkarılan kanunlara değinilerek iktidarla yaşanan kopuş süreci ele alınmıştır. Üçüncü kısımda ise *“Turhan Feyzioğlu'nun 1956-1957 öğretim yılının açılış konuşması ve sonuçları”* başlığı altında, Feyzioğlu'nun öğrencilerine yaptığı konuşması üzerine DP'nin bu durumdan rahatsız olduğu anlatılmıştır. Bunun sonucunda Milli Eğitim Bakanı senatodan görüş bildirmesini istemiştir. Senato, bakanlık emrine alınmasını gerek olmadığını belirtmiştir. Ama Millî Eğitim Bakanlığı senatonun görüşüne rağmen 6435 sayılı kanun ikinci maddesini gerekçe göstererek Feyzioğlu'nu bakanlık emrine almıştır. Bu gelişmenin ardından öğrenciler ve öğretim üyelerinin gösterdiği tepkileri incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasındaki en büyük etken; Turhan Feyzioğlu'nun yapmış olduğu konuşmanın, birçok Cumhuriyet Tarihi kitabında kısa ve yüzeysel olarak verilmiş olmasıdır. Makale ve tez çalışmalarının sınırlı olmasından dolayı, ilgili alandaki boşluğun giderilmesi amaçlanmıştır. Bölüm hazırlanırken birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Birincil kaynak olarak Resmî Gazete ve gazetelere; ikincil kaynak olarak ise kitaplar, makaleler ve ansiklopedi maddelerine başvurulmuştur. İncelenen kaynaklar arasında yer alan Zafer Toprak'ın *“İktidara Karşı Öğrenci Direnişi Aralık 1956 Prof. Turhan Feyzioğlu'nun Bakanlık Emrine Alınışı”* adlı makale, bu çalışmada önemli bir yere sahiptir.

## Turhan Feyzioğlu'nun Eğitim Hayatı ve Kariyeri

1922 yılında Kayseri’de dünyaya gelen Turhan Feyzioğlu (Ören, 2022, s. 1), İlkokul eğitimini burada tamamlamıştır. Lise eğitimini Saint-Joseph Fransız Lisesi’nde başlayan Feyzioğlu, ilerleyen süreçte buradan ayrılarak Galatasaray Lisesi’ne geçmiş ve 1941 yılında birincilikle mezun olmuştur. Yükseköğrenimine Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde başlamıştır. Fakat daha sonra bir hocasıyla yaşadığı

problem nedeniyle öğrenimine İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde devam etmiştir. 1945 yılında yükseköğrenimini fakülte birincisi olarak bitirmiştir (Göbel, 2025, s. 639). Feyzioğlu, 1946 yılında akademik kariyerine Ankara Üniversitesi (A.Ü.) Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin (SBF), İktisat ve Maliye Bölümü asistanı olarak başlamıştır. Doktora eğitimini “*Türkiye’de ve Başka Ülkelerde Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi*” adlı teziyle tamamlamıştır. Doçentliğini ise “*İdare Hukukunda Beklenmeyen Haller Nazariyesi*” isimli teziyle kazanmıştır (Bozkır, 1996, s. 228). 1953-1954 yılları arasında doçent olarak görev yaptığı Ankara Üniversitesi SBF tarafından Fransa ve İngiltere’ye gönderilmiş, orada bulunduğu süre içerisinde araştırma ve incelemeler yapmıştır. 1954 yılında ülkesine geri dönmüştür (Ören: 2022, s. 1). Feyzioğlu, dönüşünün ardından bir grup arkadaşlarıyla birlikte Form Dergisini kurmuş ve yazılarını yayınlamıştır (Göbel, 2025, s. 640). 1955 yılında profesör unvanını almıştır. 1956 yılına gelindiğinde ise A.Ü. SBF dekanlığına seçilmiştir (Bozkır, 1996, s. 228).

*Resim 1 Turhan Feyzioğlu (Toprak, 2013, s. 51).*



## 1956-1957 Öğretim Yılı Konuşmasına Giden Süreç

1950 yılında liberal bir düşünceyi savunarak iktidara gelen Demokrat Parti (DP) 1954 seçilerine kadar hem halk hem de aydın kesim tarafından desteklenmiştir. 1954 yılında yapılan seçimlerin ardından yerini iyice sağlamlaştırmış ve artık daha baskıcı bir tavır sergilemiştir. Bunun sonucunda ana muhalefet (CHP) kanadının çevresinde İstanbul ve Ankara aydın kesimi toplanmaya başlamıştır (Çetinkaya, 2022, s. 727). Böylece iktidar ile üniversiteler arasında kopuş başlamıştır; hız kazanması ise iktidarın çıkardığı üç kanun sebebiyle olmuştur (Kılıç, 2023, s. 277). Bu kanunlar sırasıyla şunlardır:

1. 6185 Sayılı Kanun (21 Temmuz 1953): 4936 sayılı üniversiteler kanununun 46. maddesinin (d) fıkrası şu ifadelerle değiştirilmiştir: *“Üniversite öğretim mesleğinde kalmasına yer bırakmayacak kadar şeref ve hasiyet kırıcı bir suç işleyenlerle, siyasi teşekküllerde fiilî vazife alanlar veya 3. maddenin (e) bendi hükmünün cevaz vermediği siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunanlar üniversite öğretim mesleğinden çıkarılır. Bu akademik unvanlarını taşıyıp taşımayacakları üniversite senatolarınca ayrıca karar altına alınır”* (T.C. Resmî Gazete, 28 Temmuz 1953, 8469).

2. 6422 Sayılı Kanun (21 Haziran 1954): 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu’nun 6122 sayılı kanunla değişen 39. maddesinin (b) fıkrası şu şekildedir: *“Seçilmiş belediye reisleri ve vilayetlerin daimî komisyon azaları hariç olmak üzere, 25 hizmet yılını tamamlamış olanlar kurumlarınca lüzum görüldüğünde yaş kaydı aranmaksızın re’sen emekliliğe tabi tutulmuşlardır”* (T.C. Resmî Gazete, 25 Haziran 1954, 8738).

3. 6435 Sayılı Kanun (5 Temmuz 1954): Bu kanunda ise şunlar ifade edilmiştir: *“Madde 1- Umumi, mülhak veya hususi bütçeli idarelerle belediyeler ve bunlara bağlı idare, müessese ve teşekküllerden maaş alanların (Hakim, subay, astsubay ve askeri*

*memurlar hariç) tayinlerindeki usule göre mensup oldukları vekalet, idare, müessese veya teşekkül emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılabilirler... Madde 2- Bu kanunun birinci maddesi, üniversitelerin kuruluş kadrolarına dahil bilimum mensupları hakkında senatonun mütalaası alındıktan sonra tayinlerindeki usule bakılmaksızın Maarif vekili tarafından re'sen tatbik olunur. Madde 3- Bu kanun gereğince ittihaz olunacak vazifeden uzaklaştırma karar ve muamelelerinden dolayı bu muameleyi tatbik eden idare ve şahıslar aleyhine hiçbir idari ve adli kaza merciine müracaat olunamaz” (T.C. Resmî Gazete, 8 Temmuz 1954, 8749).*

Böylece 6435 sayılı kanun ile üniversitede çalışan akademisyenleri senatonun görüşüyle birlikte Millî Eğitim Bakanlığı'na emrine alınarak görevden uzaklaştırılmasına zemin hazırlamıştır (Kırpık vd., 2022, s. 318). Bu düzenleme üniversiteler ile iktidar arasındaki ilk krizin yaşanmasına sebep olmuştur (Çelik vd., 2021, s. 288). Bunun yanı sıra 23 Ocak 1956 tarihinde Ankara Fikir Kulübü tarafından bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansın konuşmacılar şunlardır: Prof. Dr. Yavuz Abadan, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Aydın Yalçın, Doç. Dr. Muammer Aksoy ve Doç. Dr. Yaşar Karayalçın gibi önemli isimlerin katılımıyla gerçekleşmiştir. Konferansta iktidara yönelik eleştiriler söylemlerde bulunulmuştur. Demokrat Parti Başkanı Adnan Menderes yapılan eleştiriler üzerine çok sinirleşmiş ve 24 Ocak 1956 tarihinde Meclis grubuna yaptığı konuşma sırasında akademisyenler için, “İstersek bugün çanlarına tıkayabiliriz” ifadesini kullanmıştır. Böylece DP ile üniversiteler arasındaki fikir ayrılığı fiilen başlamıştır (Temizgüney, 2018, s. 186).

### **Turhan Feyzioğlu’nun 1956-1957 Öğretim Yılıının Açılış Konuşması ve Sonuçları**

1956-1957 öğretim yılına başlanılan üniversitelerde iktidarı rahatsız edecek olaylar yaşamıştır. İsmet İnönü’nün katılmış olduğu İstanbul Teknik Üniversitesi’nin açılış töreninde İnönü öğrenciler

tarafından büyük bir sevinç ve alkışlar içerisinde karşılanmıştır (Turan, 1999, s. 101). Ankara Üniversitesinde ise üniversitenin açılış töreni için SBF'nin spor salonunda toplanılmıştır (Akis, 10 Kasım 1956, s. 6). Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Feyzioğlu ders yılının başlaması sebebiyle öğrencilere hitap etmiştir. Yaptığı konuşmada geçlere şu cümleleri söylemiştir: *“Bir imtihan masasının iki ayrı tarafında oturmak, bizlere iki ayrı kutup olduğumuz hissini vermemelidir. Aslında hepimiz aynı vazife yolculuğuna çıkmış insanlarız. Bu yol, durmadan çalışma, öğrenme, bilgi ve memleket hayrına olduğuna inandığı şeyleri açıkça söyleme yoludur. Kötü ve zararlı olarak bildiği hareketlere fetva veren, nabza göre şerbet sunan sözde münevverler olmayınız”* (Toprak, 2013, s. 51).

**Resim 2** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi  
(Toprak, 2013, s. 52).



Prof. Dr. Ragıp Sarıca ise İstanbul Hukuk Fakültesi'nde derse cüppesiz girerek öğrencilerine genel hatlarıyla şu cümlelerle hitap etmiştir: *Bu ders siyasi ve fıkri hukukla alakalıdır. Ülkemizde basın ve üniversitelerin içinde bulunduğu durum ortadadır. Bu nedenle profesörlük cübbemi giymemeyi tercih ettim.* Bu konuşmalar Demokrat Parti tarafından hoş karşılanmamıştır. İktidara göre açılış

merasimleri bahane edilerek üniversitelerde planlı siyasi eylemler gerçekleştirilmiştir. Başbakan Adnan Menderes ise, İstanbul ve Ankara’da uzun zamandır devam eden kışkırtmaların Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde harekete geçirildiğini dile getirmiştir. (Turan, 1999, ss. 101-102). Menderes, yaşanan olaylar üzerine Demokrat Parti Meclis Grubunu toplamıştır (Çelik vd., 2012, s. 289). Yapılan toplantının ardından bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride özetle: Üniversitelerin ve eğitim kurumlarının bozguncu siyasetin aleti haline getirilmesi teşebbüsünün kesin olarak önlenmesi ve ilgililerin gerekli şekilde cezalandırılması gerektiği duyurulmuştur. (Turan, 1999, s. 102). Bunun üzerine Millî Eğitim Bakanı Ahmet Özel, Ankara Üniversitesi Rektörüne bir yazı göndermiştir. Gönderdiği yazı özetle şu şekildedir: *Feyzioğlu’nun basına yansıyan, siyasi bir polemik malzemesi olacak nitelikteki konuşması ve benzeri beyanları nedeniyle 6435 sayılı kanunun 2. Maddesi gereğince senatonun kararının bir hafta içerisinde bakanlığa bildirilmesi gereklidir. 27 Kasım 1957 tarihinde gönderilen yazıyı görüşmek üzere senato toplanmıştır. Yapılan toplantı sonucunda verdikleri karar şöyledir: “1-Prof. Feyzioğlu’nun Prof. Zeki Mesut Alsan’ın emekliye ayrılması vesilesiyle Fakültenin yıllık tedris hayatı ile ilgili konuşmasında, bir doçentin profesörlüğe yükseltilmesi muamelesinin gecikmiş olması dolayısıyla üniversite senatosunun görüşüne uymayan bir beyanda bulunduğu tespit edilmiş ise de, 2-Gazetede intişar eden cevabi yazısının kanuni bir cevap hakkının istimali mahiyetinde mütalaa edilmesine, Bu itibarla Prof. Feyzioğlu hakkında ki 6435 sayılı kanunun 2. maddesinin tatbikine mahal bulunmadığının Senato mütalaası olarak arzına oybirliği ile karar verildi”* (Toprak, 2013, s. 52). Alınan kararda açık bir şekilde Feyzioğlu’nun siyaset yapmadığı için Bakanlık emrine alınmasına gerek olmadığını bildirilmesine rağmen Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel, Feyzioğlu’nu bakanlık emrine almıştır. 1 Aralık 1956 tarihinde ise Üniversiteye karar bildirilmiştir (Dokuyan, 2023, s. 23).

Fakat Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Bakanlık emrine alınmasındaki gerçek nedeni, Form Dergisinde yayınladığı iktidara yönelik yazılardı (Kılıç, 2023, s. 278). Feyzioğlu'nun Bakanlık emrine alınmış olması Ankara Üniversitesi'nde olaylar çıkmasına neden olmuştur. Doç. Dr. Aydın Yalçın Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim görevliliğinde istifa etmiştir (Çelik vd., 2021, s. 289). 2 Aralık 1956 tarihinde Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri dekanlarının Bakanlık emrine alınmış olmasından dolayı gece vakti Fakültenin tüm elektriğini kesmiştir. Sadece salonda bulunan Atatürk heykelinin etrafına mumlar yakılmıştır. 3 Aralık 1956 tarihinde ise sınıfların tahtalarına pazartesi ders yok yazıları yazılarak hiçbir öğrenci derse girmemiştir. Bütün gün kız öğrenciler siyah elbiseleri ile erkek öğrenciler ise yakalarının altında buluna okul rozetlerinin olduğu kısma siyah şeritler takarak durmuşlardır (Milliyet, 04 Aralık 1956, s. 1).

**Resim 3 Sınıflarda Tahtalara Yazılan Yazısı**  
(Milliyet, 04 Aralık 1956, s.1).



Yine aynı tarihte 221 SBF öğrencisi Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir telgraf çekmişlerdir. Telgraf özetle şu şekildedir: *Dekan Feyzioğlu'nun bakanlık emrine çekilmesi fakülte öğrencileri arasında derin üzüntü doğurmuştur. Bütün çalışmalarını ilgiyle*



5 Aralık 1956 tarihinde Siyasal Bilgiler Fakültesinin Medeni Hukuk ve Borçlar Hukuku öğretim üyesi Doç. Dr. Muammer Aksoy'da istifa etmiştir (Milliyet, 06 Aralık 1956, s. 1). 6 Aralık 1956 tarihinde fakültenin iktisat asistanı olan Coşkun Kırca da istifasını vermiştir (Milliyet, 07 Aralık 1956, s. 1). 7 Aralık 1956 tarihinde bir istifada

**Resim 5 Olaylarla İlgili Turhan Selçuk'a Ait Bir Karikatür**  
(Milliyet, 06 Aralık 1956, s. 1).



Ankara Hukuk Fakültesi Âmme Hukuku öğretim üyesi Doç. Dr. Münici Kapani de istifa ederek şu ifadeye yer vermiştir: “*Fikir ve tedris hürriyetini ağır surette zedelediğini*” (Milliyet, 08 Aralık 1956, s. 1). 8 Aralık 1956 tarihinde Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu’nun Bakanlığa alınması gerekçesiyle protesto eden öğrenciler için Fakültede kurulan Prof. Aziz Köklü, Prof. Fehmi Yavuz ve Doç. Feyyaz Gölcüklü’den oluşan heyet, 9 öğrenciye 3 ila 15 ay arasında geçici olarak ihraç cezası vermiştir (Milliyet, 09 Aralık 1956, s. 1). 10 Aralık 1956 tarihinde Siyasi İlimler Dersi Asistanı Şerif Mardin’de Fakülteye bir dilekçe vererek ayrılmıştır (Cumhuriyet, 11 Aralık 1956, s. 1). 19 Aralık 1956 tarihinde Meclis Toplantısında söz alan Adnan Menderes üniversiteler için genel hatlarıyla şu ifadeleri kullanmıştır: *Üniversiteleri politikaya bulaşmaktan uzak tutmak gereklidir. Birkaç hoca ve öğrenci vasıtasıyla üniversitede olay çıkarılmasına ve bu durumun sanki bütün üniversitede cereyan ettiği imajı yaratılmasına, üniversitenin muhtariyetinin olmadığına iddia edilmesine, bu kurumların iktidar aleyhinde olduğu yönündeki iddialara asla müsaade edilmeyecektir. Üniversitelerde DP iktidarının en başından beridir sorunlar yaratılmaya*

*çalışılmaktadır. Üniversite kürsüleri aracılığıyla eğitime partizanlık karıştırılmaya çalışıldığı ve üniversite namına yapılan yayınlarda çeşitli maksatların taşındığı herkes tarafından bilinmektedir. (Çetinkaya, 2022, s. 728).*

**Resim 5** SBF Öğrencilerinin Yürüyüşü (Toprak, 2013, s. 50).



1957 yılına gelindiğinde Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu CHP'ye katılarak siyaset hayatına girmiştir. Feyzioğlu, 1957 seçimleri yaklaşırken iki farklı ilden; Ankara ve Sivas'tan milletvekili olarak adaylığını koymuştur. İki ilde de kazanmış olmasına rağmen Sivas'ı tercih etmiştir (Göbel, 2025, s. 641).

## Sonuç

1950 yılında liberal bir görüşle iktidara gelen Demokrat Parti, ilk yılında basın ve üniversitenin desteklediği bir parti olmuştur. Fakat bu süreç çok uzun sürmemiştir. 1954 seçimlerine gelindiğinde de ciddi bir farkla kazanan DP, o tarihten sonra gittikçe otoriter bir tutum sergilemeye başlamıştır. Yapılan baskılara karşı eleştirilerini ifade eden basın ve üniversitelere yönelik ağır kanunlar çıkararak baskı altına almaya çalışmıştır. Bu otorite karşısında yorumlarını çekinmeden ifade eden üniversitelerde çalışan öğretim görevlileri çıkarılan 6435 sayılı Kanun'un 2. maddesi gereğince Millî Eğitim Bakanlığı emrine alınabilecekleri söylenmiştir. Bu kanuna rağmen düşüncelerini, 1956-1957 öğretim yılı açılış töreninde öğrencilerine nasihatle bulunarak özgürce ifade eden Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, senatonun kararına rağmen bakanlığa emrine alınmıştır. 1 Aralık 1956 tarihinde bakanlık emrine alınmasına başta Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri olmak üzere büyük tepki gösterilmiştir. Bu konu üzerine geri adım atmayan iktidara karşı, Feyzioğlu ile birlikte 9 üniversite öğretim görevlisi görevlerinden istifa etmiştir. 1957 yılında gelindiğinde Feyzioğlu CHP'den milletvekili adaylığı ile siyasete girmiştir. Sonuç olarak, iktidar ve üniversiteler arasındaki ilk kopuş meydana gelmiştir.

## KAYNAKÇA

Akis Dergisi. (1956, 10 Kasım).

Bozkır, G. (1996). Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/6, 227-262.

Cumhuriyet Gazetesi. (1956, 11 Aralık).

Çelik, O., Çiner, C. U., ve Pekel, A. (Ed.). (2021). *Türkiye'nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgileri Fakültesi Yayınları.

Çetinkaya, S.G. (2022). 27 Mayıs 1960 Darbesinin Akademik Eksenli Analizi. *İçinde Uluslararası Tarih Boyunca Türklerde Devlet ve Toplum Anlayışı Sempozyumu Bildirisi* (ss. 725-729). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Dokuyan, S. (2023). *Darbe Yolunda Üç Yıl 1957-1960 Süreç, Tartışmalar, İddialar*. Çizgi Kitapevi.

Göbel, A. (2025). Türk Siyasal Hayatında Turhan Feyzioğlu. *Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27/2, 633-675.

Kılıç, A. (2023). *Türkiye'de Askeri Darbelerin Eğitim ve Kültür Hayatı Üzerindeki Etkileri (27 Mayıs 1960- 12 Mart 1971- 12 Eylül 1980)*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Kırpık, A., Deveci, C. ve Taşcı, T. A. (2022). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darbeler*. Türk Tarih Kurumu.

Milliyet Gazetesi. (1956, 04 Aralık, 05 Aralık, 06 Aralık, 07 Aralık, 08 Aralık, 09 Aralık).

Ören, E. (2022, 14 Eylül). *Turhan Feyzioğlu (1922, Kayseri-1988, İstanbul)*. Atatürk Ansiklopedisi. [ataturkansiklopedisi.gov.tr](http://ataturkansiklopedisi.gov.tr)

TBMM. (1956, 11 Aralık). *Demokrat Parti Grubu Müzakere Zabıtları*.

T.C. Resmî Gazete: 28 Temmuz 1953, 25 Haziran 1954, 08 Temmuz 1954.

Temizgüney, F. (2018). 1960 Darbesine Giden Süreçte Önemli Bir Kesit: İstanbul Öğrenci Olayları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 27, 181-211.

Toprak, Z. (2013). İktidara Karşı Öğrenci Direnişi Aralık 1956 Prof. Turhan Feyzioğlu'nun Bakanlık Emrine Alınışı. *Toplumsal Tarih Dergisi*. (235), 50-57.

Turan, Ş. (1999). *Türkiye Devrim Tarihi 4. Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (İkinci Bölüm) (14 Mayıs 1950- 27 Mayıs 1960)*. Bilgi Yayınevi.

## BÖLÜM 2

### Kıbrıs Sorunun İç Politika Boyutu: Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de Kamu İstihdamı (1965-1980)

Sinan İLHAN

#### 1.Giriş

Kıbrıs Sorunu, Türkiye açısından uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak dış politika, güvenlik ve uluslararası hukuk bağlamında ele alınmıştır; Türkiye’nin garantörlük rolü, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve adanın siyasi statüsüne ilişkin gelişmeler literatürün merkezinde yer almıştır<sup>1</sup>. Ancak bu yaklaşım, Kıbrıs meselesinin Türkiye açısından yalnızca dış politika alanına sıkıştırılması sonucunu doğurmuş; sorunun Türkiye’nin iç siyaseti, Kamu yönetimi ve nüfus politikaları üzerindeki etkileri büyük ölçüde ikincil planda kalmıştır. Oysa Kıbrıs’ta yaşanan gelişmeler, özellikle Türk nüfusa yönelik baskı ve şiddet olayları, Türkiye Cumhuriyeti’nin yalnızca diplomatik değil, aynı zamanda iç politikaya yönelik somut tedbirler almasını da zorunlu kılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs’ta yaşanan gelişmelere karşı refleks göstermiş ve her türlü tedbirler dahilinde adımlar atmıştır.

---

<sup>1</sup> Nihat Erim, *Bildiklerim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara-1984; Murat Sarıca, Erdoğan Teziç ve Özer Eskiyyurt, *Kıbrıs Sorunu*, İÜ Yayınları, İstanbul-1975, s. 120-145.

1960'lı yıllardan itibaren Kıbrıs adasında Türk toplumuna yönelik artan güvenlik tehditleri, zorunlu göç hareketlerini beraberinde getirmiştir. Bu süre, Kıbrıs Türklerinin adayı terk ederek başta Türkiye olmak üzere farklı ülkelere yönelmelerine yol açmış; göç olgusu, Kıbrıs meselesinin ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir<sup>2</sup>. İngiliz yönetiminin mirası ve Yunanistan destekli politikalar çerçevesinde Türk nüfusun adadaki demografik ağırlığının azaltılmasına yönelik girişimler, Türkiye açısından sadece insani değil, stratejik sonuçlar doğuran bir sorun alanı ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Türkiye, Kıbrıs'taki gelişmelere karşılık verirken nüfus dengelerini gözetken ve göçü kontrol altına almaya yönelik iç politika araçları geliştirmiştir. Özellikle adada yaşanan göç hareketini durdurmaya ve adada yaşayan Türkleri azınlık durumuna düşürmemeye çalışmıştır. Adada Türk nüfusunun azınlık durumuna düşmesi halinde Kıbrıs adasındaki Türk hâkimiyetinin tehlikeye düşme olasılığı söz konusu olmuştur. Ayrıca adada yaşanan zorunlu göçleri ise Türkiye, kontrollü bir şekilde takip ederek, bu göç hareketlerini genelde Türkiye'ye yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bunun yapmasındaki amaç Kıbrıs adasında ki asayiş ve güvenlik sorunu çözüldükten sonra tekrardan adaya Kıbrıslı göçmenleri yerleştirerek adada ki Türk nüfusunu korumaktır.

Bu araçlardan bir diğeri ise, Kıbrıs Türklerinin Türkiye'de Kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilmesidir. Cumhuriyet Arşivi, 30-18-1-2 fon numaralı belgelerde Kıbrıs Türklerinin Türkiye'de Kamu kuruluşlarında istihdamına ilk kez 1965 yılında dâhil edildiğinin görülmesi, bu politikanın plansız ve geçici bir uygulama olmadığını göstermektedir. Kamu istihdamı, Kıbrıs Türkleri açısından ekonomik güvence sağlarken, Türkiye açısından ise Kıbrıs adasındaki Türk varlığının korunmasına yönelik daha geniş bir demografik ve siyasal stratejinin parçası olarak işlev

---

<sup>2</sup> Ulvi Keser, "Kıbrıs'ta Göç Hareketleri ve 1974 Sonrasında Yaşananlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 12, 2006, s. 103-128.

görmüştür. Nitekim bu politika, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında daha belirgin bir nitelik kazanmış; istihdam uygulamaları, iskân ve nüfus düzenlemeleriyle birlikte ele alınmıştır<sup>3</sup>. Kıbrıs'tan Türkiye'ye yapılan göçlerde, Türkiye Cumhuriyeti devleti istihdam alanlarına göre ve göçmenlerin kabiliyet ve branşlarına göre kadrolara yerleştirilmesini sağlamıştır.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıs sorununun seyrini değiştirdiği gibi, Türkiye'nin iç politika reflekslerini de doğrudan etkilemiştir. Harekât sonrasında hem Kıbrıs'ta hem de Türkiye'de ortaya çıkan yeni durum, devletin Kıbrıs Türklerine yönelik uygulamalarını daha kurumsal ve sistematik hale getirmiştir. Özellikle harekâta katılan askerlerin bir kısmının adada iskân edilmesi, üretim alanlarına yönlendirilmesi ve kamu düzeni içinde konumlandırılması, Kıbrıs meselesinin askeri boyutunun nüfus ve istihdam politikalarıyla tamamlandığını göstermektedir<sup>4</sup>. Bu durum, kamu istihdamının yalnızca sosyal bir politika alanı olarak değil, aynı zamanda devletin stratejik tercihleriyle doğrudan ilişkili bir araç olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca harekâta katılan askerlerin Kıbrıs adasında iskân ettirilmesi politikası da adada yaşanan yoğun Türk göçlerinden dolayı, azalan Türk nüfus oranını arttırmak ve adada oluşacak güvenlik açığını kapatmak amacıyla izlenmiş planlı bir politikadır.

Bu çalışma, 1965-1980 yılları arasında Kıbrıs Türklerinin Türkiye'de Kamu istihdamı sürecini inceleyerek, Kıbrıs sorununun Türkiye iç politikasındaki yansımalarından birini ortaya koymayı amaçlamaktadır. 1965 yılı, Kıbrıs Türklerinin kamu istihdamına ilk kez dahil edildiği tarih olması nedeniyle başlangıç noktası olarak belirlenmiştir. 1980 yılı ise hem Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe

---

<sup>3</sup> Erim, *a.g.e.*, s. 45-60.

<sup>4</sup> Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, C.9, Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1999, s. 410-450

hem de çalışmanın analitik olarak sınırlandırılması ihtiyacı doğrultusunda üst sınır olarak seçilmiştir. Araştırma, Cumhuriyet Arşivi belgelerine dayalı olarak oluşturulan veri seti üzerinden, istihdamın yıllara, cinsiyete, kurumlara ve statüye göre dağılımını betimleyici istatistiklerle analiz etmekte; elde edilen bulguları Türkiye'nin Kıbrıs politikasının iç siyaset ve kamu yönetimi boyutu çerçevesinde yorumlamaktadır.

Bu yönüyle alışma, Kıbrıs sorunu literatürüne, kamu istihdamı ve nüfus politikaları ekseninde yeni bir iç politika perspektifi sunmayı hedeflemekte; Kıbrıs meselesinin yalnızca dış politika ve askeri müdahale bağlamında değil, Türkiye'nin bürokratik ve toplumsal yapısını etkileyen çok boyutlu bir süreç olarak ele alınabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Kıbrıs sorunu üzerine yapılan çalışmalar, büyük ölçüde uluslararası ilişkiler, güvenlik ve hukuk perspektifleri etrafında şekillenmiştir. Türkiye'nin garantörlük statüsü, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu, 1963-1974 çatışmaları ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, literatürde en çok tartışılan başlıklar arasında yer almaktadır. Bu alışmalar, Kıbrıs meselesini çoğunlukla devletlerarası ilişkiler ve diplomatik süreçler bağlamında ele alınmış; Türkiye'nin iç siyasetinde ve kamu yönetiminde ortaya çıkan yansımalar ise sınırlı ölçüde incelenmiştir. Bu alışma, söz konusu literatür boşluğundan hareketle kamu istihdamını, Kıbrıs sorunu bağlamında bir iç politika enstrümanı olarak ele almaktadır. Bu yaklaşımda kamu istihdamı, yalnızca Kıbrıs Türklerine ekonomik güvence sağlayan bir sosyal politika aracı değil; adadaki Türk nüfusun azaltılmasına yönelik politikalar karşısında geliştirilen, göçü kontrol altına alan ve demografik sürekliliği hedefleyen stratejik bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede alışma, Kıbrıs Sorunu literatürünü kamu yönetimi, nüfus politikaları ve iç siyaset ekseninde yeniden düşünmeyi amaçlamaktadır.

Bu araştırma, tarihsel bir analiz niteliğinde olup, temel veri kaynağını, Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan ve 1965-1980 yılları arasında Kıbrıs Türklerinin Türkiye'de kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamına ilişkin belgeler oluşturmaktadır. Arşiv taraması sonucunda toplam 185 belge tespit edilmiş ve analiz kapsamına alınmıştır. Bu belgeler; yazışmalar, personel listeleri, atama ve görevlendirme kayıtları ile ilgili idari düzenlemeleri içermektedir.

Arşiv belgeleri temel alınarak oluşturulan veri seti, Kıbrıs Türklerinin kamu istihdamını farklı boyutlarıyla incelemeye imkân tanımaktadır. Veri seti; yıllar, cinsiyet, istihdam edilen kurum olarak 3 farklı değişken üzerinden yapılandırılmıştır. Bu sayede, kamu istihdamının zaman içerisindeki seyri, kurumsal dağılımı ve toplumsal bileşimi betimleyici istatistiklerle ortaya konulmuştur.

Araştırma, nicel analiz ile istihdam verilerini yıllara, cinsiyete ve kamu kurumlarına dağılım gibi değişkenleri göstermeyi amaçlarken; tarihsel yorum yöntemi, elde edilen bulguların Türkiye'nin Kıbrıs politikası ve iç siyasetindeki gelişmelerle birlikte değerlendirilmesini sağlamaktadır. Özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekatının istihdam verileri üzerindeki etkisi, nicel kırılma noktaları ile tarihsel olaylar arasında kurulan ilişki üzerinden analiz edilmektedir. Bu yaklaşım, istihdam uygulamalarının rastlantısal değil, belirli dönemsel ve siyasal koşullara bağlı olarak şekillendiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

### **Kıbrıs Meselesinin Gelişim Süreci**

Kıbrıs meselesi, Osmanlı Devleti döneminden itibaren Doğu Akdeniz güvenlik dengelerinin ayrılmaz bir parçası olmuş; Cumhuriyet döneminde ise Türkiye açısından hem jeopolitik hem de demografik boyutları bulunan çok katmanlı bir sorun alanına dönüşmüştür. 1571 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren ada, 1878

Osmanlı-Rus Harbi sonrasında İngiltere'nin yönetimine bırakılmıştır<sup>5</sup>.

1914 yılında İngiltere tarafından tek taraflı olarak ilhak edilmiş ve 1923 Lozan Antlaşması<sup>6</sup> ile hukuken İngiliz egemenliğine geçmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin adadaki egemenlik iddiasını sonlandırmış olmakla birlikte, Kıbrıs'taki Türk nüfus ile bağın tamamen kopmasına yol açmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlanan dekolonizasyon süreci, Kıbrıs'ta Rum toplumunun ENOSİS (Yunanistan'a ilhak) talebini daha görünür hale getirmiştir. 1950'li yıllardan itibaren EOKA örgütü aracılığıyla yürütülen silahlı faaliyetler, ada üzerinde yalnızca İngiliz yönetimine karşı bir başkaldırı değil; aynı zamanda Kıbrıs Türk toplumunu hedef alan sistematik bir baskı süreci başlatmıştır. Bu gelişmeler, Kıbrıs meselesini bir “self determinasyon” tartışmasının ötesine taşıyarak iki toplumlu bir güvenlik krizine dönüştürmüştür.

Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik ilgisi, özellikle 1954 yılından sonra belirginleşmiştir. Bu tarihten itibaren Kıbrıs Türklerinin can güvenliği sorunu, Türk dış politikasında aktif bir gündem maddesi haline gelmiştir<sup>7</sup>.

Başlangıçta mesele, İngiltere-Yunanistan-Türkiye üçgeninde diplomatik zeminde ele alınmış; 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları

---

<sup>5</sup> Ahmet Çelik, “93 Harbi Sonrası Kıbrıs'ın İngiltere'ye Devrinin Dönemin Rus Basınındaki Yansımaları”, *Akdeniz 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Girne-2021, s.11.

<sup>6</sup> Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar, *Düstur*, 3. Tertip, C.5, İstanbul, 1931, s. 13.

<sup>7</sup> Kıbrıs Sorunu, 16 Ağustos 1954 tarihinde Yunanistan tarafından bir şikâyet konusu olarak ilk defa Birleşmiş Milletler genel kurulunda gündeme götürülmesiyle, uluslararası bir konu haline geldi. Sorunun, doğrudan tarafları ise Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'dı. Detaylı bilgi için bkz; Rıfat UÇAROL, *Siyasi Tarih 1914-2014*, C. 2, Der yayınları, İstanbul-2019, s.460.

sonucunda 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur<sup>8</sup> Ancak iki toplumlu anayasal düzen, kısa süre içinde işlemez hale gelmiştir; 1963 yılında Makarios'un anayasal değişiklik girişimleri adadaki Türk-Rum dengelerini bozmuş ve silahlı çatışmalar başlamıştır. İki toplumlu çözüm önerisine Makarios, Kıbrıs adasının Rum toprağı olduğunu ve ENOSİS'e bağlanması gerektiğini vurgulayarak hem uluslararası platformlara hem de Kıbrıs'ta Türk yönetiminin aldığı kararlara şiddetle muhalefet ederek Türklerin adada yönetime tabi olmaması ve Kıbrıs adasının Rumlara bırakılması konusunda sürekli bir anlaşmazlık ortamı yaratmıştır<sup>9</sup>. Bu anlaşmazlık ortamının oluşması adada şiddet eylemlerinin başlamasına ve istikrarın sağlanamamasına sebep olmuştur.

1963 Aralık ayında yaşanan ve Kıbrıs Türk toplumunun hafızasında “Kanlı Noel” olarak yer eden saldırılar, adadaki düzenin fiilen çöktüğünü göstermiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 4 Mart 1964 tarih ve 186 sayılı kararıyla adaya Barış Gücü (UNFICYP) gönderilmişse de<sup>10</sup> bu müdahale iki toplum arasındaki çatışmayı bütünüyle engelleyememiştir. Adaya gönderilen Barış Gücü askerleri adada Rum saldırılarına karşı pasif kalmış ve Türklere karşı yapılan şiddetli eylemlerde caydırıcı olmamıştır. Bunun sonucunda adada çok kanlı olaylar yaşanmış ve adada sonu alınamayacak şiddet olayları başlamıştır.

Bu dönemde Türkiye, garantörlük haklarına dayanarak askeri müdahale seçeneğini ciddi biçimde gündemine almış; ancak 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu<sup>11</sup>, Türkiye'nin müdahale

---

<sup>8</sup> “Kıbrıs Bağımsız Oldu”, Milliyet, 16 Ağustos 1960, s.1.

<sup>9</sup> Mehmet Savcı, “Türkiye'nin Kıbrıs Politikasında Amerikan Etkisi: Kıbrıs Barış Harekâtı Örneği” *Harp Tarihi Dergisi*, S. 3, 2021, s. 10.

<sup>10</sup> Melek Fırat, *1960-1971 Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitapevi, Ankara-1999, s. 128-129.

<sup>11</sup> Johnson Mektubu, Türkiye'nin dış politikasına etki etmiştir. Bu mektuba karşılık İsmet İnönü'de cevaben bir mektup yazmıştır. Mektupların içeriği için

kararını ertelemesine yol açmıştır. 1964-1974 arasındaki dönem, adadaki Türk toplumunun giderek izole edildiği, ekonomik ve demografik baskıların arttığı bir süreçtir. Bu dönemdeki Kıbrıs Türkleri güvenli bölgelere çekilmiş, üretim alanlarından kopmuş ve yoğun bir göç baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu göç hareketleri yalnızca Kıbrıs'ın iç dengelerini değil, Türkiye'nin iç politikasını da doğrudan etkilemeye başlamıştır.

15 Kasım 1967 günü, Kıbrıs Rumları ve bilhassa 1963-1964 buhranından sonra Kıbrıs'a dönen tedhişçi Grivas'ın teşkilatlandığı Rum Silahlı Milli Muhafız Kuvvetleri Türklerin toplu olarak bulunduğu Boğaziçi ve Geçit kale köylerine karşı harekete geçtiler. Bu ise ENOSİS'in gerçekleşmesi karşısındaki en büyük engeli teşkil eden Türk varlığının kademeli olarak imha edilmesi, ortadan kaldırılması teşebbüsü idi<sup>12</sup>.

15 Temmuz 1974'te Yunanistan destekli darbe girişimi ve Nikos Sampson'un iktidara getirilmesi, ENOSİS hedefinin açık biçimde yeniden gündeme geldiğini göstermiştir. 15 Temmuz'da Yunanistan destekli Nikos Sampson öncülüğünde ve adadaki Türkleri yok etmek üzere yapılan darbeden<sup>13</sup> sonra daha darbenin etkisi ve şiddeti yayılmadan Türkiye hızlı ve planlı bir hamle ile adaya müdahale etmiş Londra ve Zürih Antlaşmalarından doğan garantörlük haklarına dayanarak 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmıştır.

1974 sonrasında ada fiilen ikiye bölünmüş; Kuzeyde Türk yönetimi, Güneyde Rum yönetimi oluşmuştur. Bu yeni durum, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını sadece askeri güvenlik perspektifiyle

---

bkz; Muzaffer Gökman, 50 Yılın Tutanağı 1923-1973, Hürriyet Yayınları, İstanbul-1973, s. 210-215.

<sup>12</sup> Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul-2009, s. 640.

<sup>13</sup> Darbenin içeriği için bkz; Ergenekon Savrun, "Kıbrıs'ta Yunan Cunta Darbesine Kaşı Türk Barış Harekâtının Belgelerle Kısa Tarihi", *Uluslararası Beşeri ve Eğitim Dergisi*, C.4, S.9, 2018.

değil, nüfus, iskân ve istihdam politikalarıyla birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Kıbrıs meselesi böylece dış politika sınırlarını aşarak Türkiye'nin iç politika gündeminde yerleşik bir başlık haline gelmiştir.

## **2.Kıbrıs Meselesinin Türkiye İç Politikasına Yansımaları**

Kıbrıs adasında yaşanan gelişmeler ve Rumların Türklere karşı yapmış olduğu şiddet ve tedhiş hareketlerini ilk günden son güne kadar Türk halkı takip etmiştir. Türk kamuoyu Kıbrıs adasında yaşanan tüm gelişmelerden haberdardı. Bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye'de halk tarafından yapılan protestolar, Kamu kurum ve kuruluşları tarafından yapılan eylemler, öğrenciler tarafından yapılan dev gösteriler ve dikkat çekecek protestolar hem Türk hükümetlerinin hem de Dünya kamuoyunun adada yaşanan gelişmelere dikkat kesilmesine sebep oluyordu. Bunun yanında, Türk Kamuoyunun 1955 tarihinde adada yaşayan Türklere karşı şiddetlenen katliamlar ile birlikte Türkiye'de birçok olay meydana gelmişti.

Kıbrıs meselesi, Türkiye açısından hiçbir zaman yalnızca bir dış politika başlığı olmamış; özellikle 1950'li yıllardan itibaren iç siyaset, kamuoyu mobilizasyonu, güvenlik planlaması ve bürokratik karar alma süreçlerini doğrudan etkileyen çok boyutlu bir meseleye dönüşmüştür. Literatürde çoğunlukla garantörlük rejimi, uluslararası hukuk ve askeri müdahale çerçevesinde incelenen Kıbrıs sorunu, Türkiye iç politikasında milliyetçi mobilizasyon, parlamento tartışmaları, askeri hazırlık süreçleri ve demografik duyarlılık üretmiştir. Bu bağlamda Kıbrıs meselesinin Türkiye iç politikasına yansımaları üç düzlemde ele alınabilir: toplumsal mobilizasyon, karar alma süreçleri ve demografik güvenlik algısı.

Rumların 1950'li yıllardaki faaliyetleri, Türklerin adadaki durumunu daha da zorlaştırmıştır. Bu gelişmeler üzerine, gençlik örgütleri başta olmak üzere Türkiye'deki kuruluşlar, Kıbrıs

Türklerine destek vermeye başlamıştır. Rumların ENOSİS girişimleri karşısında Türk kamuoyu sessiz kalamamıştır. Çünkü 1947’de On iki adalar konusunda düşülen hatanın yinelenerek, Kıbrıs’ın Yunanistan’a terk edilmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalınması ihtimali, toplumdaki heyecanı tetiklemiştir<sup>14</sup>.

1954 sonrasında ENOSİS talebinin uluslararası platforma taşınması ve EOKA faaliyetlerinin başlaması, Türkiye’de geniş çaplı toplumsal duyarlılık üretmiştir. Üniversite gençliği, basın ve çeşitli sivil oluşumlar, Kıbrıs Türklerine destek çağrılarını yapmış; mesele kamuoyu düzeyinde milli bir dava olarak kodlanmıştır<sup>15</sup>.

Bu dönem, Türkiye’de dış politika konularının kitlesel mobilizasyon doğurabildiği nadir örneklerden biridir. 6-7 Eylül 1955 olayları, Kıbrıs Meselesinin kontrolsüz toplumsal reaksiyon üretme kapasitesini açık biçimde göstermiştir. Selanik’te Atatürk’ün evine yönelik bombalama haberinin ardından gelişen olaylar, Kıbrıs sorununun iç politikada milliyetçilik, güvenlik ve azınlık politikalarıyla iç içe geçtiğini ortaya koymuştur.

Bu gelişmeler, Kıbrıs’ın Türkiye’de yalnızca diplomatik bir konu değil, toplumsal refleks üreten bir mesele haline geldiğini göstermektedir. Kıbrıs meselesi bu yönüyle, Türkiye’de dış politika ve iç siyaset etkileşiminin erken örneklerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Kıbrıs’taki son olaylarla ilgili Türk Hükümeti’ne bilgi vermek üzere, Kıbrıs Temsilciler Meclisi İkinci Başkanı Dr. Orhan Müderrisoğlu başkanlığında altı kişilik bir heyet, 23 Ocak 1961’de Türkiye’ye gelmiştir. Hükümet yetkililerine Kıbrıs’taki son durum hakkında bilgi veren heyet, 28 Ocak 1961’de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde, “Kıbrıs’ın

---

<sup>14</sup> Ayhan Cankurt, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Kıbrıs Politikaları ve Kamuoyuna Yansımaları (1955-1964)*, Manas Yayınları, Elazığ-2015, s. 42.

<sup>15</sup> Fırat, *a.g.e.*, s. 128-129

Dünü, Bugünü ve Yarını” konulu açık oturuma katılmışlardır<sup>16</sup>. Bu açık oturumun Ankara Üniversitesi’nde yapılması ve katılımcıların gençlerden oluşması, gençler arasında Kıbrıs meselesinin milli bir dava olarak yer edinmesine sebep olmuştur.

Behçet Kemal Çağlar; Milli misakın çizilişinin 41’inci yılı vesilesiyle ve Kıbrıs Cumhuriyetinin birinci kuruluş yıl dönümü sebebiyle, 16 Ağustos 1961 tarihinde Türkiye radyolarında “Olaylar ve Yankılar” saatinde yapılan konuşmada, “*güney sahillerimizin 40 mil açığında olan Kıbrıs adasının ve 120 bin Türkün Türk milletinin kalbinde özel bir yer tuttuğu, Kıbrıs’ta uzun uğraşlarından sonra kurulan devletin Türklerle Rumlar arasında hassas bir dengeye dayandığı, kurulan düzenin bir binaya benzediği, bir taşın bile oynatılmasının yapının toptan yıkılmasına yol açabileceği, böyle bir durumda en çok yapının içindekilerinin zarar göreceği, bu yüzden yapıyı ayakta tutmanın bütün bina sakinlerinin ortak menfaati gereği olduğu*” vurgusu yapılmıştır<sup>17</sup>. Radyoların devletin kontrolünde olması nedeniyle, yayınlanan bu konuşmanın Kıbrıs’ta yaşanan son gelişimler sebebiyle Türk Hükümeti tarafından yapılmış bir uyarı niteliğinde olduğu değerlendirilebilir.

Türk Hükümeti temkinli tutumunu sürdürürken, diğer taraftan Kıbrıs’taki gelişmeleri de yakından takip etmiş ve gerektiğinde makul ölçülerde tepkisini ortaya koymuştur. Nitekim Kıbrıs İçişleri Bakanı Yorgidas’in, 10 Şubat 1962 tarihinde “Rum Mücahitler Cemiyeti” binasının açılış töreninde ENOSİS lehinde ve EOKA’yı kışkırtıcı mahiyette vermiş olduğu beyanat, Türk Hükümeti ve kamuoyu tarafından kaygıyla karşılanmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hasan İstinyeli, bu konuyla ilgili yapmış olduğu açıklamada; “*Türkiye’nin Kıbrıs’taki anlaşmazlıkları soğukkanlı ve uzlaşma yollarıyla halletme gayretlerine rağmen EOKA bu tür*

---

<sup>16</sup> Cankurt, a.g.e., s. 201.

<sup>17</sup> Cankurt, a.g.e., s. 206.

*kışkırtıcı hareketlerle barışı bozarsa, doğacak sonuçlardan bizzat kendisinin zarar göreceğini ve sorumluluğun kendisine ait olacağını” ifade etmiştir<sup>18</sup>.*

1964 Johnson Mektubu ise iç politikada önemli bir kırılma yaratmıştır. ABD Başkanı Lyndon Johnson’un müdahaleye karşı Türkiye’yi uyaran mektubu, Türk siyasal elitinde dış politikada bağımsızlık vurgusunu güçlendirmiş; askeri planlamaların iç politikasındaki önemini artırmıştır. Bu süreç, Kıbrıs meselesinin Türkiye’de savunma planlaması ve güvenlik siyasetinin merkezine yerleşmesine yol açmıştır.

Kıbrıs meselenin Türkiye iç politikasındaki en önemli fakat literatürde görece ihmal edilen boyutlarından biri, demografik güvenlik algısıdır. 1960’lı yıllardan itibaren Kıbrıs Türk toplumunun güvenlik kaygısı nedeniyle göçe yönelmesi, Türkiye’de yalnızca insani değil, stratejik bir tartışma başlatmıştır. 15 Temmuz 1974 Yunan destekli darbe girişimi ve ardından gelen 20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı, Kıbrıs meselesinin Türkiye iç politikasındaki etkisini zirveye taşımıştır<sup>19</sup>.

Bu noktada Kıbrıs meselesi, Türkiye iç politikasında üçlü bir etki üretmiştir: *milli birlik söyleminin güçlenmesi, güvenlik eksenli karar alma süreçlerinin yoğunlaşması, nüfus ve istihdam politikalarının stratejik araç haline gelmesi*. Dolayısıyla Kıbrıs sorunu, Türkiye’de dış politikanın iç siyasetle kesiştiği; güvenlik, demografik ve kamu yönetimi alanlarının aynı anda etkileyen yapısal bir mesele olarak değerlendirilmelidir.

### **3.Türkiye – Kıbrıs İlişkilerinde İstihdam Politikası**

Kıbrıs meselesinde Türkiye’nin aktif bir rol oynamaya başlamasından sonra, siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal

---

<sup>18</sup> Cankurt, *a.g.e.*, s. 207.

<sup>19</sup> Sarıca, Teziç ve Eskiuyurt, *a.g.e.*, s. 123.

alanlarda birtakım faaliyetlerini görmekteyiz. Bu faaliyetlerden biri de Kıbrıslı Türklerin Türkiye’de istihdam edilmeleri olmuştur. Türkiye’nin istihdam politikası, anlık bir hamle olmaktan ziyade, ilerleyen süreçlere yönelik bir hamleydi. Kıbrıs Türklerinin adadan göç ettirilmeye çalışılması ve buna yönelik baskıcı eylemler, Kıbrıslı Türkleri farklı ülkelere göçe zorluyordu.

Türk nüfusun adadaki oranının azalması, ENOSİS hedefi doğrultusunda demografik üstünlük arayışının parçası olarak değerlendirilmiş; bu durum Türkiye açısından bir “Nüfus meselesi” ne dönüşmüştür. Kıbrıs Türklerinin üçüncü ülkelere yönelen göçü, Türkiye bakımından demografik zayıflama anlamına gelmektedir. Bu dönemde Ankara’nın temel kaygısı, göçü tamamen engellemekten ziyade kontrol altına almak olmuştur. Göçün Türkiye merkezli tutulması ve ileride oluşabilecek güvenli bir ortamda tersine çevirebilmesi fikri, iç politika reflekslerinin temelini oluşturmuştur. Bu yaklaşımı, ilerleyen yıllarda kamu istihdamı politikalarının da mantıksal zeminini oluşturacaktır. Zira demografik sürekliliğin korunması, yalnızca askeri müdahale ile değil; nüfusun ekonomik ve kurumsal olarak desteklenmesi ile mümkündür. Türkiye, Rumların faaliyetlerini sona ermesinden sonraki süreci hesaba katarak, pek çok Kıbrıs Türkün farklı kamu kuruluşlarında istihdam etmeye başlamıştır.

Gerek Kıbrıslı Türklere yönelik baskı ve gerekse Türkiye’nin istihdam politikasına yön veren eylemlere baktığımızda; Kıbrıs basınında ve radyosunda Türklere ağır bir dille saldırılar yapılırken, kiliselerde papazlar ve Rumları kışkırtmak için yoğun faaliyet göstermişlerdir. EOKA’cı Rumlar bir taraftan Kıbrıs’ı gizlice silah sokarken, bir taraftan da Zürih ve Londra Antlaşmalarını geçersiz hale getirmek için çaba sarf etmiştir. Rumların, Türklere yönelttikleri sistemli düşmanlık propagandası, sonunda şiddet hareketlerine neden olmuş ve Rumlar tarafından Magosa’da bir camiye bomba atılmıştır. Bu tür hareketlerin amacı, Türkler arasında korku

yaratarak, köylerini ve topraklarını terk etmelerini sağlayarak mallarına konmaktır<sup>20</sup>.

Rumların Türkleri korkutma politikalarının yanında, devlet kademelerinde görev almamaları için de gayret gösterdikleri görülmektedir. Örneğin Orman Kolejini bitiren 15 Türk'e Orman İdaresinde görev verilmemesi üzerine, Kıbrıs Türklerinin lideri Rauf Denktaş, Anayasa Mahkemesinde başvurmaya karar vermişti<sup>21</sup>.

1960'lı yıllar, Kıbrıs Sorununun Türkiye açısından yalnızca diplomatik girişimlerle yönetilemeyeceğinin açık biçimde ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kısa süre içerisinde işlevsiz hale gelmesi ve 1963'ten itibaren adada Türk nüfusa yönelik sistematik saldırıların artması, Kıbrıs Türklerini can ve mal güvenliği açısından son derece kırılgan bir konuma sürüklemiştir<sup>22</sup>. Kıbrıs'ta 1963 yılının sonlarında gerginlik giderek tırmanmış ve gizli olarak silahlanana Rumlar, Türklere yönelik saldırılarını iyice artırmıştır. Adanın değişik bölgelerinde saldırılar sürmüş, bu eylemler, önceden hazırlanmış olan bir plan içinde (Akritas Planı) yürütülmüştür<sup>23</sup>.

Planın amacı, ada Türklerinin ortadan kaldırmak ve Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamaktır. Bu süreçte Kıbrıs Türklerinin güvenli bölgelere çekilmesi, göç hareketlerinin hızlanması ve özellikle Türkiye'ye yönelen nüfus akışı, Ankara'nın meseleye yalnızca dış politika başlığı altında yaklaşmasını imkânsız kılmıştır. Gerçekleşen plansız göç hareketi Türkiye'nin en kritik ve üzerinde düşündüğü politikalar arasına girmiştir. Çünkü adada yaşayan ve yoğun olan

---

<sup>20</sup> Cankurt, a.g.e., s. 200.

<sup>21</sup> Hürriyet, 20 Ocak 1961.

<sup>22</sup> Erim, a.g.e., s. 25-40

<sup>23</sup> Akritas Planı; Cumhurbaşkanı Makarios'un direktifleri ile "AKRİTAS" kod adlı İçişleri Bakanı Yorgacis tarafından uygulanan bu plan, EOKA tedhiş örgütü kullanılarak Türklerin topluca imha edilmesi amacıyla yapılan tedhiş planıdır. Bkz. Cankurt, a.g.e., s. 227.

Türk göçleri hem adada ki Türklerin şoursuzca başka ülkelere göç etmelerine sebep olmaktadır. Başka ülkelere yapılan göçler ise Türkiye açısından büyük sorun oluşturmaktadır. Türkiye hem Kıbrıs'taki göç hareketlerini durdurmak hem de başka ülkelere yapılan göçleri kontrol altına almak için devlet düzeyinde politikalar geliştirmiştir. Olası bir göç durumunda tüm göçlerin Türkiye'ye yapılarak sonraki dönemlerde bu göç hareketlerini tersine çevirme stratejisi izlemiştir.

1960'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye, Kıbrıs Türklerine yönelik politikalarını çok boyutlu bir çerçevede ele almaya başlamıştır. Askeri ve diplomatik girişimlerin yanı sıra, Kıbrıs Türk toplumunun sosyal ve ekonomik olarak ayakta tutulması temel bir hedef haline gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Kıbrıs Türklerinin üçüncü ülkelere yönelen kontrolsüz göçlerini engellemeye ve onları Türkiye ile bağlarını koparmayacak biçimde desteklemeyi amaçlayan çeşitli uygulamalara yönelmiştir<sup>24</sup>.

Bu dönemde kamu istihdamı, henüz sistematik ve yaygın bir politika alanı haline gelmemekle birlikte, ilk örnekleriyle dikkat çekmektedir. Arşiv belgelerinde 1965 yılından itibaren Kıbrıs Türklerinin belirli kamu kurumlarında geçici ya da sınırlı statülerle istihdam edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu uygulamalar, bir yandan Kıbrıs Türklerine ekonomik güvence sağlarken, diğer yandan Türkiye'nin Kıbrıs'taki demografik dengeye yönelik hassasiyetinin bir uzantısı olarak değerlendirilir. Nitekim bu dönemde istihdam, kalıcı bir yerleşim politikasından ziyade, Kıbrıs Türklerini Türkiye'de tutarken adadaki gelişmeleri yakından takip edebilecekleri geçici bir çözüm niteliği taşımıştır.

Adada yaşanan sistematik şiddet olaylarından dolayı Kıbrıslı Türkler çeşitli bahanelerle adadan çıkmaya çalışmışlardır. Zaten

---

<sup>24</sup> Keser, a.g.e., s. 110-115.

şiddet olaylarının artmasındaki temel sebeplerden biride adadaki Türk nüfusunun göçe zorlamaktır. Göç hareketleri düzenli bir yoğunluk kazanınca adada yaşanan Türk nüfusu hızlı bir şekilde azalmıştır. Bu göç hareketi hem Kıbrıs'taki Türk yönetimini hem de Türkiye'yi ciddi şekilde tedirgin etmiştir. Bundan dolayı Türkiye göç hareketlerini durdurmak için çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bu politikalardan biride kontrollü göçü sağlamaktır. Bundan dolayı Türkiye'ye yapılacak göç hareketinde herhangi bir aksaklık yaşanmaması ve gelen Türklerin tekrardan üçüncü bir ülkeye göç etmemesi için hassas ve yapıcı çözümler üretilmiştir.

Kurumsal düzeyde bakıldığında, 1965-1974 yılları arasında istihdamın daha çok sınırlı sayıda kurum ve geçici görevler üzerinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin henüz Kıbrıs Sorununun uzun vadeli sonuçlarını öngörmediğini; kamu istihdamını ise zorlayıcı koşullar karşısında geliştiren pragmatik bir politika aracı olarak kullandığını göstermektedir. Ancak bu sınırlı ve parçalı uygulamalar, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında çok daha kapsamlı ve kurumsal bir nitelik kazanacaktır.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, yalnızca adadaki askeri ve siyasal dengeleri değil, Türkiye'nin Kıbrıs Türklerine yönelik iç politika anlayışına da köklü biçimde dönüştürmüştür. Harekât sonrasında ortaya çıkan yeni statüko, Kıbrıs Türklerinin korunmasının geçici tedbirlerle sürdürülemeyeceğini açık biçimde göstermiştir. Bu nedenle Türkiye, Kıbrıs politikasını yalnızca askeri güvenlik ekseninde değil, nüfus, istihdam ve iskân politikalarıyla bütünleşik bir çerçevede yeniden düzenlenmiştir<sup>25</sup>.

Harekât sonrasında alınan hukuki ve idari kararlar, Kıbrıs Türklerinin Türkiye'deki konumunu daha kurumsal hale getirmiştir. Kamu istihdamı bu dönemde, geçici bir destek mekanizması

---

<sup>25</sup> Sarıca, Teziç ve Eskiyyurt, a.g.e., s. 120-145

olmaktan çıkarak, devletin planlı bir iç politika aracı haline gelmiştir. Arşiv belgeleri, 1974 sonrasında istihdam sayısında belirgin bir artış yaşandığını ve istihdamın daha düzenli bir biçimde Kamu kurumlarına yayıldığını göstermektedir. Bu gelişme, Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de yalnızca misafir ya da geçici göçmen olarak değil, devlet yapısı içinde tanımlı bir konuma yerleştirildiğini ortaya koymaktadır.

Bu dönemde Kamu istihdamının niteliği konusunda dikkat çeken temel tartışma, söz konusu politikanın “geçici” mi yoksa “kalıcı” mı olduğu meselesidir. Resmi söylemde istihdam uygulamaları çoğu zamana geçici bir çözüm olarak sunulmuşsa da uygulamaların kapsamı ve sürekliliği, bu politikanın fiilen kalıcı bir karakter taşıdığını göstermektedir. Kamu kurumlarında farklı statülerle gerçekleştirilen görevlendirmeler, Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de uzun süreli bir toplumsal ve ekonomik entegrasyona yönlendirildiğine işaret etmektedir. Aslında devlet Kıbrıs Türklerini iskân ettirip akabinde istihdam sağlarken, Kıbrıs’taki kaotik düzen sonlanana kadar Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de üretime katkı sunmalarını ve nitelik kazanmalarını istemiştir. Zaten istihdam konusunda çok hassas davranılmıştır. Şöyle ki; göçle gelen Kıbrıs Türklerinin branşlarına ve eğitimlerine göre dağılım yapılmıştır. Devletin çok kritik tesislerinde istihdam edilen kişilerin o konuda eğitim gördükleri görülmektedir. Ayrıca deneyimli ve donanımlı olanlar, başka alanlarda çalıştırılmıştır.

Devletin bu süreçte rolü, yalnızca sosyal güvence sağlayan bir aktör olmanın ötesine geçmiştir. Kamu istihdamı, bir yandan Kıbrıs Türklerinin ekonomik ve sosyal olarak korunmasını sağlarken, diğer yandan Kıbrıs adasındaki Türk nüfusunun azaltılmasına yönelik uluslararası ve bölgesel politikalara karşı dolaylı bir denge unsuru olarak işlev görmüştür. Ayrıca harekâta katılan askerlerinin bir kısmının adada iskân edilmesi ve üretim süreçlerine dahil edilmesi,

istihdam politikasının askeri müdahale ile nüfus politikası arasında kurulan stratejik bir bağın parçası olduğunu göstermektedir<sup>26</sup>.

Bu çerçevede 1974 sonrası dönem, Kamu istihdamının Türkiye'nin Kıbrıs politikasında tamamlayıcı bir unsur haline geldiği bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. İstihdam uygulamaları, yalnızca bireysel ekonomik ihtiyaçlara cevap veren sosyal politikalar değil, devletin Kıbrıs sorunu karşısında geliştirdiği uzun vadeli iç politika stratejisinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtına katılan askerlerin harekattan sonra Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti devleti tarafından adaya göç etmesi durumunda kendilerine ev, arazi ve arsa verileceğini ve istihdam olanakları da sağlanacağını bildirmiştir. Harekattan sonra birçok asker bu politika çerçevesinde adaya yerleşerek devletin sunmuş olduğu bu olanaklardan yararlanmıştır. Bu politika ile birlikte Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti devleti adadaki Türk nüfusunu arttırmayı planlamış ve karşı göç hareketi oluşturmuştur.

## **6. 1965-1980 Arasında Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de Kamu İstihdamı**

### **6.1. Yıllara Göre İstihdam Dağılımı**

Arşiv belgeleri temel alınarak oluşturulan veri seti, Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de Kamu istihdamına dahil edilme sürecinin zamansal olarak homojen bir dağılım göstermediğini ortaya koymaktadır. İncelenen 1965-1980 dönemi, istihdam nicelik ve yoğunluk açısından belirli noktaları etrafında şekillendiğini göstermektedir.

Yıllara göre istihdam verileri incelendiğinde, Kamu istihdamının üç ana evre etrafında şekillendiği görülmektedir. İlk evre 1965-1967 yıllarını kapsamakta olup, istihdamın sınırlı ancak süreklilik arz

---

<sup>26</sup> Denктаş, a.g.e., s. 430-450

eden bir seyir izlediği dönemdir. Bu dönemde istihdam edilen kişi sayısının görece düşük düzeyde kalması, Türkiye'nin Kıbrıs sorunu karşısında henüz kapsamlı ve kurumsal bir iç politika geliştirmedeğini; kamu istihdamının daha çok geçici ve deneme niteliğinde uygulandığını düşündürmektedir.

İkinci evre, 1968-1971 yılları arasında belirginleşen istihdam artışıyla dikkat çekmektedir. Özellikle 1968 yılında istihdam edilen kişi sayısının 35'e yükselmesi, bu dönemi istisnai bir yoğunlaşma noktası haline getirmektedir. Bu artış, 1963-1967 döneminde Kıbrıs'ta yaşanan şiddet olaylarının birikimli etkisi, Türk nüfusunun güvenlik gerekçesiyle adadan uzaklaşma eğilimi ve Türkiye'nin bu süreci kontrol altına alma çabalarıyla ilişkilendirilebilir. Kamu istihdamı bu dönemde, Kıbrıs Türklerinin üçüncü ülkelere yönelen göçlerini sınırlayan ve Türkiye merkezli geçici bir çözüm üreten politika aracı olarak öne çıkmıştır.

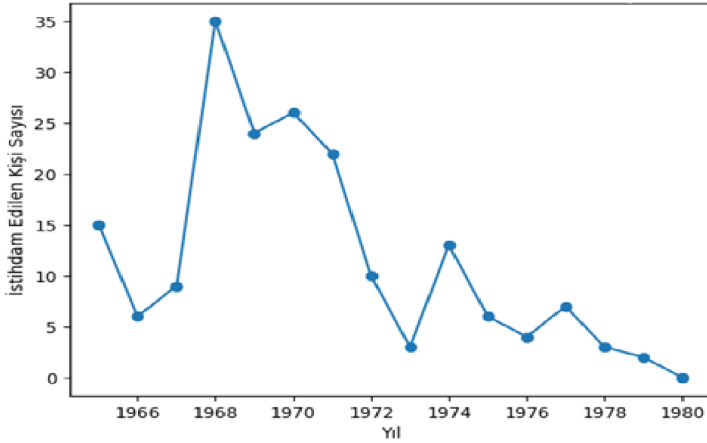
1967-1970 tarihlerinde Kıbrıs'ta yaşanan baskı ve şiddet olayları göç hareketinin artmasına sebep olmuştur. 9 Eylül 1967 tarihinde Kıbrıs konusu ile ilgili bir zirve toplandı. Bu zirve Türkiye ve Yunanistan heyetleri arasında yapıldı. 6 saat süren görüşmelerde kalıcı çözüme ulaşılmadı. 19 Eylül 1967 tarihinde tekrar görüşme yapıldı ancak yine sonuç alınamadı<sup>27</sup>. 16 Kasım 1967 tarihinde Rumlar Kıbrıslı Türklere karşı tekrar saldırıya geçti. Çok sayıda Türk katledildi. Bu durum göç hareketlerini etkilemiştir. Türkiye'de hükümete karşı protestolar yapıldı. 17 Kasım 1967 tarihinde TBMM Kıbrıs'ta yaşanan olayların vahim düzeye ulaştığını bildirdi ve o toplantıda TBMM Türk Silahlı Kuvvetlerinin adaya müdahalesi için karar aldı. Türk askeri 18 Kasım 1974 tarihinde adaya askeri müdahale için harekate başladı. Türk savaş uçakları ada üzerinde

---

<sup>27</sup> Görüşmelerin detayları için bkz; Emre Aykoç, "Keşan – Dedeagaç Görüşmeleri ve Türkiye'deki Yankıları", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, 2023.

alçak uçuş yaptı. Deniz Kuvvetleri Girne açıklarına yanaştı. Bu durum üzerine ABD başkanı Johnson adaya müdahale edilmemesi için İsmet İnönü'ye mektup gönderdi ve harekât yapılmadı. Yaşanan bu olaylar ve adada yaşanan şiddet olaylarının artması bu tarihte zirveye ulaşmıştır.

*Şekil 1: Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de Kamu İstihdamı: Yıllara Göre Dağılım (1965-1980)<sup>28</sup>*



1972-1973 yılları ise istihdamda ani bir düşüşün yaşandığı dönemdi. 1973 yılında istihdam edilen kişi sayısının 3'e kadar gerilemesi, kamu istihdamındaki bu daralmanın olağan bir seyir olmadığını göstermektedir. Bu gerileme, belirsizlik ortamının artmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu dönemde Kamu istihdamının geçici bir çözüm üretmekte yetersiz kaldığı ve politikanın askıda kaldığı görülmektedir.

Üçüncü evrede. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasını kapsamaktadır. 1974 yılında istihdam edilen kişi sayısının yeniden artış göstermesi (13 kişi), Türkiye'nin Kıbrıs politikasında yeni bir

<sup>28</sup> BCA, 30-18-1-2.

aşamaya geçtiğini ortaya koymaktadır. Harekât sonrası dönemde kamu istihdamı, kriz yönetimine dayalı bir araç olmaktan çıkarak, Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de kontrollü biçimde konumlandırılmasını sağlayan tamamlayıcı bir iç politika unsuru haline gelmiştir. Bununla birlikte 1975 sonrasında istihdam sayılarının yeniden düşüş eğilimine girmesi, olağanüstü koşulların kısmen normalleşmesi ve politikanın doyum noktasına ulaşmasıyla açıklanabilir.

1978-1980 döneminde istihdam neredeyse sona ermesi, hem Kıbrıs Sorununda görece bir denge oluşması hem de Türkiye’de 1980 askeri darbesine giden süreçte Kamu personel rejiminde yaşanan genel sıkılaşmanın bir yansımasıdır. 1980 yılında yeni istihdamın görülmemesi, çalışmanın dönemsel sınırlandırılmasının yerinde olduğunu da teyit etmektedir.

Yıllık dalgalanmalar birlikte değerlendirildiğinde, Kamu istihdamındaki artış ve azalışların tek başına ekonomik gerekçelerle açıklanamayacağı açıktır. İstihdam artışlarının yoğunlaştığı yıllar, büyük ölçüde Kıbrıs’taki güvenlik krizlerinin derinleştiği veya Türkiye’nin müdahale ihtimalinin güçlendiği dönemlerle örtüşmektedir. Buna karşılık istihdamın düştüğü yıllar, belirsizliğin arttığı, devletin geçici politika araçlarını askıya aldığı veya yeni bir strateji geliştirmeye yöneldiği dönemlere denk gelmektedir.

Bu çerçevede Kamu istihdamı, Kıbrıs Türkleri açısından yalnızca ekonomik bir geçim aracı değil: Türkiye açısından ise Kıbrıs Sorununun seyrine göre devreye sokulan, yoğunluğu ayarlanabilen ve gerektiğinde geri çekilen esnek bir iç politika enstrümanı olarak değerlendirilebilir. Grafik verileri, istihdam politikasının rastlantısal değil, siyasal ve güvenlik gelişmelerine duyarlı bir şekilde kurgulandığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

*Tablo 1: 1974 Öncesi ve Sonrası Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de Kamu İstihdamının Karşılaştırılması<sup>29</sup>*

| Dönem                    | Toplam İstihdam | Yıllık Ortalama | En Yüksek İstihdam Yılı | En Yüksek Değer |
|--------------------------|-----------------|-----------------|-------------------------|-----------------|
| 1974 Öncesi (1965-1973)  | 150             | 16,67           | 1968                    | 35              |
| 1974 Sonrası (1974-1980) | 35              | 5,00            | 1974                    | 13              |

Tablo 4, Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de Kamu istihdamının 1974 öncesi ve sonrası dönemlerde nicelik ve yoğunluk bakımından belirgin biçimde farklılaştığını ortaya koymaktadır. 1965-1973 döneminde toplam istihdam 150 kişi ile yüksek bir hacme ulaşırken, yıllık ortalama 16,67 kişidir. Bu dönem, istihdamın süreklilik kazandığı ve kriz baskısına paralel olarak yoğunlaştırıldığı bir evreyi temsil etmektedir. En yüksek istihdamın 1968 yılında 35 kişiye ulaşması, Kıbrıs’taki şiddet ve güvensizlik ortamının birikimli etkilerine karşı Türkiye’nin önleyici ve tutucu bir iç politika refleksi geliştirdiğini düşündürmektedir. Zaten adada artan şiddet eylemlerine paralel olarak göç hareketleri de artmıştır. Bu süreç içerisinde hem Türkiye’ye hem de üçüncü ülkeler göç edilmiştir.

Buna karşılık 1974-1980 döneminde toplam istihdamın 35 kişiye gerilemesi ve yıllık ortalamanın 5,00’e düşmesi, kamu istihdamının olağanüstü yoğunluktan düzenleyici/dengeleyici bir role evrildiğini göstermektedir. 1974 yılında görülen 13 kişilik tepe değeri, Barış Harekâtı sonrasında ortaya çıkan yeni ihtiyaçların kısa vadeli bir yansımasıdır; ancak sonraki yıllarda gözlenen düşüş, politikanın

<sup>29</sup> BCA, 30-18-1-2.

kalıcı entegrasyondan ziyade hedefe ulaşmış bir geçiş mekanizması olarak geri çekildiğine işaret eder. Özellikle 1974 tarihinden itibaren hem göç hareketlerinin azalması hem e istihdam sayısındaki azalma, adada asayiş ve güven ortamının sağlanmaya başlandığını göstermektedir. Bunun ile birlikte yaşanan güven ortamı göç hareketini azaltmış ve adada bulunan Türk askerinin bölgede caydırıcı unsur olmasından dolayı önümüzdeki yıllar içerisinde göç hareketinin sonlanmasını sağlamıştır.

Bu karşılık, Kamu istihdamının tek bir doğrusal mantıklı değil, Kıbrıs Sorununun güvenlik, diplomasi ve demografik seyrini duyarlı bir biçimde kurgulandığını göstermektedir. 1974 öncesinde istihdam, üçüncü ülkelere yönelen göçü frenleyen ve Türk nüfusun dağılmasını önleyen yüksek yoğunluklu bir araç olarak kullanılırken; 1974 sonrasında adada oluşan yeni statüko ve idari düzenlemelerle birlikte tamamlayıcı ve sınırlı bir politika düzeyine çekilmiştir. Ayrıca 1978-1980'e yaklaşırken görülen düşüş, Türkiye'de Kamu personel rejiminde genel sıkılaşma ve 1980 askeri müdahalesine giden sürecin bürokratik yansımaları ile de uyumludur.

Sonuç olarak karşılaştırmalı tablo, Kamu istihdamının reaktif değil ayarlanabilir bir iç politika enstrümanı olduğunu; kriz derinleştğinde yoğunlaştırılan, koşullar değiştiğinde ise kademeli olarak geri çekilen esnek bir devlet pratiği olarak işlendiğini nicel biçimde teyit etmektedir. Tabloda gördüğümüz. Şiddet ortamının oluşmasında ve güven ortamını yok olması durumunda şuursuzca göçlerin yaşandığı ve demografik dengelerin onarılamaz derecede bozulduğu görülmektedir. Ayrıca askeri önlemlerle paralel olarak güvenliğin sağlandığı ve göç hareketlerinin de durduğu gözlemlenmiştir.

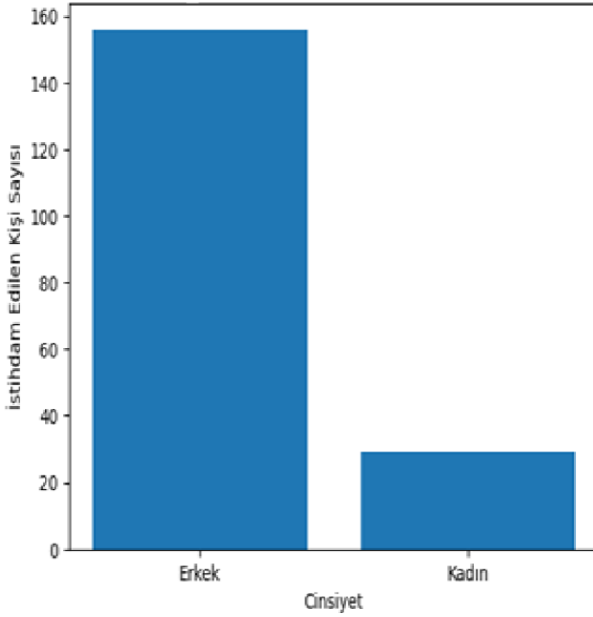
## 6.2. Cinsiyete Göre İstihdam Dağılımı

Arşiv belgeleri doğrultusunda oluşturulan veri seti, Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de Kamu istihdamına dahil edilme sürecinin cinsiyet açısından belirgin bir dengesizlik içerdiğini ortaya koymaktadır. 1965-1979 yılları arasında Kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen 185 Kıbrıs Türkünün büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmuştur; kadın istihdamı sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bu durum, söz konusu istihdam politikasının yalnızca nüfusun korunmasına değil, aynı zamanda dönemin devlet, güvenlik ve kamu personel anlayışına uygun olarak şekillendiğini göstermektedir.

Erkek istihdamının baskınlığı, öncelikle kamu kurumlarının yapısıyla ilişkilidir. İncelenen belgelerle erkeklerin ağırlıklı olarak Maden Teknik Arama Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Elektrik Kurumu, Etibank ve PTT gibi teknik, altyapı ve stratejik öneme sahip kurumlarda istihdam edildiği görülmektedir. Bu kurumlar, fiziksel saha çalışması, teknik uzmanlık ve mühendislik gerektiren alanlar olması nedeniyle, dönemin kamu personel rejimi içinde büyük ölçüde erkek emeğine dayalı olarak örgütlenmişlerdir.

Kadın istihdamı ise sayıca sınırlı olmakla birlikte, belirli kurum ve alanlarda yoğunlaşmaktadır. Kadınların ağırlıklı olarak eğitim, sağlık, kültür ve büro hizmetleri kapsamında istihdam edildikleri; üniversiteler, öğretmenlik kadroları, müzeler ve bazı uzmanlık gerektiren sağlık alanlarının kadın istihdamının öne çıktığı kurumlar olduğu görülmektedir. Bu durum, kamu istihdamında cinsiyete dayalı mesleki ayrışmanın, Kıbrıs Türklerine yönelik uygulamalarda da büyük ölçüde korunduğunu göstermektedir.

*Şekil 2: Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de Kamu İstihdamında Cinsiyete Göre Dağılımı (1965-1980)<sup>30</sup>*



Cinsiyet dağılımındaki bu dengesizlik, Kıbrıs Türklerine yönelik kamu istihdamı politikasının “eşit temsilden” ziyade, devletin öncelikli ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, istihdam politikası, toplumsal cinsiyet dengesi gözetilerek değil; kamu kurumlarının personel ihtiyacı, teknik uzmanlık alanları ve devlet kapasitesinin güçlendirilmesi amacıyla kurgulanmıştır. Bu yönüyle kadın istihdamının sınırlı kalması, politikanın bir eksikliği olmaktan ziyade, dönemin kamu yönetimi ve devlet aklının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

<sup>30</sup> BCA, 30-18-1-2.

Sonuç olarak cinsiyete göre istihdam dağılımı, Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de kamu kurumlarına entegrasyonun toplumsal ve yapısal sınırlar içinde gerçekleştiğini; kamu istihdamının, demografik koruma hedefinin ötesinde, devletin stratejik ve kurumsal öncelikleri doğrultusunda işleyen bir iç politika aracı olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

### **6.3. Kurumlara Göre İstihdam Dağılımı**

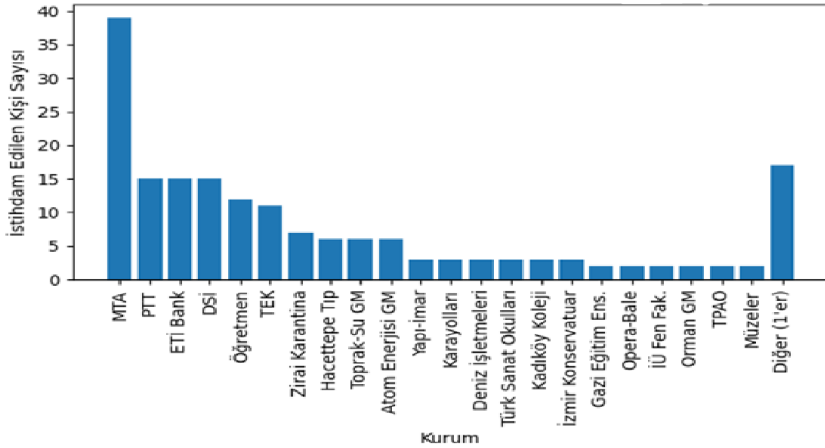
Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de kamu istihdamına dahil edilme süreci yalnızca niceliksel artış ve azalışlarla değil, istihdamın yöneltildiği kurumların niteliği üzerinden de değerlendirilmelidir. Kurumlara göre dağılım incelendiğinde, istihdamın rastlantısal veya dağınık bir biçimde gerçekleşmediği; aksine Türkiye Cumhuriyeti’nin kalkınma, altyapı, enerji ve kamu yönetimi öncelikleri doğrultusunda belirli alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir.

En dikkat çekici yoğunlaşma, Maden Teknik Arama Genel Müdürlüğü (MTA) bünyesinde gerçekleşmiştir. Tek başına en yüksek paya sahip olan bu kurum, doğal kaynak araştırması ve yeraltı zenginliklerinin tespiti gibi Türkiye’nin kalkınmacı devlet politikalarının merkezinde yer alan bir alandır. MTA’yı Devlet Su İşleri (DSİ). ETİ Bank, Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) gibi kurumlar takip etmektedir. Bu kurumların tamamı enerji, su kaynakları, madencilik ve altyapı üretimi gibi stratejik alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu dağılım, istihdam politikasının geçici barındırma amacı taşımadığını; Kıbrıs Türklerinin devlet kapasitesinin çekirdek alanlarına entegre edildiğini göstermektedir.

PTT Genel Müdürlüğü’nün yüksek payı ise ayrıca önemlidir. Haberleşme ve bürokratik koordinasyon açısından merkezi bir konuma sahip olan PTT, devletin idari ağının önemli bir bileşenidir. Kıbrıs Türklerinin bu kuruma yerleştirilmesi, onların yalnızca teknik

üretim süreçlerine değil, devlet organizmasının işleyişine de dahil edildiğini göstermektedir. Bu durum, istihdamın devlet ile Kıbrıs Türkleri arasında kurumsal bir bağ oluşturduğunu düşündürmektedir.

*Şekil 3: Kurumlara Göre Kıbrıs Türklerinin Kamu İstihdam Dağılımı (1965-1980)<sup>31</sup>*



Eğitim alanındaki yoğunlaşma da makalenin genel tezi açısından anlamlıdır. Orta dereceli okullarda öğretmenlik, üniversite kadroları, konservatuvar ve eğitim enstitülerinde yapılan görevlendirmeler, entelektüel sermayenin korunması yönünde bilinçli bir tercihe işaret etmektedir. Eğer amaç yalnızca geçici geçim temini olsaydı, akademik ve kültürel kurumlarda bu ölçekte bir dağılım beklenmezdi. Bu tercih, Türkiye'nin Kıbrıs Türklerini uzun vadeli insan kaynağı planlaması içinde değerlendirdiğini göstermektedir.

Kurumlara göre dağılımın bir diğer önemli yönü, istihdamın vasıfsız ve geçici işlere yönlendirilmemiş olmasıdır. Veriler, büyük ölçüde bransa uygun ve uzmanlık gerektiren kadrolara yerleştirme yapıldığını göstermektedir. Bu bulgu, 6.2' de ortaya konulan cinsiyet

<sup>31</sup> BCA, 30-18-1-2.

dağılımı ile birlikte düşünüldüğünde, istihdam politikasının dönemin kamu personel rejimi ve devlet çerçevesinde şekillendiğini teyit etmektedir.

Bu çerçevede kurumlara göre istihdam dağılımı, makalenin temel tezini güçlendiren bir nitelik taşımaktadır. Kamu istihdamı, Kıbrıs Türklerine yönelik bir sosyal destek mekanizmasından ibaret değildir. Aksine, Türkiye'nin Kıbrıs adasındaki demografik dengeyi koruma, nitelikli insan kaynağını kaybetmeme ve göçü kontrol altında tutma stratejisinin kurumsal bir uzantısıdır. İstihdam edilen kişilerin yönlendirildiği kurumların niteliği, bu politikanın hem kalkınmacı hem de güvenlik eksenli bir iç politika enstrümanı olarak tasarladığını göstermektedir.

Dolayısıyla 6.1'de ortaya konulan yıllara göre dalgalanma ve 6.2'de görülen cinsiyet farklılaşması ile birlikte değerlendirildiğinde, 6.3 bulguları istihdam politikasının üç boyutlu bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir: zamansal olarak krizlere duyarlı, toplumsal olarak seçici ve kurumsal olarak stratejik.

## **7. Kamu İstihdamının Sosyal Politika mı, Siyasal Strateji mi Olduğu Üzerine Bir Değerlendirme**

1965-1980 döneminde ilişkim arşiv belgeleri temel alınarak ortaya konulan nicel bulgular, Kıbrıs Türklerinin Türkiye'de kamu istihdamına dahil edilme sürecinin rastlantısal, bireysel veya yalnızca insani saiklerle açıklanamayacağını göstermektedir. Yıllara, cinsiyete ve kurumlara göre yapılan dağılım analizleri birlikte değerlendirildiğinde kamu istihdamının, Türkiye'nin Kıbrıs politikası içinde bilinçli biçimde konumlandırılmış bir iç politika enstrümanı olduğu anlaşılmaktadır.

İlk olarak yıllara göre dağılım, istihdamın doğrusal bir seyir izlemediğini; güvenlik krizleri ile doğrudan bağlantılı kırılma noktaları içerdiğini ortaya koymaktadır. 1968'deki belirgin artış ve

1974 sonrasındaki yeniden yoğunlaşma, Kıbrıs'taki güvenlik ortamı ile Türkiye'nin iç politika refleksleri arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Buna karşılık 1972-1973 yıllarındaki düşüş ve 1978 sonrasındaki dengelenme, istihdam politikasının kriz yoğunluğuna bağlı olarak ayarlanabildiğinin düşündürmektedir. Bu bulgu, kamu istihdamının sabit bir sosyal politika değil, siyasal ve güvenlik gelişmelerine duyarlı esnek bir devlet pratiği olduğunu göstermektedir.

İkinci olarak cinsiyet dağılımı, istihdam politikasının dönemin kamu personel yapısı ve devlet öncelikleri doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır. Erkek istihdamının belirgin biçimde yüksek olması, özellikle teknik ve saha ağırlıklı kurumlarda yoğunlaşmasıyla ilişkilidir. Kadın istihdamı ise eğitim, kültür ve sağlık alanlarında sınırlı fakat belirgin bir varlık göstermektedir. Bu dağılım, politikanın toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle değil; kamu kapasitesini güçlendirme ve uzmanlık alanlarını değerlendirme amacıyla yürütüldüğünü göstermektedir.

Üçüncü ve en önemli bulgu, kurumlara göre dağılımın ortaya koyduğu stratejik yoğunlaşmadır. İstihdamın MTA, DSİ, ETİ Bank, TEK ve benzeri kalkınmacı-stratejik kurumlarda toplanması, Kıbrıs Türklerinin pasif bir göçmen kitlesi olarak değil, üretim ve devlet kapasitesi içinde aktif unsur olarak konumlandırıldığını göstermektedir. Eğer amaç yalnızca geçici ekonomik rahatlama olsaydı, istihdamın daha çok alt kademe ve geçici hizmet alanlarında yoğunlaşması beklenirdi. Oysa bulgular, nitelikli teknik alanlarda sistemli bir entegrasyona işaret etmektedir.

Bu noktada Kamu istihdamı iki düzlemde değerlendirmek mümkündür. Birinci düzlem, sosyal politika boyutudur. Kıbrıs Türklerine ekonomik güvence sağlanmış, üçüncü ülkelere yönelen kontrolsüz göç sınırlanmış ve geçici barınma-istihdam dengesi kurulmuştur.

İkinci düzlem ise siyasal-stratejik boyuttur. Kamu istihdamı, Kıbrıs'taki Türk nüfusunun azaltılmasına yönelik politikalar karşısında geliştirilen dolaylı bir denge mekanizması olarak işlemiştir. Türkiye'ye yönelen göç kontrol altına alınırken, nüfusun tamamen dağılması engellenmiş; olası geri dönüş veya yeniden iskân senaryoları için insan kaynağı korunmuştur.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı bu çerçevede bir kırılma noktasıdır. Harekât öncesinde istihdam daha çok göç kontrol aracı niteliği taşıırken, harekât sonrasında politika daha düzenleyici ve tamamlayıcı bir nitelik kazanmıştır. Askeri müdahale ile nüfus politikası arasında kurulan bağ, kamu istihdamı daha sistematik bir çerçeveye taşınmıştır. Ancak 1974 sonrasında istihdamın toplam hacminin düşmesi, ilk bakışta çelişkili görünse de aslında krizin yapısal düzlemde tamamlandığını göstermektedir. Güvenliğin sağlanması ile birlikte yüksek yoğunluklu istihdam anlayışı azalmış; politika daha sınırlı ve dengeleyici bir karakter kazanmıştır.

Tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan tablo şudur: Kıbrıs Türklerinin Türkiye'de kamu istihdamı, bir insani yardım mekanizması olmanın ötesinde, güvenlik, demografi ve bürokratik kapasite arasındaki kesişim noktasında şekillenmiş çok boyutlu bir iç politika pratiğidir. Bu uygulama, kriz dönemlerinde yoğunlaştırılan, koşullar değiştikçe azaltılan ve devletin stratejik önceliklerine göre yönlendirilen ayarlanabilen bir araç niteliği taşımaktadır.

Dolayısıyla çalışma, Kıbrıs Sorunun yalnızca dış politika ve askeri müdahale bağlamında okunamayacağını; meselenin Türkiye'nin iç bürokratik yapısını, kamu personel rejimini ve nüfus politikasını doğrudan etkileyen bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Kamu istihdamı bu sürecin somut, ölçülebilir ve arşiv belgeleriyle izlenebilir bir tezahürüdür.

## 8. Sonuç

Bu çalışma, Kıbrıs sorununu Türkiye açısından yalnızca dış politika ve askeri müdahale bağlamında ele alan hâkim literatürün dışına çıkarak, meselenin iç politika boyutuna odaklanmıştır. 1965-1980 yılları arasında Kıbrıs Türklerinin Türkiye’de kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilmesine ilişkin arşiv belgeleri incelenmiş; nicel veriler yıllara, cinsiyete ve kurumlara göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, kamu istihdamının rastlantısal veya insani gerekçelere indirgenemeyecek ölçüde stratejik bir karakter taşıdığını göstermektedir.

Çalışmanın ilk önemli bulgusu, istihdamın zamansal dağılımının Kıbrıs’taki güvenlik krizleriyle paralellik göstermesidir. 1968 yılı gibi şiddet ve belirsizliğin yoğunlaştığı dönemlerde istihdam sayılarının artması; 1972-1973 yıllarında ise düşüş yaşanması, kamu istihdamının kriz yoğunluğuna duyarlı bir biçimde ayarlandığını ortaya koymaktadır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ise istihdamın niteliği değişmiş; politika, kriz yönetimi aracından düzenleyici ve tamamlayıcı bir iç politika unsuruna evrilmiştir. Bu süreç, kamu istihdamının esnek ve koşullara göre şekillenen bir devlet pratiği olduğunu göstermektedir.

İkinci temel bulgu, kurumlara göre dağılımın stratejik bir tercih içerdiğidir. Kıbrıs Türklerinin ağırlıklı olarak MTA, DSİ, ETİ Bank, TEK ve benzeri kalkınma ve altyapı kurumlarında istihdam edilmesi, politikanın yalnızca ekonomik destek sağlamayı amaçlamadığını; devlet kapasitesinin merkezine entegre edilmiş bir insan kaynağı yönetimi yürütüldüğünü göstermektedir. Eğitim ve akademik alanlardaki istihdam ise entelektüel sermayenin korunmasına yönelik bilinçli bir tercihe işaret etmektedir. Bu dağılım, Kıbrıs Türklerinin pasif bir göçmen kitlesi olarak değil, üretken ve kurumsal yapının parçası olarak konumlandırıldığını ortaya koymaktadır.

Üçüncü olarak cinsiyet dağılımı, dönemin kamu personel yapısına uygun bir biçimde erkek ağırlıklı bir istihdam örüntüsü sergilemiştir. Teknik ve saha gerektiren alanlarda erkek yoğunluğu belirgin olurken, kadınlar eğitim ve kültür alanlarında sınırlı fakat anlamlı bir varlık göstermiştir. Bu durum, politikanın toplumsal eşitlikten ziyade devlet öncelikleri ve uzmanlık ihtiyacı çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir.

Genel değerlendirme itibarıyla kamu istihdamı iki işlevi aynı anda yerine getirmiştir. Bir yandan Kıbrıs Türklerine ekonomik güvence sağlayarak üçüncü ülkelere yönelen kontrolsüz göçü sınırlandırmış; diğer yandan Kıbrıs adasındaki demografik dengenin korunmasına yönelik dolaylı bir stratejik mekanizma olarak işlemiştir. Türkiye, göçü tamamen engellemek yerine kontrol altına almış; gerektiğinde tersine çevirebilecek bir insan kaynağı rezervi oluşturmuştur. Bu bağlamda kamu istihdamı, güvenlik, demografi ve bürokratik kapasite arasında kurulan çok boyutlu bir iç politika enstrümanı niteliği taşımaktadır.

1974 sonrasında harekâta katılan askerlerin adada iskân edilmesi ve üretim süreçlerine yönlendirilmesi, askeri müdahale ile nüfus politikası arasındaki bağın daha açık biçimde kurulmasını sağlamıştır. Böylece Türkiye'nin Kıbrıs politikası, yalnızca dış politika ve askeri düzlemde değil; nüfus, istihdam ve kamu yönetimi ekseninde bütüncül bir stratejiye dönüşmüştür.

Sonuç olarak bu çalışma, Kıbrıs Sorununun Türkiye açısından yalnızca uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmesinin eksik olduğunu göstermektedir. Arşiv belgelerine dayalı kamu istihdam verileri, meselenin Türkiye'nin iç bürokratik yapısını, kamu personel rejimini ve nüfus politikasını doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Kamu istihdamı, Kıbrıs Türklerine yönelik bir sosyal yardım uygulamasından ziyade, kriz dönemlerinde yoğunlaştırılan, koşullar değiştikçe yeniden

düzenlenen ve devletin stratejik tercihleri doğrultusunda şekillenen ayarlanabilir bir iç politika aracı olarak değerlendirilmelidir.

Bu bulgular, Kıbrıs Sorunu literatüründe iç politika ve Kamu yönetimi perspektifinden yeni bir katkı sunmakta; benzer kriz dönemlerinde uygulanan istihdam ve nüfus politikalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi için de zemin oluşturmaktadır.

## Kaynakça

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 30-18-1-2.

Armaoğlu, Fahir (2009), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul: Alkım Yayınları.

Aykoç, Emre (2023), “Keşan-Dedeâğaç Görüşmeleri ve Türkiye’deki Yankıları”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.25, ss.1-30.

Cankurt, Ayhan (2015), Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Kıbrıs Politikaları ve Kamuoyuna Yansımaları (1955-1964), Elâzığ: Manas Yayınları.

Çelik, Ahmet (2021), “93 Harbi Sonrası Kıbrıs’ın İngiltere’ye Devrinin Dönemin Rus Basınına Yansımaları”, *Akdeniz 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Girne-2021, ss. 5-20.

Denktaş, R. Rauf (1999), *Rauf Denktaş’ın Hatıraları C.9*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Erim, Nihat (1975), Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs, İstanbul: Ajans-Türk Matbaacılık.

Gökman, Muzaffer (1973), 50 Yılın Tutanağı 1923-1973, İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Keser, Ulvi (2006), “Kıbrıs’ta Göç Hareketleri ve 1974 Sonrasında Yaşananlar,” *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S.12, ss.103-128.

Sarıca, Murat- Teziç, Erdoğan-Eskiyurt Özer (1975), *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul: Üniversitesi Yayınları.

Savcı, Mehmet (2021), “Türkiye’nin Kıbrıs Politikasında Amerikan Etkisi: Kıbrıs Barış Harekâtı Örneği”, *Harp Tarihi Dergisi*, S.3, ss.1-42.

Savrun, Ergenekon (2018), “Kıbrıs’ta Yunan Cunta Darbesine Karşı Türk Barış Harekatının Belgelerle Kısa Tarihi”, *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C.4, S.9, ss.1-16.

Uçarol, Rıfat (2019), Siyasi Tarih 1914-2014 C.2, İstanbul: Der Yayınları.

## BÖLÜM 3

### İmparatorluğu Sarsan Türk Kuşatması: Kut'ül Amare Zaferi

**Gökhan Buluş<sup>1</sup>**

#### Giriş

Birinci Dünya Savaşı, 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesiyle başladı ve kısa sürede büyük devletlerin katılımıyla küresel bir çatışmaya dönüştü. Osmanlı Devleti ise savaşın ilk aylarında tarafsız kalmaya çalıştı. Ancak İngiltere ve Fransa'dan ittifak için olumsuz cevap alması, Osmanlı'yı giderek karşı blok olan Üçlü İttifak'a yaklaştırdı. Avusturya-Macaristan'ın girişimiyle 22 Temmuz 1914'te Almanya ile müzakerelere başlayan Osmanlı Devleti, 2 Ağustos'ta ittifak anlaşmasını imzaladı. Bu dönemde Osmanlı tarafsızlığını zedeleyen en önemli gelişme, Alman Amiral Souchon'un komutasındaki Goeben ve Breslau savaş gemilerinin 10 Ağustos'ta Çanakkale'den geçerek Osmanlı'ya sığınması oldu. Normal şartlarda gemilerin silahsızlandırılması gerekirken, Osmanlı bu gemileri “satın aldığını” ilan ederek donanmasına kattı. Gemilere Yavuz ve Midilli isimleri verildi, Osmanlı donanmasının komutası

---

<sup>1</sup> Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0001-7932-2544.

ise Souchon'a bırakıldı. İtilaf devletlerinin protestolarına rağmen Osmanlı bu aşamada savaş dışı konumunu sürdürdü.

Ancak Eylül 1914'te Almanya'nın Marne'de başarısız olması ve Rusya'nın cephelerde yarattığı baskı, Osmanlı'nın savaşa katılması için Berlin'in yoğun baskısını artırdı. Almanya'dan mali destek alan Osmanlı, kısa süre sonra tarafsızlığını koruyamaz hâle geldi. Nihayet Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle, 28 Ekim 1914'te Osmanlı donanması Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını bombaladı. Bu saldırı Osmanlı'nın fiilen savaşa girmesine yol açtı. Ardından İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı'ya savaş ilan etti. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi diplomatik yalnızlık, Almanya'ya yakınlaşma ve özellikle Goeben-Breslau meselesi üzerinden şekillenmiş; 28 Ekim 1914'te Karadeniz'deki saldırı ile kesinleşmiştir.<sup>2</sup>

Savaşın başında tarafsız kalan Osmanlı yönetimi, Irak'ı yerel halk desteğiyle savunabileceğini düşündüğünden buradaki kuvvetlerini büyük ölçüde geri çekmiş, bölgede yalnızca yaklaşık sekiz bin asker bırakmıştır.<sup>3</sup> Osmanlı'nın seferberlik ilanından hemen sonra, Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, 7 Ağustos 1914'te Bağdat Valisi ve 4. Ordu Komutanı Cavit Paşa'ya gönderdiği mektupta Irak'taki tedbirlere değinmişti. İngiltere ile savaş ihtimalini vurgulayan Enver Paşa, bölgedeki önemli isimlerle Muhammera Şeyhi Hazal, Basra Şeyhi Talip, Necid Emiri İbn Suud ve Kuveyt Şeyhi Mübarek el-Sabah temas kurulmasını istemiş, İslam birliği üzerinden sağlanabilecek desteğe dair bilgi talep etmişti. Ancak Musul Valisi Süleyman Nazif ve Basra Valisi Suphi Bey, bu şahsiyetlerin güvenilirliğini ve İngilizlerle yakın

---

<sup>2</sup> Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul, Kronik Kitap, 2018,s89-90.

<sup>3</sup> Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C.III, Kısım (K.) I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.397.

ilişkilerini bildirerek uyarılarda bulunmuşlardı. Buna rağmen Enver Paşa, Irak'ta yerel aşiretlerin yardımıyla savunmanın kolayca sağlanabileceğini düşünmekteydi. Fakat Harbiye Nezareti'nin aldığı kararla 4. Ordu karargâhı Suriye'ye kaydırılmış, 13. Kolordu ise Kafkasya'ya gönderilmişti. Böylece Irak'taki kuvvetler dağıtılmış, bölge neredeyse savunmasız bırakılmıştı. Cavit Paşa'nın en azından bir kolordunun bölgede tutulması yönündeki ısrarı da dikkate alınmamış, Trablusgarp tecrübesinden hareketle Enver Paşa aşiretlerin Osmanlı lehine kolaylıkla harekete geçirileceğine inanmıştı.<sup>4</sup> Osmanlı, İngilizleri İtalyanlarla aynı düzeyde görerek hata yaptı; zira Libya'da Şeyh Sünusi gibi Osmanlı yanlısı güçlü bir lider bulunurken, Irak'taki önde gelenler çoğunlukla İngilizlerle iş birliği yapıyordu. Kasım 1914'te savaşın başlaması ve ilk yenilgiler üzerine Enver Paşa, Trablusgarp'ta birlikte savaştığı Kurmay Binbaşı Süleyman Askeri Bey'i Aralık 1914'te Irak savunmasına atadı.<sup>5</sup> Süleyman Askeri Bey, Irak'ta düzenli ordudan çok aşiret ve gönüllülerle gerilla savaşı yürütmenin başarı getireceğini düşünüyordu. Bingazi'de İtalyanlara karşı elde ettiği tecrübeyle tanınan Askeri Bey, Balkan Savaşı'nın ikinci evresinde de Batı Trakya'da geçici bir yönetim kurarak Türklerin güvenliğini sağlamıştı. İstanbul'a dönüşünde Sofya'da Mustafa Kemal'le görüşmüş, Mustafa Kemal Irak Cephesi'nin en zayıf nokta olduğunu belirterek görevlendirilmek istemişti. Ancak kısa süre sonra Enver Paşa, Süleyman Askeri Bey'i doğrudan Irak Cephesi'nde görevlendirdi.<sup>6</sup>

---

<sup>4</sup> Mustafa Yılmaz, *Fav Yarımadası'nda Osmanlı-İngiliz Çekişmesi (1886-1915)*, İstanbul, Taş Mektep Yayınları, 2015, s.201-204.

<sup>5</sup> *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi (1914-18)*, C.III, Kısım I, Ankara, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1979, s.128.

<sup>6</sup> Bayur, *a.g.e.*, C.III, K.I, s.397-398.

Osmanlı Devleti, 22 Eylül 1914'te karasularını 3 milden 6 mile çıkararak bunu yabancı elçilere bildirdi ve Akdeniz, Karadeniz ile İzmir ve Fav Boğazlarını yasak bölge ilan etti. Şattülarap ağzında belirlenen 6 millik alan da bu kapsama alındı. Irak Cephesi'nde görevli nehir filosu, bölgenin mayınlanması, lojistik taşımacılık ve kara birliklerine destek sağlamakla görevlendirildi.<sup>7</sup> Aynı dönemde İngiltere ile Basra ve Şattülarap bölgesinde gerginlik artmıştı. Basra Valisi Suphi Paşa, seferberlikten sonra İngiliz ticaret gemilerinin limana uğramadığını, hurma ticaretinin de İngilizlerce engellendiğini bildirmiştir. Şattülarap girişinde üç İngiliz savaş gemisi bulunuyor ve resmî savaş ilanı olmaksızın Basra Limanı ablukaya alınıyordu. Ayrıca Odin gambotu izinsiz olarak Osmanlı sularına demir atmış, konsolos ise bunu Goeben ve Breslau örneğiyle gerekçelendirmiştir. Osmanlı'nın bölgede yalnızca Marmaris gambotu bulunurken kısa süre sonra Dalhoise ve Lawrence gambotları da Şattülarap'a girmiştir.<sup>8</sup>

O günlerde Bağdat'taki İngiliz konsolosunun, hükümet talimatıyla Müslüman İngiliz vatandaşlarını şehirden çıkmaya zorladığı haberleri yayılmıştı. Büyükelçilik bunu reddetse de Osmanlı kaynakları elliden fazla kişinin zorla gönderildiğini, çoğunun uzun süredir Bağdat'ta yaşayan Hint Nevvabları olduğunu bildirmiştir. Maaşlarının kesileceği tehdidiyle ayrılmak zorunda bırakılan bu kişiler meseleyi Osmanlı yetkililerine iletmışlerdir. Artan gerginlik üzerine İngiltere, Ekim ayında Hindistan'dan General W. S. Delamain komutasında ek birlik ve gemiler sevk ederek Şattülarap'a konuşlandırmıştır.<sup>9</sup> Harbiye Nazırı Enver Paşa, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile yapılan gizli ittifaktan itibaren

---

<sup>7</sup> Yılmaz, *a.g.e.*, s.206.

<sup>8</sup> Kocatürk, Önder, *Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin Dönüm Noktası (1911-14), C.II (1913-1914), Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması (1913-14)*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2013, s459-461.

<sup>9</sup> Yılmaz, *a.g.e.*, s.211.

Osmanlı'yı savaşa sokmak için hazırlık yapıyordu. Goeben (Yavuz) ve Breslau'nun (Midilli) Osmanlı donanmasına katılması ve ordunun özellikle Mısır ile Kafkasya'ya yönelik tedbirleri İngiliz basınında da yer bulmuş, bu nedenle İngilizler gelişmelerin farkındaydı. 28-29 Ekim 1914'te Alman Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı donanmasının Karadeniz'de Odessa ve Sivastopol'u bombalaması üzerine Osmanlı, İtilaf devletleriyle fiilen savaşa girdi. Ardından 1 Kasım'da İngilizler Akabe'yi üç saat bombardıman etti, aynı gün İzmir-Urla Limanı saldırıya uğradı. Irak'ta ise İngiliz konsoloslu cephaneyle Dicle Nehri'ne atarak bölgeden ayrılmaya çalıştı.<sup>10</sup> İngiliz hükümeti, Mekke, Medine ve Mezopotamya'daki kutsal yerlerin Müslümanların kontrolünde kalması gerektiğini savunarak Osmanlı'nın Alman etkisi altında İslam'ın temsil gücünü yitirdiğini öne sürmekteydi.<sup>11</sup> Bu propaganda, Irak işgalini hem bölge halkına hem de sömürgelerdeki Müslümanlara meşrulaştırma amacını taşıyordu. Bu çerçevede Hindistan'dan General Delamain komutasındaki D Sefer Kuvveti 16 Ekim 1914'te Bombay'dan yola çıktı, 23 Ekim'de Bahreyn'e ulaştı. Görevi Abadan'daki petrol tesislerini korumaktı, fakat 1 Kasım'da Osmanlı ile savaş ilan edilince birlik Irak'a yönelerek Fav Kalesi'ni kısa bir bombardımanla hedef aldı.<sup>12</sup> 31 Ekim 1914'te gönderilen telgrafla İngiltere ile dostluğun bozulduğu Espiegle gambotu komutanına bildirildi. Bunun üzerine gemi Abadan ve Muhammara çevresinde İngiliz çıkarlarını korumak üzere harekete geçti, Fav-Basra hattındaki telgraf bağlantısını kesti ve 6 Kasım'da Abadan'ı savunmaya yöneldi.<sup>13</sup> Öte yandan 2 Kasım tarihli konsolosluk raporuna göre Basra'daki İngiliz tüccarların gözaltına alınması,

---

<sup>10</sup> Kocatürk, *a.g.e.*, s.486-489.

<sup>11</sup> "The Turkish Government and Islam", *The Times*, 28.06.1916, s.12.

<sup>12</sup> Buchanan George, *The Tragedy of Mesopotamia*, William Blackwood&Sons Limited, Edinburgh and London, 1938, s.4.

<sup>13</sup> Arnold T. Wilson, *Loyalties Mesopotamia*, Oxford University Press, London, 1930 s.7-8.

bölgede geniş ticari faaliyeti bulunan İngilizler tarafından tepkiyle karşılandı.<sup>14</sup> Cathcart R. Wason komutasındaki Odin gambotu, Sirdar motoru ve The Ocean savaş gemisinin desteğiyle İngiliz kuvvetleri Fav'a saldırarak 6 Kasım 1914'te burayı ele geçirdi. Osmanlı savunmasının zayıf olması nedeniyle İngilizler kayıp vermeden başarı sağladı. Ardından birliklerin büyük kısmı Abadan üzerinden Saniya Nehri'ne geçerek petrol tesislerinin karşısında mevzilendi. 10 Kasım gecesi Osmanlı kuvvetlerinin kamp üzerine yaptığı baskın ise sonuçsuz kaldı.<sup>15</sup> 14 Kasım 1914'te Hindistan'dan Korgeneral A. Barrett komutasındaki birlikler Basra Körfezi'ne ulaştı. Ardından 11 ve 15 Kasım'da Fav'da Osmanlı kuvvetleriyle çatışmalar yaşandı. Espiegle (Wilfrid Nunn komutasında) ve Odin gambotlarının da katıldığı muharebelerde, Guardian gazetesine göre Osmanlılar 11 Kasım'da en az 80 kayıp verdi. 15 Kasım'da ise kayıplar daha da artmış, bir binbaşı dâhil çok sayıda asker esir düşmüştü. İngiliz kayıpları ise sekiz ölü, iki subay ve 51 yaralıyla sınırlı kaldı.<sup>16</sup>

13 Kasım'da General Barrett, 6. Tümen'e bağlı 2. Tugayla Irak'a gelerek komutayı devraldı. İngilizlerin hedefi, Saniya'nın 10 mil kuzeyindeki Sahil bölgesiydi. Burada beş topuyla hazır bekleyen Osmanlı kuvvetleri güçlü bir savunma yaptı, ancak 12 Kasım'da 489 kayıp veren İngilizler kaleyi alarak Dicle kıyısında kamp kurdu. Fav harekâtı sırasında asker ve malzeme naklinde kayık eksikliği ve zorlu arazi nedeniyle sıkıntı yaşayan İngilizler, bu stratejik bölgeyi ele geçirdikten sonra hareket serbestisine kavuştu.<sup>17</sup> 14 Kasım'da General Barrett'la birlikte Bombay'dan gelen Aronda gemisi, 48.

---

<sup>14</sup> "Persian Gulf Incident, British Consul and Subjects Detained", *The Guardian*, 4.11.1914, s.8.

<sup>15</sup> "The Turkish Campaign", *The Times*, 9.11.1914, s.7; "The War with Turkey", *The Guardian*, 9.11.1914, s.7; "Turkish Fort Taken", *Daily Express*, 9.11.1914, s.1; Kocatürk, *a.g.e.*, s.498.

<sup>16</sup> "Indian Troops' Success on Persian Gulf", *The Guardian*, 17.11.1914, s.7.

<sup>17</sup> Buchanan, *a.g.e.*, s.4-5.

Tümen'i Irak'a çıkardı. Bu birlik merkez karargâh, bir topçu bataryası, üç piyade taburu ve mühimmat araçlarından oluşuyordu. 15 Kasım'da General Delamain, Sanaiye'den ilerleyerek Saihan'daki Osmanlı kuvvetlerini geri püskürttü. Osmanlı basını bu çarpışmada İngilizlere yaklaşık 1000 kayıp verdirildiğini yazdı. Aynı günlerde bölgede devriye gezen Marmaris gambotu ve küçük motorbotlar da İngilizlere zarar verdi; Seyyid Osman Efendi komutasındaki bir bot dört İngiliz askerini öldürürken, bir diğer bot da bir gambotu hasara uğratarak geri çekilmeye zorladı.<sup>17</sup> Kasım'da Barrett birliklerini Sanaiye'nin 8 mil kuzeyine taşıyarak güvenlik tedbirlerini artırdı. Ancak Osmanlıların kahramanca direnişine rağmen üstün sayı ve teçhizata sahip İngiliz kuvvetleri Şattülarap hattında saldırılarını sürdürdü. Daily Express'e göre bu muharebelerde İngilizler 3 subay ve 35 asker kaybetti, 15 subay ile 300 asker yaralandı.<sup>18</sup> General Barrett komutasındaki İngiliz kuvvetleri 22 Kasım 1914'te Basra'yı işgal ederek Irak harekâtı için stratejik bir üs kazandı ve Abadan'daki petrol kaynaklarını tamamen denetim altına aldı. Ertesi gün, 23 Kasım'da, İngiliz askerleri şehrin merkezinde yürüyüş yaparak önemli binalara bayrak çekti ve Kral adına üç kez selam töreni gerçekleştirdi. İngiliz yanlısı Zübeyir'den alınan bilgilerle Basra ve Bağdat'taki Avrupalıların güvende olduğu doğrulandı. Ayrıca General Barrett ve siyasi subay Percy Cox'a göre 17 Kasım'daki çatışmalarda Osmanlı kuvvetleri yaklaşık 2000 yaralı vermişti.<sup>19</sup> İngiltere Hindistan Bakanlığı, Basra Körfezi'ndeki seferin hızlı ve başarılı geçtiğini duyurdu. Osmanlı kuvvetleri 15 ve 17 Kasım'daki yenilgilerde sekiz top ve çok sayıda yaralı bırakarak geri çekilmişti. Basra'nın İngilizlerce işgali, Osmanlı birliklerinin çekilmesi üzerine Basra ve Bağdat valilerince kabul edildi; kentteki İngilizlerin güvende olduğu bildirildi. İngiltere ile Osmanlı'nın savaş ilanından yalnızca 17 gün sonra Basra'nın düşmesi, Londra

---

<sup>18</sup> "British Victory over the Turks", *Daily Express*, 20.11.1914, s.1; Kocatürk, *a.g.e.*, s.499.

<sup>19</sup> "The Entry into Basra", *The Evening Mail*, 25.11.1914, s.5.

hükümeti ve Hindistan ordusuna büyük moral sağladı. Yıllık 2 milyon sterlinlik ticaret hacmine sahip olan ve Bağdat Demiryolunun son durağı konumundaki Basra stratejik önem taşıyordu. İngiliz basınına göre 19 Kasım'da Basra sahillerine yakın çatışmada Osmanlı birlikleri ağır kayıplar verdi; yeni birlik takviyelerine rağmen gambot ateşi altında ilerleyemeyerek geri çekildiler.<sup>20</sup> İngilizlerin temel hedefi Basra Körfezi'ni güvenceye almak olsa da bu, ancak Basra'nın kontrolüyle mümkün görünüyordu. Zira Bağdat Demiryolu burada son buluyor ve doğu-batı ticaretinin ana hattını oluşturunuyordu. Almanya'nın bu yolla İngiltere'nin Hindistan ticaretini tehdit etmesi, bölgenin stratejik değerini artırmaktaydı. İngiliz basınına göre İran ve Osmanlı gibi zayıf güçler bu coğrafyayı korumakta yetersiz kalıyor, Osmanlı'nın bölgenin zenginliğini fark etmemesi ve Almanların demiryolu projeleri ise şimdiye dek gereken önemin neden verilmediği sorusunu gündeme getiriyordu.<sup>21</sup> Basra'yı ele geçiren İngilizler, şehrin sözde 'dönüşümü' için hemen adımlar attı. Halkın tepkisini azaltmak amacıyla uzlaşmacı politikalar izlendi; cadde ve sokakların isimleri İngilizce ve Arapça olarak değiştirildi, İngiltere'ye benzer bir polis teşkilatı kuruldu ve ticarete fiyat düzenlemeleri yapıldı.

Geleneksel bellem tekneleri yerine motorbotlar kullanılmaya başlandı, karanlık sokaklar aydınlatılarak güvenlik artırıldı. İngiliz ordusu bu uygulamaları sonraki işgal ettiği şehirlerde de sürdürmeye çalıştı.<sup>22</sup> Basra'nın işgali İngilizlere stratejik bir üstünlük sağlasa da bölgenin iklimi ve koşulları askerler arasında özellikle tifo gibi hastalıkların yayılmasına yol açtı. Osmanlı-İngiliz savaş ilanından sadece 17 gün sonra gerçekleşen işgal sırasında birçok İngiliz memuru tutuklandı, bazıları ise Amerikan Konsolosluğu'na sığındı.

---

<sup>20</sup> "Turkey's Modest Version of the Basra Operations", *The Guardian*, 27.11.1914, s.8.

<sup>21</sup> "The British at Basra", *The Englishmen*, 26.11.1914, s.2.

<sup>22</sup> "Life at Basra", *Liverpool Daily Post*, 15.06.1916, s.6.

Osmanlı kuvvetleri nehir taşımacılığını kontrol altına alarak Lynch şirketi dışındaki İngiliz gemilerine el koydu. Bu süreçte Kuveyt Şeyhi'nin bağlılığını açıklamaması Londra'da endişe yaratsa da Osmanlı'ya bağlı olmadığını bildirmesi kısa sürede memnuniyetle karşılandı. Basra'nın düşmesinin ardından İngiliz siyasi temsilcisi Sir Percy Cox işgalin kalıcı olması gerektiğini savundu, ancak müttefik anlaşmaları nedeniyle şimdilik iç bölgelere ilerlenmedi. Bunun yerine 27 Kasım 1914'te Basra'nın kuzeyindeki Kurna hedef seçildi. Dicle ile Fırat'ın birleşim noktasındaki bu kasaba hem nehir yollarını hem de telgraf hattını denetleyebilecek stratejik bir konumdaydı. Ayrıca çevresindeki tarım arazilerinin kontrolü İngiltere'ye geçecek, Arap aşiretleri üzerinde manevi bir üstünlük kurulacak ve Basra Körfezi güvence altına alınacaktı. Bu avantajlar nedeniyle İngiliz ordusu harekât için hazırlık yaptı ve Hindistan Bakanı Lord Crewe operasyona resmî onay verdi.<sup>23</sup> Kurna harekâtı 5 Aralık 1914'te Yarbay Frazer komutasındaki İngiliz birliklerinin Osmanlı mevzilerini gözetlemesiyle başladı. Dicle'nin sol kıyısında gerçekleşen ilk çatışmada Osmanlı kuvvetleri hızlı bir saldırı dendi, fakat ağır kayıplar vererek geri çekildi; bu sırada 2 top ile 3 subayın da bulunduğu 70 asker esir düştü. Kurna'nın güçlü savunması nedeniyle İngilizler nehri geçemeyip dört mil güneydeki mevzilerine çekildi. Bu muharebede İngiliz kayıpları 2 subay dâhil 24 ölü ve 60 yaralı olarak kayda geçti. Destek için gönderilen Miner ve Lawrance gambotları Osmanlı toplarının hedefi oldu. Ardından Tuğgeneral Fry, Basra'dan takviye getirerek 7 Aralık'ta Muzaira bölgesine ani bir saldırı düzenledi ve burayı ele geçirdi. Bu çarpışmada 5 top ve 100 Osmanlı askeri esir alındı. 8 Aralık'ta 104. Rifles, 110. Mahrattas ve iki dağ topu geçici köprülerle nehrin karşısına geçirildi. Ertesi gün, 9 Aralık'ta, Suphi Bey komutasındaki Osmanlı birlikleri yenilgiye uğradı ve Kurna koşulsuz teslim oldu. İngiliz kaynaklarına

---

<sup>23</sup> Wedgwood, Josiah, *Mesopotamia Commission Report*, London, Published by His Majesty's Stationery Office, 1917, s15.

göre bu operasyonda kayıplar 1 subay ve 40 Hint askeri ölü, 3 subay ve toplam 120 yaralıydı. İngilizler bu harekâtı ‘küçük ama akıllıca bir başarı’ olarak nitelendirerek Dicle-Fırat kavşağı ve Şattülarap bölgesinin kontrolünü ele geçirdiklerini düşündüler.<sup>24</sup> Ancak ele geçirilen bir Alman telsiz mesajı, İngilizlerin Dicle ile Louvaya Kanalı arasındaki saldırıda ağır kayıplar verdiğini ve Osmanlıların makinalı tüfek ile mühimmat elde ettiğini ileri sürmekteydi.<sup>25</sup> 9 Aralık 1914’te Albay Suphi Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, 1200 asker ve 9 toptan oluşan birlikleriyle General Fry’e teslim oldu. Hindistan Bakanlığı’nın verilerine göre yaralılar hariç 1100 Osmanlı askeri esir alınmış, tüm toplar ele geçirilmişti. Fry’a bağlı Kraliyet Garnizonu topçu tugayı iki gün boyunca Kurnayı yoğun biçimde bombalamış, İngiliz basını ise buna rağmen kendi kayıplarının oldukça sınırlı olduğunu aktarmıştı.<sup>26</sup>

Kurna’nın düşmesi İngilizler açısından iki önemli sonuç doğurdu: Öncelikle tarafsız kalan birçok Arap aşireti savaştan sonra İngilizlere katıldığını ilan etti; ayrıca esirlerden Türk kuvvetlerinin sayısı ve mevzileri hakkında değerli bilgiler elde edildi. Osmanlı birliklerinin Amara’ya çekildiği, Fırat hattında Suk Essuyuh ile Nasıriye arasında birliklerin konuşlu olduğu, Bağdat’ta beş mühimmat deposu, 600 süvari, bir jandarma taburu ve birkaç top bulunduğu öğrenildi. İstanbul’dan altı tabur ve bazı Kürt aşiretlerinin de bölgeye hareket ettiği rapor edilmişti. Bu durum, İngilizlere Osmanlı’nın Irak’ta yeterli asker bulundurmadığını gösterdi ve başlangıçtaki sınırlı planlar yerini Bağdat’ı ele geçirme düşüncesine bıraktı. Hindistan Bakanlığı, Nasıriye’ye harekâtın uygulanabilirliğini tartışırken Lord Crewe, Kurna’dan Suk Essuyuh

---

<sup>24</sup> “Persian Gulf Success, Capture of Ports on the Tigris”, *The Times*, 10.12.1914, s.8.

<sup>25</sup> “Turks Surrender, Persian Gulf Expedition’s Smart Action”, *The Guardian*, 10.12.1914, s.7.

<sup>26</sup> “1100 Turks Captured by British”, *The Guardian*, 11.12.1914, s.7.

üzerinden Nasıriye'ye ilerlemenin mümkün olduğunu, bunun Basra–Kurna–Nasıriye üçgeninde büyük avantaj sağlayacağını belirtti. Ancak General Barrett, Kurna ve deltadaki hâkimiyetin şimdilik yeterli olduğunu, Bağdat'a ilerlemenin gerekli olmadığını bildirdi. Ona göre olası bir ileri harekât için önce Amara'nın alınması ve Arap aşiretlerinin desteğinin sağlanması şarttı. Aksi takdirde, kısa sürede yapılmazsa takviye Osmanlı birlikleri nedeniyle Amara'nın işgali çok daha güç olacaktı. Bu arada Hindistan Ordusu Başkomutanı General Beauchamp Duff, Barrett'e Mezopotamya'ya yeni kuvvet gönderilemeyeceğini açıkladı.<sup>27</sup> 23 Aralık 1914'te 48. Tümen'in 3. ve 4. taburları Kurna'nın kuzeyine gönderilirken diğer taburlar Basra'ya döndü. Bu sırada Osmanlı yanlısı bazı Arap aşiretleri İngiliz subaylarının çadırlarına saldırı girişiminde bulundu; ertesi gün yaralı halde yakalananlar oldu. 1915 Ocak ayında İngilizler Kurna savunmasını güçlendirmek için Dicle'nin iki yakasında yollar açıp yeni mevziler kurdu. 20 Ocak'ta nehrin sol kıyısına geçen birlikler Rota çayı bölgesini keşfederek Muzaira'daki Türk karakolunu ele geçirdi. Ancak kısa süre sonra taşkınlar başladı; şubat ortasında Kurna'nın büyük bölümü sular altında kalmıştı. Bu dönemde İngilizler Basra'da blok evler inşa ederken, 19 Şubat 1915'te Binbaşı Riddell yarım tabur askerle Şuaybiye'ye gönderildi. Görevi, Arap köylerinde saklandığı düşünülen mühimmatı aramaktı. Kurna ve çevresinde savunma tedbirleri sürerken, alınan bir istihbarat Ahvaz'daki İngiliz petrol depolama ve pompalama istasyonunun tehlikede olduğunu gösteriyordu. Muhammara'nın 50 mil kuzeyinde bulunan Ahvaz, hem stratejik konumu hem de Anglo-Persian Company'ye ait depolarıyla büyük önem taşıyordu. Oysa Abadan'daki kuyular Ahvaz'ın 50 mil doğusunda bulunmasına rağmen, Türk birlikleri Guzban aşireti rehberliğinde Amara'dan Dicle üzerinden ilerleyerek depolara saldırıp zarar vermişti. Bu olay,

---

<sup>27</sup> Frederick James Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, Volume 1, Majesty's Stationary Office, London, 1923, s.154-155.

İngilizleri bölgedeki petrol sahalarını çok daha sıkı koruma altına almaya yöneltti.<sup>28</sup>Ahvaz'ın İran sınırları içinde ve Muhammara Şeyhi'nin yetkisi altında bulunması, İngilizlerin bölgede uzun süredir rahat hareket etmesini sağlamıştı. Ancak buranın tehlike altına girmesi üzerine Abadan'daki petrol kuyularını korumak için Espiegle gambotu ve takviye birlikler gönderildi. Hazırlıkların ardından yaklaşık 12 bin kişilik Türk kuvvetlerine karşı saldırıya geçen İngilizler, basına göre 600 Türk kaybı verdirirken kendileri 5'i subay olmak üzere 60 ölü ve 150 yaralı verdi. Böylece boru hatlarını güvence altına alıp Ahvaz'daki tehdidi geçici olarak ortadan kaldırdılar. Fakat bölgedeki çatışmalar bitmedi. Basra'nın 27 mil kuzeybatısında gerçekleşen ikinci karşılaşmada 1500 atlı, keşiften dönen Hint Süvari Birliği'ne saldırarak 4 İngiliz ve 2 Hintli subayı öldürdü. Ancak İngilizler bu birliği pusuya düşürerek ağır kayıplar verdirdi; basına göre 300 ölü, 600 yaralı vardı. Saldırıyı düzenleyenlerin çoğunun Arap kökenli olduğu ve rüşvet karşılığı bu harekete giriştiği iddia edildi.<sup>29</sup>Ahvaz ve Kurna'daki gelişmeler İngiliz parlamentosuna da yansdı. Lord Curzon, hükümete bölgede neler yaşandığını ve Hint kuvvetlerinin yeterli olup olmadığını sordu. Hindistan Bakanı Lord Crewe ise çatışmaların İngilizler lehine geçtiğini, paniğe gerek olmadığını ve takviyelerin yapıldığını belirtti. Böylece bakanlık kamuoyunun moralini yüksek tutmaya çalışıyordu. Ancak Osmanlı raporları, Crewe'nin sunduğu bu iyimser tablonun gerçeği tam olarak yansıtmadığını ortaya koymaktaydı.<sup>30</sup>

Lord Crewe'nin parlamento konuşmalarında çizdiği iyimser tabloya karşın, Osmanlı'nın kamuoyuna açıkladığı askeri raporlar farklı bir manzara sunuyordu. Bu raporların bazıları İngiliz basınına da yansımıştı. Örneğin 3 Mart 1915'te İngilizler, Karun Nehri

---

<sup>28</sup> "Turkish Menace to Persian Oil Supply", *The Guardian*, 03.02.1915, s.12.

<sup>29</sup> "The Narrows and the Gulf", *The Times*, 09.03.1915, s.9.

<sup>30</sup> "The Recent Fighting at Ahwaz and Kurna", *The Guardian*, 17.03.1915, s.4.

boyunca üç piyade taburu, bir makineli tüfek ve iki dağ topuyla Ahvaz'daki Osmanlı birliklerine saldırmış, ancak ağır kayıplar vererek geri çekilmişlerdi. Osmanlı kaynaklarına göre İngilizler 400 ölü, yaralı ve esir bırakmış; Türkler ise önemli bir kayıp vermeden 3 top, 500 tüfek ve 200 at ele geçirmişti. Bu örnek, Osmanlı ve İngiliz kaynaklarında verilen kayıp sayılarının çoğu zaman ciddi biçimde çeliştiğini gösteriyordu.<sup>31</sup> Ahvaz ve Abadan'daki petrol bölgelerinin tehdit altında kalması üzerine İngiliz D Sefer Kuvveti yetersiz kaldı ve Hindistan hükümeti yeni birlikler göndermeye karar verdi. General John Nixon komutasında iki piyade tümeni ve bir süvari tugayından oluşan kolordu 4 Nisan 1915'te Basra'ya ulaştı. Görev dağılımında 6. Tümen Tümgeneral Townshend'e, 12. Tümen Tümgeneral Gorringe'e, müfettişlik ve haberleşme sorumluluğu Tümgeneral Davson'a, sağlık hizmetleri ise General Hathaway'e verildi. Bu isimler kısa süre sonra bölgede İngiliz operasyonlarının liderliğini üstleneceklerdi. Kısa süre sessizliğin ardından Osmanlı ordusu Süleyman Askeri Bey komutasında 12.000 asker, 10.000 Arap savaşçı ve 32 topla Fırat vadisine indi. Amacı Basra'yı geri almaktı; şehir halkı da Osmanlı zaferini bekliyor, hatta Askeri Bey için bir hoş geldin konuşması hazırlanıyordu. Ancak sel ve taşkınlarla zorlaşan arazide 12–14 Nisan 1915'te üç gün süren Şuaybe Muharebesi yaşandı. Çatışmalar Osmanlı yenilgisiyle sonuçlandı; İngilizler 1.257 kayıp verirken Osmanlıların zayıyatı bunun iki katını buldu. Geri çekilen Türk askerleri toplarını kurtararak İngilizleri zorlasa da, bazı Arap müttefikler taraf değiştirip geri çekilen birliklere saldırdı. Bu ağır yenilgiyi kabullenemeyen Süleyman Askeri Bey, geri çekilme sırasında intihar etti.<sup>32</sup> Şuaybe Savaşı İngiliz basınında ayrıntılı biçimde yer aldı. Gazetelere göre Türklerin tek ciddi başarısı, 12 Nisan 1915 gecesi kuzeydeki İngiliz siperlerine yoğun ateş açarak geri

---

<sup>31</sup> "Persian Border Fighting", *The Guardian*, 10.03.1915, s.8.

<sup>32</sup> Buchanan, *a.g.e.*, s11.

çekilmelerine neden olmalarıydı. Ancak süvari keşfinden gelen haber üzerine İngiliz komutan takviye gönderdi ve 13 Nisan saat 11.00’de Türkleri geri çekilmeye zorladı. Ardından batı hattına yapılan Osmanlı taarruzu da sonuçsuz kaldı; İngilizler gece yarısına kadar ilerlemeyi sürdürdü. Esirlerden edinilen bilgilere göre muharebeye katılan Türk kuvvetleri 10.000 piyade, 1000 süvari, 12.000 Arap ve Kürt savaşçı ile 28 toptan oluşuyor, komutayı Süleyman Askeri Bey ve Ali Bey yürütüyordu. Savaş sırasında Basra-Şuaybe hattında yaşanan taşkınlık İngiliz iletişim ağlarını tahrip etmiş, bu da birliklerin koordinasyonunu zorlaştırmıştı.<sup>33</sup>

Osmanlı kuvvetleri geri çekilerek Zübeyir’in 19 mil kuzeyindeki Nakhailah’a geçti. 15 Nisan sabahı Kurna’ya rastgele top atışları dışında yeni bir saldırı yapılmadı. Basra’nın işgalinde Osmanlı’ya katılan bazı Araplar, Şuaybe Muharebesi’nde İngilizlerin üstün gelmesiyle taraf değiştirmeye başladı. İngiliz basınına göre 12–15 Nisan arasındaki Osmanlı kayıpları 6000’e ulaştı. İngilizlerin takip harekâtı da başarılı geçti. Şuaybe’de alınan kesin yenilgi, General Sir John Nixon’a planlarını gözden geçirme fırsatı verdi. Sonuç olarak üç hedef belirledi: Basra ve çevresinde tam kontrol sağlamak, Anglo-Persian petrol bölgesi ve boru hatlarının güvenliğini temin etmek, ardından da Bağdat’a ilerlemek.<sup>34</sup> Şuaybe yenilgisinden sonra Irak’taki İngiliz kuvvetlerinin başına General Nixon getirildi. Hastalanan General Arthur Barrett’in yerine 6. Tümen’in komutasına ise General Charles Townshend atandı. Nixon, Townshend’i Türkleri Kurna’nın kuzeyinden atarak Amara ve Nasıriye’ye kadar ilerlemekle görevlendirdi. Harekât hızlı yapılacaktı. Bu süreçte İngilizler önce Osmanlı’ya destek veren Arap kabilelerini etkisiz hale getirmeyi amaçladı. Beni Mansur kabilesi tüfeklerini teslim edip para cezası

---

<sup>33</sup> “Three Attacks, Renewed Fighting in Mesopotamia”, *The Times*, 15.04.1915, s.9.

<sup>34</sup> “British Troop”, *The Guardian*, 23.04.1915, s.7.

ödemeye razı edildi. Ancak Beni Turuf ve Beni Tanim kabileleri direnince sığınakları ve mülkleri tahrip edildi, çok sayıda adamları öldürüldü.<sup>35</sup>

Süleyman Askeri Bey'in ölümünden sonra Türk birliklerinin komutasına Nurettin Bey getirildi. Irak savunmasından sorumlu olan Nurettin Bey, fırsat bulduğunda İngilizlere saldırma emriyle 19 Mayıs 1915'te Bağdat'a ulaştı. Bu sırada İngilizlerin hedefinde Amara ve özellikle Basra'nın sivil yönetim merkezi Nasıriye bulunuyordu. Nixon'a göre Nasıriye'nin kontrolü, Basra'daki büyük Arap aşiretlerini denetim altına alacak ve aynı zamanda Osmanlı'nın Basra'yı tehdit eden üssünü ortadan kaldıracaktı. 31 Mayıs 1915'te General Townshend komutasındaki İngiliz kara ve deniz birlikleri Karun Nehri çevresindeki Osmanlı kuvvetlerini geri çekilmeye zorladı. İngiliz basınına göre bu muharebede 250 esir, 16 top ve çok miktarda cephane ele geçirildi. 1 Haziran'dan itibaren ilerleyen İngilizler, Osmanlıların ağır kayıplar yüzünden Ratta ve Bahran'daki kamplarını boşaltmak zorunda kaldığını rapor etti.<sup>36</sup> Bu çatışmalar tarihe İkinci Kurna Muharebesi olarak geçti ve o döneme kadar İngilizlerin deniz ve kara kuvvetleriyle gerçekleştirdiği en şiddetli saldırı oldu. Osmanlı'nın Bahran'daki ana karargâhı dağıtıldıktan sonra Dicle'nin her iki yakası da İngilizlerin eline geçti. Odin gambotu projektörleriyle nehirdeki mayınları temizlerken, Lawrence yeni mayınlar döküyordu. İngilizlerin temkinli ilerleyişi Osmanlı siperlerini savunmasız bıraktı. Haziran başında mühimmat ikmaline yönelen Osmanlı, gambotlarının çoğunu geri çekmek zorunda kaldı; bu da İngilizlerin nehir hattında ilerlemesini kolaylaştırdı. İngilizler ele geçirdikleri bölgelerde Osmanlı'ya destek veren Arap aşiretlerini ise hapsederek ya da öldürerek cezalandırıyordu.<sup>37</sup> Guardian gazetesine göre Osmanlı ordusu, 10

---

<sup>35</sup> "Arab Tribes Punished", *The Times*, 22.05.1915, s.7.

<sup>36</sup> "A Move towards Kut" "First Battle of Kut", *The Times*, 06.04.1916, s.8.

<sup>37</sup> "The Campaign of Mesopotamia", *The Guardian*, 22.05.1915, s.6.

Nisan 1915'ten itibaren geçen süreçte İngilizler karşısında 20 bin kayıp vererek üç ana gruba ayrıldı. Fırat civarındaki birlikler Nasiriye'nin kuzeyine, Dicle hattındakiler Amara'nın kuzeyine, Ahvaz'dakiler ise İran sınırına çekildi. Çatışmalardan yıpranmış bu birlikler, harap durumda siperlerde savunmaya geçti.<sup>38</sup>

General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetleri, bir gambot filosu eşliğinde Siyasi Subay Sir Percy Cox'un da katıldığı harekâtla 3 Haziran 1915'te Amara'yı ele geçirdi. Saat 13.30'da sonuçlanan çatışmada 30'u subay 700 Osmanlı askeri esir düştü. Bu birlikler, İran'dan çekilen ve General Gorringe tarafından takip edilen seçkin askerlerdi. İngiliz kaynaklarına göre Osmanlı ordusu Amara savunmasında 80 subay, 2000 asker kaybetti; ayrıca 7 sahra topu, batırılan Marmaris gambotundan 6 deniz topu, 12 çelik mavna, 4 vapur, çok sayıda tüfek ve mühimmat İngilizlerin eline geçti. Ahvaz ve Elüzeyir'deki Osmanlı kuvvetleri de geri püskürtüldü. Times gazetesine göre 31 Mayıs–1 Haziran'daki harekât, Kurna'yı tehdit eden Osmanlı kuvvetlerini bozmuş, moral çöküşü yaratmıştı. Dicle boyunca ilerleyen İngilizler, mavna ve vapurlarla kaçmaya çalışan Osmanlıları kolayca esir aldı. Comet gambotu ve birkaç filikayla şehre ulaşan İngilizler, sadece 1000 kişilik Osmanlı garnizonunu değil, aynı zamanda Amara Valisi Halim Bey'i, Seyfullah Bey'i ve Alman subayları da ele geçirdi. Bataklığa kaçan iki kişi öldürüldü. Bu aşamadan sonra coğrafi zorluklar nedeniyle İngilizler gambotları daha etkin kullanmaya başladı ve Mezopotamya Seferi'nde ilk kez uçaktan yararlanarak avantaj elde etti. Buna karşılık Osmanlı ordusu ciddi mühimmat sıkıntısı çekiyor,

---

<sup>38</sup> "Advance towards Bagdad", "Many Captures from Turks on River Tigris", *The Guardian*, 07.06.1915, s.7.

kuzeyde Rusya'nın işgali ve batıda İstanbul'u tehdit eden cepheler yüzünden Irak'a yeni teçhizat gönderemiyordu.<sup>39</sup>

Amara'nın alınmasından sonra İngiliz ordusu kuzeye doğru Irak Seferi'ni sürdürme kararı aldı. Ajanlardan gelen istihbarata göre Kut'ül Amare'nin 80 km güneyindeki Ali el-Garbi'de iki makineli tüfek, bir süvari bölüğü ve gözcü birlikleri bulunuyordu. Kut'a ilerleyen İngilizlerin ana kuvveti Dicle boyunca hareket ederken, bir kısmı da Fırat üzerinden Nasiriye'yi aşarak aynı hedefe ulaşmayı planlıyordu. İngilizler, Musul'la bağlantıyı sağlayan Osmanlı Marmaris gambotunu batırarak Dicle'de üstünlük sağladı. Kurna ve Amara'da görev yapan Halim Bey ile Dağıstan süvarilerinin çabalarına rağmen Osmanlı birlikleri İngiliz üstünlüğü karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.<sup>40</sup> Kut'a doğru ilerleyişini güvence altına almak isteyen General Townshend, iletişim hatlarını güçlendirmek için bir üs kurdu; erzak, yem ve cephaneyi nehir boyunca yukarı taşıdı ve geniş hastaneler inşa ederek ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı. Amara'nın düşüşünden iki gün sonra, 3 Haziran 1915'te General Gorringe, garnizon için bir süvari alayı ile bir top bataryası gönderdi. Bu sırada 29 Nisan'da Binbaşı Anderson'un süvarilerine saldırmakla suçlanan Beni Tamin kabilesine yönelik "gerekli işlemler" yapıldı. Ayrıca Bawi kabilesinin koruması altında onarılan boru hatları sayesinde 13 Haziran'da Ahvaz petrolü yeniden Abadan rafinerisine ulaştırıldı. Tehlikenin ortadan kalkmasının ardından General Gorringe, 15 Haziran'da Ahvaz'dan ayrılarak Basra'ya döndü.<sup>41</sup> General Townshend 9 Haziran 1915'te hastalanarak Bombay'a gitti, kısa

---

<sup>39</sup> "Story of a Campaign, Fighting the Turks in Mesopotamia", *The Times*, 23.07.1915, s.4.

<sup>40</sup> "The Advance up The Tigris", "Demoralized Turkish Force", *The Guardian*, 10.06.1915, s.12.

<sup>41</sup> Frederick James Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, Volume 1, Majesty's Stationary Office, London, 1923, s.233.

sürede iyileşse de birkaç ay izinli kaldı ve 21 Ağustos'ta Irak'a döndü. Bu süre içinde komutayı General Gorringe devralmış, Ahvaz ve Nasiriye çevresinde görev yapmıştı. Townshend Basra'ya döndükten iki gün sonra General Nixon'dan Kut'ül Amare'yi işgal emrini aldı. Amara'nın düşüşünden sonra İngilizler, gambot ve filikalarla Fırat boyunca ilerledi. Su taşkınları ve hurma korularına rağmen ilerleyen birlikler zaman zaman teknelerini karadan sürükleyerek mevzi kazandı. 13-14 Temmuz geceleri Punjab Alayı Türk siperlerine saldırıda ağır kayıplar verdi. Ardından İngilizler Nasiriye'ye yakın Suk Eşşuyuh'u işgal etti; burada 7 subay, 83 asker ve bazı Arap savaşçılar esir alındı. İngilizler 25 ölü, 109 kayıp verdiklerini duyurdu, bölgedeki yerel Araplar ise teslim oldu. Türk kuvvetleri Nasiriye'nin güneyinde sağlam siperler kurarak karşı saldırılar denese de bu girişimler İngilizlerce geri püskürtüldü. İngilizlerin 13, 14 ve 24 Temmuz'daki gece taarruzları beklenmedik direnişle karşılaşp kayıplarla sonuçlandı. 12 Temmuz'da ise Osmanlı yanlısı Arap aşiretlerinin Basra Körfezi'nde görüldüğü rapor edilmişti. Kısa süre sonra Binbaşı Oliphant, Yüzbaşı Ranking ve 96. Alay devriyesi pusuya düşürüldü; iki subay ve üç asker öldürüldü. Aşiret üyeleri saldırı sonrası hızla izlerini kaybettirdi.<sup>42</sup>

Temmuz 1915'teki çarpışmaların ardından İngiliz kamuoyu Nasiriye'deki askerler için kaygılanmaya başladı ve hükümetten güncel bilgi talep etti. Bu süreçte İngiliz ordusu, Amara ile Nasiriye arasındaki bölgeyi kontrol altına alarak, dağınık ve organizasyon sorunu yaşayan Osmanlı birliklerini Bağdat'a kadar geri çekilmeye zorlamayı hedefliyordu.<sup>43</sup> Nasiriye'nin alınmasından sonra General Nixon'un hedefi Kut kasabasını işgal etmektir. Ancak Hindistan Valisi Lord Hardinge, asker sayısının yetersizliği ve takviye zorluğu

---

<sup>42</sup> "British Success on the Euphrates, British Patrol in Ambush", *The Times*, 23.07.1915, s.7; "Fighting the Turks in Asia", *The Courier; Dundee Courier*, 23.07.1915, s.5.

<sup>43</sup> "The Advance on Bagdad", *The Guardian*, 23.07.1915, s.7.

konusunda uyarıda bulundu; yine de Nixon bu uyarıyı dikkate almadı. Nasıriye Harekâtı General Gorringe'e verildi, yanında Kaptan Nunn'un deniz filosu da bulunuyordu. Nixon, çöl rotasının tehlikeli olması nedeniyle ilerleyişin Hammar Gölü üzerinden Fırat kuzeyine yönelmesine karar verdi. 23 Haziran'da Gorringe'e verilen emir, su yolunun güvenliğini sağlamak ve Suk Eşşuyuh ile Nasıriye'yi kontrol altına almaktı. 24-25 Temmuz 1915'te Gorringe komutasındaki İngiliz ordusu saldırıya geçti ve Nasıriye'yi ele geçirdi. İngiliz kaynaklarına göre seferin sonunda 11 top, 2 makineli tüfek, birçok esir ve 500 Osmanlı naaşı ele geçirildi. Nixon, 20 günlük hazırlık, 45 derece sıcaklık ve bataklık koşullarına rağmen elde edilen bu zaferden memnuniyet duydu. İngiliz basını, Şuaybe'den Nasıriye'nin düşüşüne kadar Osmanlıların toplam 5000, İngilizlerin ise 1500 kayıp verdiğini aktardı.<sup>44</sup>

İngiliz kaynaklarına göre Nasıriye Muharebesi'nde 950 esir ve çok miktarda ganimet elde eden General Gorringe, ordunun moralini yükseltti. Buna karşın İngilizler 533 kayıp vermiş, çok sayıda asker de hastalığa yakalanmıştı. Yine de bu başarı Hindistan'daki idarecileri cesaretlendirdi. Nitekim 27 Temmuz 1915'te Hindistan Genel Valisi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta 'Nasıriye işgal edildiğine göre, Kut'ül Amare'nin de alınması stratejik bir gerekliliktir' ifadelerini kullandı. Yazışmalar sonucunda ileri harekât onaylandı ve Nixon'un önerileri kabul edildi. 14 Eylül'de General Townshend komutasındaki 6. Tümen Şeyh Said'e ulaştı, ertesi gün Osmanlıların takviye ettiği Ebu Rummanah ele geçirildi. 29 Eylül'deki şiddetli çarpışmaların ardından Osmanlı kuvvetleri geri çekildi ve İngiliz süvarileri Kut'ül Amare'ye girdi. Bu seferde İngilizler 1700'den fazla esir, 3 top ve büyük miktarda mühimmat ele geçirdi. Aslında bu aşamada

---

<sup>44</sup> "The Road to Baghdad, Stiff Fighting", *Hartlepool Northern Daily Mail*, 27.07.1915, s.3.

İngilizlerin Kurna'nın ötesine ilerlemesi mevcut imkânlarla hatalı bir karardı. Çünkü Şattûlarap'ın güvenliği sağlanmış, İran petrol sahaları da korunmuştu. Bundan sonrası için bölgede en az 40 bin kişilik bir ordu kurulması, demiryolu ve nehir taşımacılığının birkaç kat artırılması, donanım ve cephane desteğinin güçlendirilmesi gerekiyordu. Fakat Hindistan hükümeti bu hazırlıkları ihmal etti. Şuaybiye, Nasiriye ve Kut'ül Amare'de kazanılan başarılar İngilizleri Bağdat'ın da kısa sürede alınabileceğine inandırdı. Ancak bu karar, daha çok kişisel hırs ve tatmin duygusuyla şekillendi.<sup>45</sup> 27 Ağustos 1915 tarihli bir İngiliz mektubuna göre, Nisan'dan beri bölgede kavurucu sıcaklık hâkimdi ve son haftalarda büyük seller yaşanmıştı. Sıcaklık nedeniyle can kayıpları artmış, sivrisinek istilası yüzünden siperlerdeki askerler uykusuz kalmıştı. Nasiriye'nin düşmesinden sonra ileri harekât için sessiz bir bekleyiş sürüyordu; Eylül'de sıcakların hafiflemesi umut ediliyordu. Bu dönemde İngiliz ordusuna katılan dört uçak, Haziran'a kadar Kurna ve Amara'nın ele geçirilmesinde büyük rol oynamıştı. Irak'ta hava keşfi kritik önem taşıyordu, çünkü düzlük arazide süvari birlikleriyle keşif yapmak neredeyse imkânsızdı. Nehir kanalları dışında gizlenme olanağı yoktu. Ayrıca Arap aşiretlerinin önemli bir kısmı, Osmanlı yenildiğinde İngiliz yanlısı tavır almaya daha meyilliydi.<sup>46</sup>

### **Kut'ül Amare Yolunda İngiliz Ordusu**

Bağdat, Bin bir Gece Masalları'na konu olmuş ve Orta Doğu'nun ticari merkezi sayılan ünlü bir şehirdi. 1901 nüfus sayımına göre kentte 145 bin kişi yaşıyordu. İngilizler Bağdat'a ilerlemeyi planlıyordu, ancak ikmal hatlarından uzaklaştıkça büyük zorluklarla karşılaşacaklarının farkındaydılar. General Townshend,

---

<sup>45</sup> Chandler, Edmund, *The Long Road to Baghdad*, Volume 1, Cassel and Company LTD, London, 1919, s.6.

<sup>46</sup> "Towards Baghdad, Dangers and Hardships of Our Advance", *The Times*, 30.09.1915, s.5.

Kurna'daki gibi baskınlarla Osmanlı'yı Bağdat'a çekilmeye zorlamak istese de emir gelmeden harekete geçmenin riskli olacağını biliyordu. Sonuçta, Nasiriye'nin işgalinden sonra General Nixon'un emriyle İngiliz kuvvetleri Kut'a doğru harekâta başlayacaktı.<sup>47</sup>Yaklaşık 6000 nüfuslu Kut'ül Amare, uzun yıllar Osmanlı yönetiminde kalmış yerleşik bir kasabaydı. Tahıl ve meyankökü deposu olması yanında Dicle kıyısındaki konumu sayesinde ticari önem taşıyordu. Şehirde İngiliz vatandaşı bulunmazken, Londra merkezli bir firmanın iskelesi mevcuttu. Amara ile Bağdat arasında, Dicle'nin sol kıyısında yer alan Kut, nehirdaki kıvrımlar nedeniyle Bağdat'a 220 mil (354 km) mesafedeydi. İngilizler Amara'dan bu yana 158 mil ilerlemişti; kara yolu daha kısa olsa da bataklık ve akarsular engel oluştuyordu. Kut ile Bağdat arasında toplanmaya elverişli başka bir merkez bulunmadığından, Osmanlı'nın Kut'tan çıkarılması hâlinde doğrudan Bağdat'a çekilmesi bekleniyordu.<sup>48</sup> Bu durum şehirdeki Türkler üzerinde moral bozucu etki yaratacak, ayrıca Dicle'nin iki yakasında yaşayan Osmanlı yanlısı Sünni ve Şii Arapların tutumunu değiştirecekti. Sir John Nixon'a göre Kut, Şattülhay ile Dicle'nin birleştiği noktada, Basra Vilayeti'nin kuzeyini denetlemek için stratejik bir merkezdi.<sup>49</sup>General Townshend'in beklediği emir 23 Ağustos 1915'te Hindistan Genel Karargâhı'ndan geldi. Talimat, Nurettin Paşa komutasındaki birliklerin yok edilip Kut'ül Amare'nin işgal edilmesini öngörüyordu. Siyasi subay Percy Cox'un 'Bağdat'a girmek İstanbul'a girmek gibidir' sözleri Townshend'i daha da motive etmişti. Harekât öncesinde, 3 Eylül'de Ali El Garbi'de İngilizlerin '7. Indian Lancers' süvarileri ile Osmanlı'nın 200 kişilik süvari grubu arasında çatışma yaşandı; General Delamain'in 22. Pencap Birliği desteğiyle Osmanlı birlikleri geri çekildi. 11 Eylül'de

---

<sup>47</sup> "Importance of Bagdad", *The Freeman's Journal*, 12.03.1917, s.5.

<sup>48</sup> "The March on the Baghdad, Turks in Full Flight", *The Times*, 30.09.1915, s.6;

"Turks Defeated by The British", *The Guardian*, 30.09.1915, s.7.

<sup>49</sup> "A Move towards Kut", "First Battle of Kut", *The Times*, 06.04.1916, s.8.

Townshend ordusunu Ali El Garbi’de topladı ve Şeyh Said’e ilerleme emri verdi. Nurettin Bey’in 6000 tüfek ve 38 toptan oluşan kuvveti Dicle’nin 8 mil aşağısında mevzilenmişti. Townshend, 16 Eylül’de tümenini Sanaıyyat’a kaydırđı ve küçük manevralarla çift yönlü saldırı izlenimi verdi. Ardından sol kanattan yoğunlaştırdığı saldırıyla Osmanlı hattını yarararak ilerlemeyi sürdürdü.<sup>50</sup> 27 Eylül 1915’te İngilizler, Kut’ül Amare’nin 7 mil (11 km) güneyinde nehrin iki yakasında konuşlanan Osmanlı kuvvetlerinin yerini yeniden belirledi. Aynı zamanda Türkler de İngiliz topçularının mevzilerini tespit etmişti. General Fry’ın tugayı, Türk merkezinin yaklaşık 3500 yarda (3,2 km) önüne yerleşirken, ağır toplar arkada konuşlandırıldı. General Delamain ve General Hoghton’un tugayları ise Dicle kıyısında sol yaka üzerinden Osmanlı sol kanadını kuşatmaya hazırlandı. Böylece Kut’ül Amare’ye yönelik İngiliz saldırısı 27 Eylül sabahı başladı.<sup>51</sup> Times gazetesinin resmi belgelere dayandırdığı habere göre, Kut için ilk çatışma General Delamain’in piyadelerinin cesur saldırısıyla kazanıldı. Çatışma, Dicle’nin 7 mil (11 km) aşağısındaki Essin mevkiinde gerçekleşmişti. Delamain’in birlikleri geceyi burada, nehrin 2 mil (3 km) uzağında geçirdi. Ancak askerler ve atlar bataklıkların tuzlu suyundan içemedikleri için ağır susuzluk çekti. Ertesi sabah nehre ulaşan birlikler, 40 saatin ardından nihayet su ihtiyaçlarını giderebildi.<sup>52</sup> 28 Eylül 1915’te Teğmen Cookson komutasındaki Comet ve birkaç İngiliz gambotu, Türk kuvvetlerinin Dicle üzerinde kurduğı engelleri kaldırmayı başardı. Cookson, halatları keserken hayatını kaybetti ve bu cesareti nedeniyle ölümünden sonra Viktorya Haçı ile onurlandırıldı.<sup>53</sup> Nurettin Paşa, sınırlı cephane ve az sayıdaki kuvvetiyle üstün İngiliz birliklerine karşı son ana kadar cesurca

---

<sup>50</sup> Townshend, V. F. Charles, *My Campaign in Mesopotamia*, London, Thornton Butterworth, 1920, s.105-108.

<sup>51</sup> “Stubborn Turkish Resistance”, *The Daily Express*, 01.10.1915, s.5.

<sup>52</sup> “A Move towards Kut”, “First Battle of Kut”, *The Times*, 06.04.1916, s.8.

<sup>53</sup> “Navy’s Good Work on the Tigris”, *The Guardian*, 22.01.1916, s.6.

direndi, ancak 28 Eylül gecesi kalan askerleriyle şehri terk etmek zorunda kaldı. Townshend anılarında Osmanlı kayıplarını 1700 ölü ve yaralı ile 1289 esir, İngiliz kayıplarını ise 1229 olarak kaydederken; Guardian gazetesi İngiliz zayıyatını 500, Osmanlı esirlerini ise 1650 olarak aktarmıştır. 29 Eylül 1915'te General Delamain ve ardından General Hoghton'un birlikleri Kut'ül Amare'ye girdi. İngiliz basını bu başarıyı 'Dicle Zaferi' olarak duyururken, Osmanlı'nın 7-8 bin kişilik gücü kuzeye doğru çekildi.<sup>54</sup>

Kut'ül Amare'nin düşmesinin ardından İngiltere Avam Kamarası'nda Hindistan Bakanı Chamberlain, General Nixon'dan gelen iki telgrafi paylaştı. Telgraflarda, Dicle hattındaki operasyonların tamamen başarılı olduğu ve Osmanlı kuvvetlerinin Kut'un 7 mil doğusunda, nehrin sol yakasına 6 mil uzaklıkta bulunduğu bildiriliyordu. İki İngiliz tugayı sağ kıyıdan geçerek Osmanlı sol kanadını ele geçirmiş, genel saldırıyla geri kalan birlikler geri çekilmeye zorlanmıştı. Takviye birliklerin de katılımıyla Türk mevkiileri dağıtılmış, birçok esir ve silah ele geçirilmişti. Osmanlı kuvvetleri İngilizlerin takibi altında Bağdat'a doğru çekilirken, bu haber Avam Kamarası'nda büyük bir coşkuyla karşılandı.<sup>55</sup> Kut'ül Amare'nin düşüşü İngiliz kamuoyunda geniş yankı uyandırırken, savaşın şiddeti sahada görev yapan subayların mektuplarında da görülmekteydi. Yüzbaşı W.S. Oldham'ın annesine yazdığı ve Times gazetesinde yayımlanan mektubu, yaşanan çetin çatışmaları canlı bir şekilde aktarıyordu. Oldham, 25 Eylül sabahı başlayan topçu ateşi altında siperlere çekildiklerini, gün boyu yoğun mermi yağmuru altında köprü söküp kurma görevini yerine getirdiklerini, gece boyunca siper kazıp Türk saldırılarını püskürttüklerini anlatıyordu. 27 ve 28 Eylül'de ise, ağır topçu ateşi

---

<sup>54</sup> "The Tigris Victory", *The Guardian*, 01.10.1915, s.7.

<sup>55</sup> "The March on the Baghdad, Turks in Full Flight", *The Times*, 30.09.1915, s.6; "British Success Over The Turks", *Newcastle Journal*, 30.09.1915, s.5.

ve kesintisiz çarpışmalar sonrası Türk birliklerinin geri çekildiğini belirtiyor; gün batımıyla saldırıların yavaşladığını, ertesi gün öğle vakti Osmanlı kuvvetlerinin geri çekildiğinin anlaşıldığını vurguluyordu. Bu mektup, İngiliz askerlerinin Kut cephesinde yaşadığı zorlu koşulları ve savaşın şiddetini doğrudan gözler önüne seriyordu.<sup>56</sup>Kut'ül Amare'ye kadar ilerleyiş, bataklık arazi ve çok sayıdaki akarsu nedeniyle İngiliz ordusu için zorlu geçmişti; ancak Kut'tan Bağdat'a kadar olan kısım daha düz ve nispeten elverişli bir araziydi. Bu dönemde Irak'taki İngiliz sefer kuvvetlerini ziyaret eden Sir Mark Sykes, 27–29 Eylül 1915 Kut Muharebesi'ne dair kamuoyuna açıklamalarda bulundu. Türkler ve onlarla hareket eden Araplara yönelik ithamlar yönelten Sykes, işgal sonrası şehirde yaşamın hızla normale döndüğünü öne sürdü. Ona göre işgalin bir saat sonrasında kadınlar pazarda süt, hurma ve misket limonu satıyor, tüccarlar sözleşmeler yapıyor, polisler dar sokaklarda devriye geziyordu. Ayrıca Türk komutanın şehri terk etmeden önce altı kişiyi idam ettirdiğini iddia etti. Her ne kadar İngiliz askerlerinin moralleri yüksek görünse de sıcaklık, sıtma ve tifo gibi hastalıklar İngiliz kuvvetlerinde ciddi kayıplara yol açıyordu.<sup>57</sup>

Kut'ül Amare gibi stratejik önemi yüksek bir kasabanın işgali, İngiliz basınında Bağdat'a kadar ciddi bir engel kalmadığı düşüncesini doğurdu. Guardian gazetesi, bu gelişmenin Bağdat'ta hem Osmanlı yönetiminde hem de halk arasında büyük bir şaşkınlık yarattığını yazdı. Ancak siyasi subayların edindiği bilgilere göre, Osmanlı yanlısı Sünni ve Şii gruplara rağmen halkın önemli bir kısmı İngiliz ordusunu olumlu karşılamaya eğilimliydi. Ayrıca Kut'un düşmesi, Bağdat'taki hapisanelerde tutulan Avrupalılar için de umut verici bir haber olmuştu. Bu sırada Osmanlı kuvvetleri şehri terk ederek Bağdat'a doğru çekiliyordu.<sup>58</sup>1915 Kasım'ında Reuters

---

<sup>56</sup> “Letter from the Front, First Battle of the Kut”, *The Times*, 29.12.1915, s.7.

<sup>57</sup> “The British Victory at Kut El Amara”, *The Times*, 22.11.1915, s.6.

<sup>58</sup> “Turks Defeated by the British”, *The Guardian*, 30.09.1915, s.7.

ajansının aktardığına göre, Dicle kıyısındaki daimî Arap yerleşimi olan Aziziye de İngilizlerin eline geçti. Kut'ül Amare'nin Eylül sonunda General Nixon'ın kuvvetlerince alınmasından sonra seferin gidişatına dair uzun süre resmi bir açıklama yapılmamıştı. Aziziye'nin işgali ise dikkat çekiciydi, zira bu kasaba Bağdat'a yalnızca 40–50 mil (64–74 km.) mesafedeydi.<sup>59</sup>

Kut'ül Amare'den çekilen Osmanlı birliklerini takip eden İngilizler, Dicle'nin kıvrımları nedeniyle temaslarını kaybetti. Türk kuvvetleri ise aylardır hazırlanmakta olan Selman-ı Pak istihkâmlarına yerleşti. İngiliz 6. Tümeni 5 Ekim 1915'te Kut'a 61 mil (98 km.) uzaklıktaki Aziziye'ye ulaştı ve burada bir ay boyunca sinek ve tozla mücadele etmek zorunda kaldı. Bu sırada General Townshend'e, neredeyse tükenmiş 6. Tümen'le Bağdat'a ilerleme emri verildi. 11 Kasım'da Leç (Lajj) yönünde harekete karar verilirken, Selman-ı Pak hattı 15 tabya, tel engeller ve hendeklerle tahkim edilmişti. Özellikle kuzeydeki iki tabya Townshend tarafından 'hayati nokta' olarak nitelendirildi. Takviye alan Osmanlı kuvvetleri İngiliz 6. Tümeni'nin neredeyse iki katına ulaşmış, ayrıca kullandıkları bazı silahlar İngilizlerin Irak'ta daha önce karşılaşmadığı derecede etkili görünmüştü. Townshend, planını General Hoghton'un 48. Piyade Tugayıyla ön saldırı başlatması, ardından General Mellis ve General Hamilton'un sol kanada yüklenmesi, ilerleme sağlandığında ise General Delamain'in 'hayati nokta'ya kesin taarruz düzenlemesi üzerine kurdu. Diğer birlikler ise olası karşı saldırıları bastıracaktı. Buna rağmen Townshend ordusunu yeterli görmezken, General John Nixon ısrarla ileri harekât yapılmasını tavsiye ediyordu. 10 Kasım 1915 itibarıyla Townshend'in emrinde 17.000 asker bulunmakla birlikte bunların yalnızca 14.000'i muharip, 8.500'ü ise piyadeydi. 20 Kasım'da İngiliz kuvvetleri Dicle'nin sol kıyısındaki Leç mevkiine ulaşp

---

<sup>59</sup> The March on Baghdad, A Further Advance", *The Times*, 16.11.1915, s.8.

Selman-ı Pak'a olan mesafeyi 8 mile (12 km.) düşürdü. Bu seferin fikir babalarından biri olan Sir Percy Cox, İngiliz karargâhını sürekli bilgilendirmiş ve Bağdat'ın alınmasının zorunlu olduğunu savunmuştu. Selman-ı Pak Seferi'nin uygulanmasında Nixon ve Townshend'e aktardığı görüşler, kendi siyasi hedeflerini de yansıtmaktaydı.<sup>60</sup>

### **Bağdat Kapılarında Bir Türk Seddi: Selman-ı Pak**

İngilizler Selman-ı Pak Seferi için hazırlıklarını sürdürürken keşif uçuşları da yoğunlaşmıştı. İngiliz pilot Binbaşı Reilly, gökyüzünden yaptığı gözlemlerle, İngilizlerin Ctesiphon olarak adlandırdığı Selman-ı Pak bölgesini ayrıntılı biçimde tasvir etti. Ona göre kasvetli kış koşullarında boz kahverengi bir yüzeye sahip olan bölge engebesiz ve ağaçsızdı. Puşti Kuh Dağları, Mezopotamya ile İran'ı birbirinden ayırıyor ve adeta omuzlarında Dicle Nehri'ni taşıyan bir şehir görünümü veriyordu.<sup>61</sup> Times gazetesine göre Selman-ı Pak (antik adıyla Ktesifon), Dicle'nin sol kıyısında, Seleukya kalıntılarının karşısında yer alan büyük bir köydü. Burada, M.S. 6. yüzyılda I. Hüsrev'in tahtı olarak bilinen ünlü 'Tak-i Kisra' sarayının kalıntıları hâlen ayakta idi. Sasanilerden kalma bu yapı, görkemli tonozlu salonu ve süslü cephesiyle dikkat çekiyordu. Köyün yakınlarında ayrıca Hz. Muhammed'in berberi olarak bilinen Selman-ı Farisi'nin kabri bulunmaktaydı. İngiltere Hindistan Bakanlığının aktardığına göre, 19 Kasım'da Zor bölgesinden yapılan gece yürüyüşünün ardından General Townshend'in tümeni 22 Kasım 1915'te Bağdat'a 22 km. mesafedeki Selman-ı Pak'a saldırıya geçti. Böylece muharebe başlamış oldu. Gün boyu süren şiddetli çarpışmalar sonunda Osmanlı siperleri ele geçirilmiş, yaklaşık 800 esir ve çok sayıda silah ve teçhizat İngilizlerin eline

---

<sup>60</sup> "Battle of Ctesiphon", *Western Mail*, 11.05.1916, s.5.

<sup>61</sup> Millar, Ronald William, *Death of An Army: The Siege of Kut*, Boston, Houghton Mifflin, 1970, s.13.

geçmişti. Buna karşın İngilizler 2000 civarında ölü ve yaralı vermişti. Townshend birlikleri geceyi ele geçirdikleri mevkiye geçirerek burayı karargâh yaptı. 23–24 Kasım gecesi Osmanlı kuvvetlerinin düzenlediği yoğun saldırılar geri püskürtüldü, ancak 24 Kasım’da su sıkıntısı nedeniyle İngilizler mevzilerinden çekilerek 3–4 mil (4–5 km.) aşağıda nehir kıyısına konuşlanmak zorunda kaldılar.<sup>62</sup>

İstanbul’dan yapılan ve İngiliz basınına da yansıyan resmi duyuruda, 22–23 Kasım’da İngilizlerin on savaş gemisinin koruması altında farklı yönlerden saldırıya geçtiği, ancak Türk birliklerinin ağır kayıplar verdirerek onları geri çekilmeye zorladığı bildirildi. İngilizlerin devam ettirdiği saldırılar da başarısız olmuş, Türk kuvvetleri karşı taarruzla bir makineli tüfek, iki mühimmat vagonu, bazı esirler ve bir uçak ele geçirmişti. Buna karşın İngiliz kaynakları savaşın lehlerine geliştiğini aktarıyordu. Times gazetesine göre, General Townshend birlikleri 24 Kasım öğleden sonra Selman-ı Pak mevzilerini yeniden alarak nehrin güvenliğini sağlamıştı. Osmanlı siperleri ölü ve yaralılarla doluydu; İngilizler 1300 esir, çok sayıda silah ve mühimmat ele geçirmişti. İngiliz havacıların bildirdiğine göre Türk kuvvetleri Diyalâ’ya çekilerek yeni savunma hatları kurmaktaydı. Basına sızdırılan General Nixon raporu da benzer bir tablo çiziyordu: 22 Kasım’da başlayan muharebe 24 Kasım’daki Türk karşı saldırılarıyla devam etmiş, ancak Townshend’in birlikleri su sıkıntısı yüzünden geri çekilmek zorunda kalmıştı. Yine de İngilizler bunu bir zafer olarak duyurmuş, Türklerin tamamen geri çekildiğini ileri sürmüştü. İngiliz ordusunun ilk saldırılarda 2000, karşı taarruzlarda ise 2500 yaralı verdiği belirtilmiş, 1300 Osmanlı esiri de Selman-ı Pak’ın 7–8 mil aşağısındaki Leç köyüne götürülmüştü. General Nixon, 12 aydır süren Irak Seferi’nde askerlerin Arap aşiretlerinin ihanetleri ve çetin iklim koşullarıyla

---

<sup>62</sup> “Battle near Baghdad, Position Won, Heavy Casualties”, *The Times*, 25.11.1915, s.8.

mücadele ettiğini, bütün zorluklara rağmen Townshend ve birlikleri arasındaki bağın kuvvetli olduğunu ve hepsinin ‘olağanüstü bir ruh hâli’ içinde savaştığını vurgulamıştı.<sup>63</sup> Gerçekte ise durum İngiliz kamuoyuna yansıtıldığından çok farklıydı. General Nixon, kesin kayıp rakamlarını açıklamaktan kaçınmış, yalnızca 2500 yaralıdan bahsetmişti. Ancak beş yıl sonra Londra’da Edmund Dane’in yayımladığı eserde, 22–24 Kasım muharebeleri ayrıntılarıyla aktarıldı. Dane’e göre, 22 Kasım’da İngiliz birlikleri engebesiz arazide ilk Osmanlı siperlerini ele geçirerek ağır kayıplar verdirdi, fakat bu durum Türkleri yıldırmadı; aksine daha da hırslandırdı. Ardından süngü hücumlarıyla ikinci hatlara yönelen İngilizler, Osmanlı 45. Tümeni’nin çözülüp geri çekilmesiyle ilerleme kaydetti. Yoğun çatışmalar sonunda ikinci siperler de düşerken, İngiliz birlikleri gerideki bataryalara ulaştı. Sekiz Türk sahra topunun ele geçirilmesi İngilizlerde zafer havası yaratmıştı. Ancak tam bu sırada, ağır silahlarla donatılmış Osmanlı takviye birlikleri yetişti ve General Townshend kuvvetlerini, kendisinden üstün bir Osmanlı ordusuyla karşı karşıya buldu.<sup>64</sup>

23–24 Kasım’da Nurettin Bey, tüm olumsuz şartlara rağmen savaşın ritmini bozmadan İngilizlere karşı direnişi sürdürdü. Siperler ölü ve yaralılarla dolmasına karşın soğukkanlılığını koruyan Osmanlı komutanı, General Townshend’in birliklerine ağır kayıplar verdirdi. 45. Tümen’i desteklemek üzere gelen takviyeler karşısında İngiliz kuvvetleri nehre çekilmek zorunda kaldı. Ancak İngiliz basını, Selman-ı Pak’ın işgal edildiğini ve birliklerin yalnızca su ihtiyacı nedeniyle nehre geri çekildiğini yazdı. Oysa gerçekte, çok sayıda subayın kaybı birlik düzenini bozmuş, bunun üzerine susuzluk da eklenince Townshend için geri çekilmek kaçınılmaz olmuştu. Diyala’da konuşlu Osmanlı kuvvetleri 23 Kasım gecesi

---

<sup>63</sup> “The Fight for Baghdad”, *The Times*, 27.11.1915, s.8.

<sup>64</sup> Dane, Edmund, *British Campaigns in the Nearer East*, Vol 1, Hodder And Stoughton Limited, London, 1919, s.122.

saat 21.00'de İngiliz mevzilerine tam teşekküllü bir saldırı düzenledi. Zaten zayıf düşmüş İngiliz birlikleri iki günlük çarpışmaların ardından 25 Kasım'da Townshend'in emriyle Leç'e çekildi. Osmanlı ordusu geri çekilen İngilizleri takip etti; Townshend kuvvetleri adeta bir kaçış hâlinde 28 Kasım'da Aziziye'ye, 30 Kasım'da ise aceleyle Kut'ül Amare'ye ulaştı. Selman-ı Pak Muharebesi İngilizlere ağır kayıplar verdirdi. Kuvvetlerinin üçte birini yitiren Townshend ayrıca üç gambot kaybetti, dört uçağı da Osmanlıların eline geçti. 2500 yaralıdan 1800'ü Dicle üzerinden Basra Körfezi'ne sevk edilirken, ölenlerin sayısı belirlenememişti. Buna rağmen Kasım sonunda İngiliz basını hâlâ zaferin İngilizlere ait olduğunu, Türklerin Diyala'ya çekildiğini ve Bağdat'a doğru harekâtın sürdüğünü iddia ediyordu. Oysa Dicle Nehri'nin düşük su seviyesi nakliyatı engelliyor, ulaşım ve ikmal imkânlarının yetersizliği nedeniyle ilerleyişin duraksaması esasen kaçınılmaz hâle geliyordu. Bu durum, Türklerin güçlü direnişiyile birleşerek Bağdat yolundaki İngiliz planlarının ertelenmesine yol açtı.<sup>65</sup> Ne var ki İngiliz basınındaki iyimser hava Aralık 1915'ten itibaren dağılmaya başladı ve gerçekler ortaya çıkmaya başladı. İngilizler, Selman-ı Pak yenilgisinin en önemli sebebi olarak, tamamı Anadolu'dan gelen 51. Tümen'in savunmadaki başarısını kabul ettiler. Osmanlı birlikleri sayıca fazla olsa da İngiliz ordusu topçularının gücü ve makineli tüfek üstünlüğüyle öne çıkıyordu. Ancak Hindistan hükümetinin saldırıyı altı ay ertelemesi, Osmanlı birliklerinin 51. Tümen takviyesiyle güçlenmesine ve savaşın kaderinin değişmesine yol açmıştı. Ayrıca nakliye araçlarının yetersizliği, mühimmatın zamanında cepheye ulaşamaması İngilizler için ciddi bir sorun olmuştu. Bütün bu şartlar altında Nurettin Bey komutasındaki Osmanlı ordusunun savunmadan taarruza geçmesi büyük bir başarı olarak değerlendirildi. Lord Crewe, yaptığı konuşmada General Townshend'in kuvvetlerinin bir

---

<sup>65</sup> "The Approach to Baghdad", *The Times*, 27.11.1915, s.9.

tümenden fazla olmasına rağmen Bağdat'ı almak için yetersiz kaldığını kabul etti. Osmanlı birliklerinin İngilizlere kıyasla çok daha hızlı takviye edilmesi nedeniyle Selman-ı Pak'ın alınmadığını açıkladı. Bununla birlikte, İngiliz kamuoyunun moralini yüksek tutmaya çalışarak Mezopotamya Seferi için dört tümenin tahsis edildiğini, Townshend birliklerinin tek güç olmadığını ve Bağdat operasyonunun terk edilmediğini vurguladı. Ayrıca şimdiye kadar 200 mil (322 km.) uzunluğunda bir hattın İngiltere'nin kontrolüne geçtiğini belirterek elde edilen kazanımlara dikkat çekti. Ancak, Selman-ı Pak'taki başarısızlık bölgedeki dengeleri değiştirdi. Birçok Arap kabilesi savaşın Osmanlı lehine sonuçlanacağına inanarak taraf değiştirdi ve İngilizlere karşı faaliyet göstermeye başladı.<sup>66</sup>

Ne var ki İngiliz basınındaki bu iyimser hava uzun sürmedi; Aralık 1915'ten itibaren gerçek tablo yavaş yavaş ortaya çıktı. İngilizler, Selman-ı Pak yenilgisinin en önemli sebebi olarak Anadolu'dan gelen 51. Tümen'in savunmadaki başarısını kabul etmek zorunda kaldılar. Osmanlı birlikleri asker sayısı bakımından üstün olsa da İngilizler topçu kalitesi ve makineli tüfek sayısı açısından avantajlıydı. Ancak Hindistan hükümetinin saldırıyı altı ay ertelemesi, Osmanlı ordusunun 51. Tümen ile takviye edilmesine imkân sağlamış, bu da savaşın kaderini belirlemişti. Buna ek olarak, Irak'ta nakliye araçlarının yetersizliği cephane ve ikmalin zamanında cepheye ulaşmasını engelleyerek İngilizler için ciddi bir sorun yaratmıştı. Bütün bu koşullar altında Nurettin Bey komutasındaki Osmanlı ordusunun savunmadan taarruza geçmesi büyük bir başarı olarak değerlendirildi. Lord Crewe, Avam Kamarası'ndaki konuşmasında General Townshend'in kuvvetlerinin bir tümenden fazla olmasına rağmen Bağdat'ı almak için yetersiz kaldığını, Osmanlı ordusunun beklenenden hızlı şekilde güç kazanmasının Selman-ı Pak'ın alınamamasına yol açtığını açıkladı.

---

<sup>66</sup> "Retreat on the Tigris", "British Force Falling Back towards Kut Al Amara", *The People*, 05.12.1915, s.1.

Bununla birlikte, kamuoyunun moralini korumak için Mezopotamya Seferi'ne dört tümenin daha tahsis edildiğini, Townshend'in birliklerinin tek güç olmadığını ve Bağdat operasyonunun terk edilmediğini vurguladı. Ayrıca şimdiye kadar ele geçirilen 200 mil (322 km.) uzunluğundaki hattın İngiltere açısından önemli bir kazanım olduğuna dikkat çekti. Buna rağmen Selman-ı Pak'taki başarısızlık bölgede büyük bir etki yarattı. Pek çok Arap kabilesi Osmanlıların galip geleceğine inanarak İngilizlerden yüz çevirdi ve bu kez onların aleyhinde faaliyet göstermeye başladı.<sup>67</sup>

Selman-ı Pak yenilgisi sonrası İngiliz ordusunun Kut'ül Amare'ye çekilmesi Avam Kamarası'nda da gündem oldu. Hindistan Bakanı Austen Chamberlain yaptığı konuşmada, Selman-ı Pak'ta yaşanan çarpışmalarda İngiliz kayıplarının toplam 4567 olduğunu açıkladı. Bu rakamın 643'ü ölü, 3330'u yaralı, 594'ü ise kayıp askerlerden oluşmaktaydı. Geri çekilme sırasında 300 askerin daha kaybedildiğini belirten Chamberlain, buna rağmen askerlerin moralinin yüksek, yaralı ve hasta askerlerin durumunun ise tatmin edici seviyede olduğunu ifade etti.<sup>68</sup> Öte yandan Hindistan Bakanlığı'ndan gelen raporlara göre, Selman-ı Pak muharebeleri sırasında Türk kuvvetlerinin mevcudu yaklaşık dört tümen olarak tahmin edilmekteydi. Türk esirlerin ifadelerine göre bu tümenlerden biri savaş esnasında fiilen ortadan kaldırılmış, İngiliz gözlemleri de bu bilgiyi doğrulamıştı. Bununla birlikte, yeni Türk takviye birliklerinin bölgeye yaklaştığı rapor edilmişti. General Townshend, yaralı ve esirlerin tahliyesini sağladıktan sonra ordusunu nehrin aşağısındaki daha güvenli bir mevkiye çekmek zorunda kaldı. Sayıca üstün olan dört tümenlik Osmanlı kuvveti, İngiliz ordusuna karşı belirgin bir avantaj sağlamıştı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin İstanbul

---

<sup>67</sup> "The Retreat from Ctesiphon", *Sheffield Daily Telegraph*, 08.12.1915, s.6.

<sup>68</sup> "The Ctesiphon Retreat", *The Aberdeen Daily Journal*, 09.12.1915, s.5. Townshend hatıratında sadece Kut'ül Amare'ye geri çekiliş esnasında 500 kadar ölü ve yaralı verdiklerini yazmıştır. Bkz. Townshend, *a.g.e.*, s.195.

merkezli haber ajansından yapılan resmi açıklama İngiliz basınında da yer buldu. Haberde, İngilizlerin ağır bir yenilgiye uğratıldığı, geride çok sayıda ölü, yaralı, hayvan ve çeşitli savaş malzemesi bıraktıkları, bunlar arasında binden fazla ceset, üç makineli tüfek ve bir bayrağın bulunduğu bildiriliyordu.<sup>69</sup>

Selman-ı Pak Muharebesi'nde yaşanan ağır yenilgi, İngilizlerin Bağdat'a yönelik yakın vadeli harekât umutlarını fiilen sona erdirmişti. Hindistan Ofisi'nin 1915 Aralık ayı başında yaptığı üç resmî açıklama, her ne kadar iyimser bir hava taşısa da bu gerçeği teyit ediyordu. Açıklamalarda Türk takviye birliklerinin geri çekilen İngiliz kuvvetlerini takip ettiği ve hızla yaklaştakta oldukları bildiriliyordu. İngilizler ise mevcut mevzilerinden daha aşağı bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu koşullar altında, İngiliz ordusunun Irak'ta ilerleyişini sürdürmeden önce takviye beklemesi kaçınılmaz görünüyordu. Londra yönetimi, ihtiyaç duyulan destek birliklerini temin etmenin zor olmayacağını düşünmekteydi; asıl kritik mesele, Osmanlıların da aynı şekilde ne ölçüde takviye alabileceğiydi. Bağdat Demiryolu'nun Bağdat ile Samara arasındaki 90 millik (145 km.) kısmı açık durumdaydı. Ancak Türklerin demiryolu ve nakliye araçları yetersizdi. Samara ile Diyarbakır'ın güneyinde bulunan mevcut hat arasında yaklaşık 300 millik (483 km.) bir mesafe yürüyerek aşılacak zorundaydı. Dolayısıyla İstanbul'dan aceleyle asker sevk edilebilse bile, mühimmat ve diğer askeri malzemelerin bölgeye ulaştırılması uzun zaman alacaktı. Buna karşılık İngilizler için Bağdat harekâtını gereğinden fazla ertelemek stratejik açıdan riskliydi. Nitekim bu dönemde Almanlar, İngilizleri İran ve Irak'ta sıkıştırmak amacıyla harekete geçmiş, altın ve silah dağıtarak yanlarına çektikleri büyük kabileleri Alman

---

<sup>69</sup> "Enemy Strength at Bagdad, British Withdrawal to the River", *The Times*, 30.11.1915, s.8.

subaylarının önderliğinde İngiliz yanlısı zayıf Tahran hükümetine karşı ayaklandırmışlardı.<sup>70</sup>

Türk birliklerinin yoğun saldırıları karşısında geri çekilen General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetleri 26 Kasım 1915'te Leç'e ulaştı. Burada askerlerini bir gün dinlendiren Townshend, 27-28 Kasım geceleri herhangi bir tacize uğramadan Aziziye'ye doğru harekete geçti. Ancak İngilizlerin güçlü şekilde tahkim ettikleri Aziziye'de de ilerleyen Osmanlı kuvvetlerini durdurmaları mümkün olmadı. Bölgenin 9 mil (14 km.) güneydoğusu ya da güneybatısında dümdarların koruması altında gece vakti bir savunma planı yapılmışsa da bu girişim de başarısızlıkla sonuçlandı ve geri çekiliş devam etti. Osmanlı birlikleri Aziziye ve çevresinde 100 deve, erzak ve cephane yüklü malzemeler, bir motorlu tekne ve çeşitli savaş malzemelerinin yanı sıra bir de nehir gemisi ele geçirdi.<sup>71</sup> 29 Kasım'da Kutuniye'de Türk ve İngiliz süvarileri arasında şiddetli bir çatışma yaşandı. Gece yürüyüşünün ardından 30 Kasım'da İngiliz kuvvetleri Umm el-Tuba mevkiine ulaştı. Buradan General Townshend, General Meliss komutasındaki karma bir tugayı önden göndererek Kut'a giden yolu açmaya çalıştı. Ancak 1 Aralık sabahı Türk birlikleri büyük bir güçle saldırıya geçti. Townshend'in kuvvetleri yoğun baskıya rağmen düzenli bir şekilde geri çekilmeyi başardı. Meliss'in öncü birlikleri 2 Aralık'ta, ana kuvvetler ise 3 Aralık 1915'te Kut'ül Amare'ye ulaştı. Türk resmî makamlarının duyurduğu ve İngiliz basınına da yansıyan bilgilere göre İngilizler üç günlük çatışmada 5000 subay ve asker kaybetmişti. Bağdat civarından çekilmek zorunda kalan İngilizler, Aziziye'deki başarısız direnişin ardından bozguna uğramış ve Bağdat'ı ele geçirme umutları şimdilik sona ermişti. 4 Aralık'ta Kut'ül Amare civarında yeniden çatışmalar başladı; İngiliz birlikleri Dicle'nin sağ yakasında toplanarak ani ateşlerle Türk

---

<sup>70</sup> "Baghdad and The Persian Bandits", *The Times*, 02.12.1915, s.9.

<sup>71</sup> "Retreat on the Tigris, British Lost 4500 Men", *The Times*, 06.12.1915, s.8.

mevzilerine saldırdı. 5 Aralık'ta ise İngiliz topçuları hem Osmanlı siperlerini hem de Kut'ül Amare'ye bağlı bir mahalleyi bombalayarak kuşatma sürecinin başlangıcını haber verdiler.<sup>72</sup>

Selman-ı Pak'ta yaralanan bir İngiliz askeri Times'a verdiği ifadede, başından vurulduktan sonra yoğun ateş altında çok sayıda ölü ve yaralı gördüğünü aktardı. İlk yardım istasyonunda dinlendikten sonra diğer yaralılarla birlikte arabalarla sahra hastanesine taşındı. Türk kuvvetlerinin 1'e 9 üstünlüğü nedeniyle bu acele gerekliydi. Teçhizatsız hâlde soğukta ve bombardıman altında geceyi yaralılarla geçirdi. Gün doğunca siperlerden çekilen İngilizler, yaralıları 8 mil (13 km.) ötede vapurların bulunduğu kıyıya taşıdı. Üç saatlik yürüyüşün ardından vapurlara ulaşan askerler üç gündür hasret kaldıkları suya kavuştu ve kısa süre sonra Kut'ül Amare'ye getirildi. Yaralıları ertesi gün teknelere bindirildi. Türk kuvvetleri nehrin aşağısında beklediği için vapurlar 1-2 gün hareket edemedi, daha sonra şiddetli ateş altında ilerleyerek Basra'ya ulaştı. 14 gün süren yolculuğun ardından iki hastane gemisine yerleştirildiler ve 9 Aralık 1915'te Bombay'a sevk edildiler. Anlatıcı askerin başında tek kurşun girişi tespit edilmiş, iyileşmesinin 12 ay süreceği söylenmişti. Türk kuvvetleri yeni bir saldırıya hazırlanırken, İngilizler 23-26 Kasım arasında 5000'den fazla kayıp verdi; bir günde 2900 yaralı vapurlarla tahliye edildi. Subay kaybı 133'tü ve yaralıları arasında siyasi ajan Sir Komce de bulunuyordu.<sup>73</sup>

### **Kut'ül Amare'de Türk Mengenesi ve Kuşatma**

General Townshend, 30 Kasım-1 Aralık 1915 gecelerinde Aziziye'de üstün Türk kuvvetlerinin saldırılarıyla ağır kayıplar verdi. İngiliz birliklerinde 150'si rütbeli olmak üzere toplamda 5000

---

<sup>72</sup> "British Force Attacked On The Tigris", *The Daily Mirror*, 09.12.1915. s.5.

<sup>73</sup> "Lost in The Desert, Adventures after Ctesiphon", *The Times*, 13.01.1916, s.7.

kayıp meydana geldi, iki gambot ise Türk topçusunun ateşiyle kullanılmaz hâle geldi. Townshend buna rağmen geri çekilmenin düzenli biçimde gerçekleştiğini rapor etti. Kut'ül Amare, Selman-ı Pak'tan karadan 80, nehir yoluyla 100 mil uzaklıktaydı. 4 Aralık'ta yayımlanan Türk askeri raporuna göre, 1 Aralık sabahındaki çarpışmalarda İngilizler büyük zayıat verdi; birkaç yüz esir, erzak yüklü iki nakliye gemisi, bir tekne, iki gambot, iki mühimmat arabası ve çok sayıda malzeme Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Esirler arasında bir binbaşı, bir yüzbaşı ve bir havacı teğmen bulunuyordu. Times gazetesinin aktardığına göre Türk ordusu İngilizleri takip etmeyi sürdürdü. İstanbul'da zafer haberiyle büyük bir sevinç yaşandı, evler bayraklarla süslendi, Bağdat'ta ise yaralı askerler yararına bir konser düzenlendi. Ayrıca Türk birlikleri, dönemin savaşlarında yeni kullanılmaya başlayan kablosuz telefon tesisatını da ele geçirerek İngilizlerin teknolojik imkânlarını gözler önüne serdi.<sup>74</sup> Kut'ül Amare'ye çekilen İngiliz kuvvetleri, daha önce tahkim ettikleri mevzilere yerleşti. Türk birlikleri 3 Aralık 1915'te kasabaya iki saatlik mesafeye kadar yaklaştı. Amaç, batı ve kuzeyden baskı yaparak nehir kıyısındaki İngilizleri gemilerine sığınmaya zorlamaktı. Bu sırada Türkler, Kut ile Baghela arasındaki 25 millik bölgede cephane yüklü bir İngiliz gemisi ile bazı esirleri ele geçirdi. Baghela, Bağdat'a karadan 25 mil (40 km.), nehir yoluyla 50 mil (80 km.) uzaklıktaydı.<sup>75</sup> Irak'ta ardı ardına alınan yenilgilere rağmen İngiliz basını, Bağdat'ın mutlaka ele geçirilmesi gerektiğini vurguluyordu. Kaldea'nın zenginlikleri İngiltere'nin kontrolüne geçmiş olsa da bu kazanım, Bağdat alınmadıkça güvence altına alınamazdı. Çünkü şehrin Türklerin elinde kalması, Kaldea'nın askeri açıdan zayıf bir bölge hâline gelmesine yol açıyordu. Irak harekâtının asıl amacı Hindistan'ın güvenliğini sağlamaktı ve bunun

---

<sup>74</sup> "Retreat on the Tigris, British Lost 4500 Men", *The Times*, 06.12.1915, s.8.

<sup>75</sup> "British Force Arrives at Kut Al Amara", *The Daily Mirror*, 07.12.1915, s.5; "General Townshend at Kut, Strongly Fortified Position", *The Times*, 07.12.1915, s.8.

için Bağdat'ın işgali kaçınılmaz görülüyordu.<sup>76</sup> İngiliz basınında, Kut'ül Amare'ye çekilen General Townshend birliklerinin Türklerce ciddi bir tehdit altında olmadığı görüşü hakimdi. Şehir, Selman-ı Pak üzerinden Bağdat'a 100 mil (161 km.) mesafedeydi; Dicle'nin kıvrımları ise bu mesafeyi iki katına çıkarıyordu. 29 Eylül 1915'te İngilizlerce ele geçirilen Kut, Dicle üzerindeki önemli kıvrımlardan birinde yer alıyor ve Türklerin bıraktığı uzun siperlerle güçlendirilmiş bulunuyordu. İngilizlerin ek savunma çalışmalarıyla şehir, Bağdat ile deniz arasındaki en güçlü mevzi konumuna gelmişti. Bu yüzden, ezici bir Türk saldırısı olmadıkça İngilizlerin büyük bir risk altında olmadığı düşünülüyordu.<sup>77</sup>

6 Aralık 1915'te Alman Mareşal Von Der Goltz'un Irak'taki Türk kuvvetlerinin komutasına atandığı İngiliz basınına yansdı. 1914'te Belçika valiliğinden alınan Goltz, Osmanlı Sultanı'nın hizmetine girmiş, 1915 Nisan'ından itibaren Birinci Türk Ordusu'nun başkomutanlığını yürütmüştü. İngiliz basını zaman zaman Türk kaynaklı haberler de yayımlıyordu. İstanbul'dan bildirilen 4-5 Aralık 1915 tarihli duyuruda, Türk kuvvetlerinin Kut'ül Amare'ye yaklaşarak Dicle'nin sağ yakasında keşif yaptığı, gece ani ateşle saldırıya geçtiği bildirildi. 5 Aralık'ta Osmanlı topçusu İngiliz mevzilerini ve Kut'a bağlı bir noktayı bombaladı. Türk birlikleri üç İngiliz nakliye gemisi ile iki monitörü hedef aldı; bir monitör yandı. Ayrıca ikisi yük gemisi olmak üzere dört gemi ele geçirildi. Gemilerden birinde iki uçak ve çok sayıda havacılık malzemesi bulundu. Böylece Irak cephesinde ele geçirilen uçak sayısı altıya çıktı.<sup>78</sup> Türk ordusu, Umm El Tubal'daki ağır mücadeleden sonra ancak 7 Aralık 1915'te Kut'ül Amare'yi kuşatacak yeterli kuvveti getirebildi. Bu dört günlük gecikme

---

<sup>76</sup> "The Campaign in Mesopotamia", *The Guardian*, 07.12.1915, s.8.

<sup>77</sup> "General Townshend at Kut, Strongly Fortified Position", *The Times*, 07.12.1915, s.8.

<sup>78</sup> "Late War News, Attack on Kut Al Amara", *The Times*, 08.12.1915, s.9.

İngilizler için toparlanma fırsatı olmuştu. Selman-ı Pak'tan taşınan yaralılarla dolan kasabada askerler bitkin, kıyafetleri perişan, çizmeleri yıpranmıştı. Buna rağmen disiplin bozulmamış, birlikler kuşatmaya karşı savunma hazırlıklarına hızla girişmişti. Osmanlı ordusu, geri çekilen İngilizleri takip ederek 7 Aralık 1915'te Kut'ül Amare'yi kuşatma altına aldı. 8 Aralık'ta Lordlar Kamarası'nda konuşan Lord Crewe, Bağdat Harekâtı'nın yalnızca General Townshend'in planı olmadığını, İngiliz Hindistan hükümeti tarafından önceden planlanıp uygulandığını, üstün Türk kuvvetleri nedeniyle şimdilik beklemeye alındığını açıkladı.<sup>79</sup> Lord Crewe İngiliz kamuoyunu yatıştırmaya çalışırken, Türk birlikleri Kut'ül Amare'de geri çekilen İngilizlere şiddetli saldırı başlattı. İngilizler kasabanın girişine ve Dicle'nin kuzeyine sürüldü. Türkler kuzey ve batıdan yaklaşarak ağır kayıplar verdirdi. Dicle'nin sağ kıyısındaki tümenler ilerledi, doğuda köprü ele geçirildi. Bazı İngilizler içlere çekildi, gambotlar kaçmaya çalıştı.<sup>80</sup>

General Townshend, 8 Aralık 1915'te Türk kuvvetlerinin İngiliz mevzilerini bombaladığını, 9 Aralık'ta ise her cepheden saldırıların sürdüğünü bildirdi. 10 Aralık'ta ağır bombardıman yeniden başladı ve kuzey cephelere taarruz düzenlendi. 11 Aralık'ta bombardıman tekrarlanırken Türkler kuzeye iki saldırı yaptı; İngiliz basını Osmanlıların ağır kayıp verdiğini öne sürdü. Ancak Osmanlı raporlarına göre Türk birlikleri Kut çevresindeki ileri İngiliz mevzilerini ele geçirerek Şeyh Sait köyünü aldı. İngilizler 700'den fazla kayıp verirken topçu ateşi dubalara ve monitörlere zarar verdi. Ayrıca İngilizlerin geri çekilmesiyle 300 deve Türklerin eline geçti.<sup>81</sup> 12 Aralık 1915'te Irak kuvvetlerinin komutanı Von der Goltz Paşa ve yaveri Kazım Karabekir Bey Kut'ül Amare karargâhına gelerek Nurettin Bey'den bilgi aldı. Durumun tehlikeli olduğu, özellikle Ali

---

<sup>79</sup> "Toward to Bagdad", *The Times*, 08.12.1915, s.8.

<sup>80</sup> "Turks Claim Success on the Tigris", *The Times*, 11.12.1915, s.8.

<sup>81</sup> "Turks Held at Kut, Four Days Artillery Attack", *The Times*, 14.12.1915, s.8.

el Garbi yönünden gelebilecek İngiliz kuvvetlerine karşı tedbir alınmadığı görülerek her iki cepheye yetiŖebilecek bir ihtiyat kuvveti kurulması tavsiye edildi. Aynı gün Araplardan gelen istihbarata göre Türklerin Ŗiddetli saldırılarında 2000 kayıp verdiği iddia edildi, ancak General Townshend bunu doğrulamayarak Türk kayıplarını 1000 olarak tahmin etti. 8 Aralık'tan beri süren bombardıman ve piyade taarruzları 12 Aralık'ta en yoğun seviyeye ulaŖmıŖ, sonraki günlerde ise ciddi bir saldırı yaşanmamıŖtı.<sup>82</sup> 14 Aralık 1915'te Türk kuvvetleri Kut'ül Amare yakınlarında mayınlar ve salapuryalar ele geçirdi. Bölgede aralıklı piyade ve topçu çatıŖmaları sürerken, Türkler kasabaya yaklaŖarak bazı yeraltı mayınlarını tespit edip patlattı. 17–18 Aralık gecesi İngiliz-Hint birlikleri ileri Türk siperlerine ani bir saldırı düzenleyerek ŖaŖkınlık yarattı. İngiliz kaynaklarına göre bu baskında 30 Türk askeri öldü, 11'i esir alındı. Ancak 18 ve 19 Aralık günleri cephede kayda değer bir hareketlilik yaşanmadı.<sup>83</sup>

İngiliz Parlamentosu'nda Irak'taki geliŖmeler yakından izleniyordu. Sir E. Cornwall, Hindistan Bakanı Chamberlain'den General Townshend'in Kut'a dönüşünden sonraki kayıpları, Sir John Nixon'ın durumunu ve cepheden son bilgileri sordu. Chamberlain, 18 Aralık 1915'e kadar toplam kaybın 1126 olduğunu, bunun içinde 40'ı hastalıktan olmak üzere 200 ölüm bulunduğunu açıkladı. Sir John Nixon'un Kut'ta olmadığını, 19 Aralık'ın ise sakin geçtiğini belirtti. Ancak aynı gün gelen baŖka bir telgrafta, iki İngiliz devriye botunun Türk kuŖatma hattını yarmaya çalıştığı, fakat birinin topçu ateŖiyle batırıldığı, diğerinin ise geri çekildiği bildirildi.<sup>84</sup> Kut'ül Amare'nin kuzeydoğusunda bulunan eski bir Türk kalesi, İngilizler

---

<sup>82</sup> Kazım Karabekir, *Birinci Dünya SavaŖı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s.513.

<sup>83</sup> "Turkish Loses in The Tigris, A British Surprise", *The Guardian*, 21.12.1915, s.7.

<sup>84</sup> "Turks Claim Sinking of River Monitor", *The Daily Mirror*, 20.12.1915, s.5.

tarafından kasabanın kuzey savunmasında en önemli istihkâm olarak kullanılıyordu. Bu nokta Türk kuvvetlerinin de öncelikli hedefiydi. 23 Aralık 1915 gecesı topçu ateşiyile kalede gedik açan Türk birlikleri saldırıya geçti ve İngiliz siperlerine girdi. Ancak İngiliz basınıının aktardığına göre, 200 ölü vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Ertesi gün, 24 Aralık sabahından öğleden sonraya kadar İngiliz mevzileri yoğun bombardıman altına alındı; gece yarısı ise şiddetli çatışmalar yaşandı. Türk kuvvetleri kuzeyde tabyalar kurarak mevzilerini güçlendirdi. Norfolk ve 104. Alaylarla takviye edilen İngiliz garnizonu direnişini sürdürdü. 25 Aralık Noel sabahı saldırı tekrarlandı; Türk birlikleri bir kez daha gedikten içeri sızmaya çalıştı ancak püskürtölerek 400–900 yarda gerideki siperlere çekildi. Günün geri kalan kısmı sakin geçti. Daha sonra kaleye yönelik yeni bir hücumla bir burç ele geçirildi. Guardian gazetesine göre, iki taburluk İngiliz garnizonu ve takviye birlikler siperleri sağlam biçimde savundu. Osmanlı komutanlarının bir tümene kadar asker görevlendirdiğı bu çatışmalarda Türk kayıplarının yaklaşık 700, İngiliz ölü ve yaralılarının ise 100 olduğı iddia edildi. Kut çevresindeki çarpışmalar aralıklarla devam etti.<sup>85</sup>

İngiliz kamuoyunda Kut'ül Amare'de kuşatma altındaki birlikler için kaygılar artarken, basında Bağdat gibi bir şehri yalnızca General Townshend'in tümeniyle ele geçirme çabasının hata olduğı yazılıyordu. Bu eleştiriler üzerine Lord Crewe, Irak Seferi'nin doğru planlandığını savundu. Ona göre İngiliz ordusu 29 Eylül 1915'te Kut'u almış, Kasım'da Selman-ı Pak'ta en az dört tümenlik Türk kuvvetini yenmişti. Townshend'in Kut'a çekilmesi ise zorunluluktan kaynaklanıyordu. Crewe, General'in komutasındaki piyade ve süvari birliklerinin görev için yeterli olduğunu, aksine çıkan haberlerin doğru olmadığını belirtti. Ayrıca harekâtın aceleci bir girişim değil, aylar öncesinden asker ve mühimmatla desteklenmiş

---

<sup>85</sup> "Turks Defeated at Kut", *The Guardian*, 28.12.1915, s.5.

bir planın sonucu olduğunu vurguladı. Bu açıklamalar, kamuoyunu yatıştırma çabasının yanı sıra İngilizlerin prestijini koruma ihtiyacını da yansıtıyordu.<sup>86</sup> Ali Garbi, Dicle kıyısında Kut'ül Amare'nin 80 km güneydoğusundaydı. İstanbul kaynaklı haberlere göre, 2 makineli tüfek ve çok sayıda süvariyle birlikte bir İngiliz kuvveti, 2 monitörün desteğinde Kut'a yardıma gitmek üzere buradan harekete geçti. Ancak Türk birliklerinin karşı taarruzları sonucu geri sürüldü. 25 Aralık'ta Ali El Garbi'ye ulaşan İngiliz kuvvetleri, ulaşım sıkıntıları ve yoğun direniş nedeniyle ilerleyişlerini bir haftadan fazla ertelemek zorunda kaldı. Bu süre zarfında Türkler yeni takviyeler alarak Essin hattındaki siperlerini güçlendirmek için Şumran'da kalıcı bir kamp kurmaya giriştiler. Bu durum, Osmanlı'nın kuşatmayı sıkılaştırırken İngilizlerin yardım girişimlerinin giderek zorlaştığını göstermekteydi.<sup>87</sup> 25 Aralık'ta Ali El Garbi'ye ulaşan İngiliz destek kuvvetleri, Türk birliklerinin karşı saldırıları ve ulaşım zorlukları yüzünden ilerlemeyi bir haftadan fazla ertelemek zorunda kaldı. Bu arada Osmanlı tarafı takviyeler alıyor ve Essin hattındaki siperleri güçlendirmek üzere Şumran'da kamp kurmaya çalışıyordu. Hindistan Bakanlığı'nın General Townshend'den aldığı bilgiler İngiliz basınına yansımaktaydı. 26 Aralık gecesini fırtına dışında sessiz geçmiş, 28 Aralık'ta gönderilen telgrafta ise 104. ve 48. öncü birliklerin Türk kuvvetleriyle çarpışarak onları geri püskürttüğü aktarılmıştı. Bu gelişmeler, Türklerin kuşatmayı sıkılaştırırken İngilizlerin yardım girişimlerinde ciddi engellerle karşılaştığını ortaya koyuyordu.<sup>88</sup>

General Townshend, 29 Aralık 1915 raporunda, Kut'un karşısında Dicle'nin sağ kıyısında İngilizlerin tuttuğu köyün iki gece boyunca ağır makineli tüfek ateşine maruz kaldığını bildirdi. Türkler, ölülerini gömmek ve yaralılarını almak için dört saatlik

---

<sup>86</sup> "Parliament, The Operation in Mesopotamia", *The Times*, 08.12.1915, s.14.

<sup>87</sup> "On The Tigris", *The Guardian*, 29.12.1915, s.5.

<sup>88</sup> "No Attack on Kut since Christmas Day", *The Guardian*, 30.12.1915, s.5.

ateşkes talep etmişti. Özellikle Noel günü gerçekleşen saldırı sonrası çok sayıda ölü ve yaralı kalenin önünde kalmıştı. Guardian gazetesi bu çarpışmada İngiliz kayıplarını 3 subay ve 71 ölü, 1 kayıp ve 309 yaralı olarak verdi. Bu sırada destek birlikleri cepheye ulaşmaya çalışıyordu. 30 Aralık'ta ise Türk karargâhı, Şeyh Said'in alınmasıyla İngilizlere ait 450 ton petrol ve benzinin ele geçirildiğini duyurdu. Bu gelişmeler, Osmanlı kuvvetlerinin hem cephede hem de lojistikte üstünlük sağlamaya başladığını gösteriyordu.<sup>89</sup>

General Townshend'in raporuna göre, Türk kuvvetleri 2 Ocak 1916'da Kut'ül Amare'ye bir saat süren yoğun topçu ateşi açtı, ardından 4 Ocak'a kadar sessizlik hâkim oldu. Kuşatma altındaki birliklere yardım için General Aylmer komutasındaki İngiliz destek kuvvetleri 6 Ocak'ta Ali El Garbi'den yola çıktı. Ancak 7 Ocak'ta Şeyh Said'in güneyinde Osmanlı kuvvetleriyle yaşanan çetin çarpışmalarda İngilizler ağır kayıplar vererek ilerleyemedi. Bu durum, yardım harekâtının daha başlangıçta ciddi engellerle karşılaştığını ortaya koyuyordu.<sup>90</sup> İngiliz basınında “Şeyh Said Savaşları” olarak anılan bu çarpışmalarda, Von Der Goltz Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri İngiliz destek birliklerinin Kut ile bağlantısını kesmeye çalıştı. Ali Garbi'deki İngilizler, 6–7 Ocak 1916'da dört geminin koruması altında saldırıya geçti. İlk anda Türk mevzileri zarar görse de karşı taarruzlarla İngilizler püskürtüldü; bazıları esir alındı ve kayıplarının 3000 civarında olduğu tahmin edildi. Özellikle süvariler ağır darbe aldı. İngiliz kaynakları ise General Kamball'ın 2 top ve 700 Türk askerini ele geçirdiğini öne sürdü. Avam Kamarası'nda Chamberlain, yenilgiyi hafifleterek Aylmer'in üç Türk tümeniyle savaştığını, Kamball'ın ise mevzileri ele geçirmeye çalıştığını açıkladı. Ancak Türk karşı saldırıları

---

<sup>89</sup> “Turks Seek Armistice, The Dead and Wounded before Kut”, *The Guardian*, 01.01.1916, s.7.

<sup>90</sup> “Little Firing at Kut, General Townshend Report”, *The Guardian*, 06.01.1916, s.4.

İngilizlerin Dicle'nin sol yakasındaki ilerleyişini durdurdu ve ana harekât iptal edildi. 8 Ocak'ta Aylmer askerlerinin yorgunluğunu gerekçe göstererek durakladı; 9 Ocak'ta ise Türklerin geri çekildiğini bildirip onları takip ettiğini söyledi, fakat yağmurun buna engel olduğunu iddia etti. Bu açıklamalar başarısızlığı örtme çabası olarak görülüyordu ve Aylmer'e duyulan güvenin azalmasına yol açtı. Aynı günlerde, sağlığı bozulan Sir John Nixon görevden alınarak yerine Korgeneral Sir Percy Lake getirildi. Townshend ise bir aydan fazladır Kut'ta, Selman-ı Pak'ta savaşan birliklerle birlikte kuşatma altında bulunmaktaydı. Sonraki telgraflar Türk kuvvetlerinin Orah'a çekildiğini aktarıyordu.<sup>91</sup>

İngiliz Savaş Bakanlığı'nın aktardığına göre, Nasiriye'den gönderilen bir keşif birliği 7 Ocak'ta Şattü'l Hayy üzerinden ilerlemiş, fakat Türk kuvvetlerine dair bir iz bulamayınca geri dönmeye başlamıştı. Ancak dönüş yolunda Osmanlı yanlısı Arapların saldırısına uğradılar. Çatışmada İngilizlerin toplam kaybı 373 ölü ve yaralı olurken, Arapların ölü sayısı 300'ün üzerindeydi. 9 Ocak'ta İngilizler aynı Arapları “cezalandırmak” amacıyla yeni bir birlik gönderdi. Bu kuvvet yalnızca 6 kayıp vererek dört köyü tamamen yok etti. Guardian gazetesinde 12 Şubat 1916'da yayımlanan bu bilgiler, İngilizlerin bölgede sivil-asker ayrımı yapmadığını, işgale direnen Osmanlı yanlısı Arap köylerini yakıp yıkmaktan çekinmediklerini gösteriyordu. Dahası, bu tür operasyonlar resmi raporlarda doğal bir gelişme gibi sunuluyor ve İngiliz kamuoyuna olağan bir askeri faaliyetmiş gibi aktarılıyordu.<sup>92</sup>

8 Ocak'ta General Aylmer, askerlerinin yorgunluğu yüzünden ilerleyemediklerini, 9 Ocak'ta ise Türk birliklerinin geri çekildiğini ve kendisinin onları takip ettiğini rapor etti; ancak yoğun

---

<sup>91</sup> “The Relief of Kut, Advance up the Tigris”, *The Times*, 11.01.1916, s.8; “Mesopotamia, Retreat of The Enemy”, *The Times*, 11.01.1916, s.10.

<sup>92</sup> “Attacks by Arabs in Mesopotamia”, *The Guardian*, 12.02.1916, s.7.

yağmurun harekâtı engellediğini ileri sürdü. Bu tür gerekçeler, başarısızlığı örtme ve hükümeti yatıştırma çabası olarak değerlendirildi. Artan kayıplar İngiliz hükümetinde Aylmer'e duyulan güveni giderek azalttı. Bu sırada Chamberlain, Irak harekâtının genel komutanı Sir John Nixon'un sağlık sorunları nedeniyle geri çağrıldığını, yerine Hindistan Genelkurmay Başkanı Korgeneral Sir Percy Lake'in geçtiğini açıkladı. General Townshend ise bir aydan uzun süredir Selman-ı Pak'ta savaşan birliklerle birlikte Kut'ül Amare'de kuşatma altında kalmıştı. Sonraki telgraflarda Osmanlı kuvvetlerinin Orah'a çekildiği bildirildi.<sup>93</sup> İngiliz Savaş Bakanlığı'nın bildirdiğine göre, Nasiriye'den Şattü'l Hayy üzerinden gönderilen bir keşif birliği 7 Ocak'ta Türk kuvvetlerine rastlamadan geri dönmeye başlamış, dönüş yolunda ise Osmanlı yanlısı Arapların saldırısına uğramıştı. Çatışmada İngilizlerin kaybı 373 ölü ve yaralı olurken, Arapların ölü sayısı 300'ün üzerinde bildirildi. Bunun üzerine 9 Ocak'ta gönderilen bir İngiliz birliği yalnızca 6 kayıp vererek dört Arap köyünü tamamen yok etti. Guardian'ın 12 Şubat 1916 tarihli haberinde açıkça görüldüğü üzere, İngiliz kuvvetleri bölgede sivil-asker ayrımı yapmadan, Osmanlı yanlısı Arapların köylerini cezalandırma adı altında yok etmekteydi. Bu durum, işgal karşıtı direnişi bastırmak için uygulanan sistematik bir şiddet biçimiydi. Dahası, İngiliz Savaş Bakanlığı bu saldırıları olağan bir askeri faaliyet gibi kamuoyuna yansıttı. Times gazetesi de 24 Mart 1916'da benzer şekilde, Osmanlı yanında yer alan Arap köylerinin kısa sürede İngiliz birlikleri tarafından yok edildiğini aktardı.<sup>94</sup> Avam Kamarası'nda Hindistan Bakanı Chamberlain, Kut'ül Amare çevresindeki destek kuvvetlerine dair bilgi vererek İngiliz kamuoyunu rahatlatmaya çalıştı. Açıklamaya göre General Aylmer, 13 Ocak 1916'da Kut'un 25 mil (40 km.) güneyinde, Orah'ta Dicle boyunca konuşlanan Türk birliklerine saldırmıştı. Gün

---

<sup>93</sup> "The Relief of Kut, Advance up the Tigris", *The Times*, 11.01.1916, s.8; "Mesopotamia, Retreat of The Enemy", *The Times*, 11.01.1916, s.10.

<sup>94</sup> "Attacks by Arabs in Mesopotamia", *The Guardian*, 12.02.1916, s.7.

boyu süren çarpışmalar sonunda Türk kuvvetlerinin geri çekildiği, 15 Ocak'ta ise Vadi bölgesinin İngilizlerin eline geçtiği bildirildi. Chamberlain, 11–15 Ocak arasındaki gelişmeleri de özetledi: 11 Ocak'ta Türklerin Kut'un 6 mil (9,5 km.) doğusundaki Essin'e çekildiği öğrenilmiş, ertesi gün İngiliz birlikleri Vadi'ye ilerleyerek çatışmaya girmişti. 13 Ocak'ta General Kemball Dicle'nin sağ kıyısında bir Türk tümeniyle savaşıırken, Aylmer sol kıyıdaki iki tümeni geri püskürtmeye çalışıyordu. 14 Ocak sabahı Türklerin geri çekildiği rapor edilse de İngilizler hava şartları yüzünden takibe geçemedi. 15 Ocak'ta Aylmer, Vadi'nin tamamen İngilizlerin elinde olduğunu, Türklerin ise Essin'de yeniden mevzilendiğini bildirdi. Bu olaylar İngiliz basınında başarı gibi yansıtılsa da hava koşullarının ve lojistik sıkıntıların İngiliz ilerleyişini durdurduğu açıktır. Böylece Kut'un kuşatması kırılmamış, Osmanlı ordusu yeniden toparlanma imkânı bulmuştur.<sup>95</sup>

General Townshend'in garnizonu telsiz telgraf aracılığıyla destek kuvvetleriyle iletişim hâlindeydi ve 15 Ocak'ta kendisinden mesaj alınmıştı. Komutayı devretmesi beklenen Sir Percy Lake henüz göreve başlamamış, Sir John Nixon sağlık sorunlarına rağmen operasyonları yürütmekteydi. 17 Ocak'ta Parlamento'da Chamberlain'den harekâtın geleceği hakkında daha ayrıntılı bilgi talep edilse de, bunun “düşmana Parlamento'dan daha çok fayda sağlayacağı” gerekçesiyle açıklama yapılmadı. 18 Ocak gecesi Kurna yakınlarındaki İngiliz kampına Türklerin sürpriz baskını sonucu birkaç asker ve hayvan kaybedildi. General Aylmer ise Kut'a 7 mil (11 km.) mesafedeki Essin'e ilerliyordu. 20 Ocak'ta Türk mevzilerine yaklaşan Aylmer'ın birlikleri henüz kesin bir saldırıya girişmemişti. Aynı gün Chamberlain, General Townshend'den Kut'ta çatışma yaşanmadığına dair telgraf aldığını duyurdu.

---

<sup>95</sup> “The Tigris Fighting, Position Taken by Aylmer”, *The Guardian*, 18.01.1916, s.7.

Guardian gazetesi, ağır kayıplara rağmen savaş alanında Hintli askerlerin mühimmat taşıma, sedye hizmetleri ve ambulans şoförlüğü gibi görevlerdeki fedakârlığını öne çıkardı. Bu ayrıntı, İngiliz ordusunun Mezopotamya'daki yükünün büyük kısmının sömürge askerlerine dayandığını bir kez daha gösteriyordu.<sup>96</sup> Enver Paşa, İngiliz destek kuvvetleri karşısında kazanılan başarılarla rağmen yeterince atılğan davranmadığı iddiasıyla Nurettin Paşa'yı görevden alarak, 20 Ocak 1916'da yerine amcası Halil (Kut) Paşa'yı atadı. Bu karar cephedeki gerçeklerden çok siyasi hesaplara dayanıyor, oysa Nurettin Paşa'nın savunmadaki başarısı hem İngiliz ilerleyişini durdurmuş hem de kuşatmayı sağlamlaştırmıştı. İngiliz tarafında ise kamuoyu giderek daha endişeli hâle geliyordu. 24 Ocak'ta Guardian gazetesi, "Mezopotamya'dan gelen haberler iyi değil" diyerek General Aylmer'ın fırtına ve seller nedeniyle ilerleyemediğini yazdı. Kut'taki durumun kötüye gittiği ve destek kuvvetlerinin başarısız olacağı yönünde kanaat oluşuyordu. 21 Ocak'ta El Hanna'da gerçekleşen muharebe bu endişeleri doğruladı. Labirenti andıran siperlere karşı yetersiz topçu hazırlığıyla saldıran İngilizler, cephenin sol kanadından ilerlemeye çalışsa da güçlü Türk direnişi karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Bu çatışmada İngilizlerin kaybı 2741 olarak açıklandı; destek kuvvetlerinin geri çekilmemesi hâlinde tamamen yok olmaları bile muhtemeldi. Bu olay, hem Osmanlı savunmasının direncini hem de İngiliz ordusunun hazırlık ve lojistik yetersizliklerinin nasıl ağır sonuçlar doğurduğunu açıkça göstermekteydi.<sup>97</sup>

Times gazetesi, 22 Ocak 1916'da Sir Percy Lake'in telgraflarıyla General Aylmer'in son durumunu aktardı. 21 Ocak'ta Essin bölgesinde (Kut'un 40 km. güneyinde) Türk mevzilerine saldıran İngiliz kuvvetleri, Percy Lake'in yorumuna göre başarılı

---

<sup>96</sup> "Heavy Casualties on the Open Ground", *The Guardian*, 22.01.1916, s.7.

<sup>97</sup> "A Critical Moment", *The Guardian*, 24.01.1916, s.6.

ilerliyordu. Ancak şiddetli yağmur, rüzgâr ve sel askerlerin hareketini neredeyse imkânsız kılmış, ordugâhlar balçığa dönmüştü. Aylmer kuvvetlerini Türk siperlerinden yalnızca 1300 yarda (1,2 km.) uzağa yerleştirebilmiş, fakat kötü hava yüzünden saldırıyı yenileyememişti. Henüz kayıplara dair net rakam verilmemekle birlikte her iki taraf için de ağır zayıat rapor edilmişti. Nitekim 18 gün süren harekât boyunca İngilizler 80 km. ilerlemiş, iki büyük muharebe yaşamış ve sürekli Osmanlı kuvvetleriyle çatışmak zorunda kalmıştı. Aynı dönemde Osmanlı kaynaklarından gelen bilgiler İngiliz basınında da yer buldu. Resmî açıklamaya göre 21 Ocak'ta Felahiye'de Türk birlikleri hem doğudan hem batıdan İngiliz saldırılarını geri püskürttü. İngilizler çatışmanın Kut'un 25 mil güneyinde, Osmanlı kaynakları ise 22 mil doğusunda olduğunu iddia etse de Dicle'nin menderesli yapısı iki bilginin aslında birbirini doğruladığını göstermekteydi. Altı saat süren çarpışmalar sonunda İngilizler geri çekildi; meydana 3000 İngiliz ölüsü sayıldı, bir yüzbaşı ve bir grup asker esir alındı. Türk kayıpları daha azdı. General Aylmer ölüleri gömmek için bir günlük ateşkes talep etti ve bu kabul edildi. İngiliz esirlerin ifadeleri, bu kayıplara ek olarak Şeyh Said yakınındaki muharebede de yaklaşık 3000 ölü ve yaralı verildiğini ortaya koyuyordu. Ayrıca, Kurna'nın batısına doğru ilerlemeye çalışan başka bir İngiliz birliği Osmanlı saldırısı karşısında yüzlerce kayıp vererek geri çekilmiş, Türk kuvvetleri ise 100 deve ve 100 çadır ele geçirmişti. Bu hal, İngiliz kamuoyuna "başarı" gibi yansıtılan haberlerin aslında ağır yenilgileri gizlediğini; buna karşın Osmanlı kaynaklarının daha doğru ve somut rakamlarla basında yer aldığını açıkça ortaya koyuyordu.<sup>98</sup> Ünlü İngiliz muhabir Edmund Candler, 16 Ocak'ta Basra'dan gönderdiği yazısında Dicle'nin 4 fit (1,22 m) yükseldiğini ve süren yağışlarla bu seviyenin daha da arttığını aktarmıştı. Essin'deki Türk mevzileri, Almanların

---

<sup>98</sup> "Fierce Fighting for Kut, General Townshend Still Isolated", *The Times*, 24.01.1916, s.8; "Mystery of the Last Tigris Battle", *The Guardian*, 26.01.1916, s.7.

desteğiyle güçlü savunma sistemleri ve malzemelerle takviye edilmişti. İngiliz kuvvetlerine nehirde monitörler eşlik ediyordu, fakat fırtınalar ve yağmur bu gemilerin de etkinliğini azaltıyordu. İngiliz basını, General Aylmer'in ilerleyememesini büyük ölçüde kötü hava koşullarına bağladı. Ancak Osmanlı kaynaklarında hava şartlarına dair herhangi bir yakınma yer almaz; bu da Türk tarafının güçlü savunmasını ve disiplini ön plana çıkarır. Böylece aynı savaş sahnesi, iki tarafın farklı bakış açılarıyla kamuoyuna yansıtılmış oldu.<sup>99</sup>

21 Ocak 1916'da General Aylmer'in Essin'deki Türk mevzilerine yaptığı saldırı başarısız olunca, ertesi gün (22 Ocak) yaralıların tahliyesi ve ölümlerin defni için kısa süreli bir ateşkes ilan edildi. Bu sırada İngiliz kamuoyunda Kut'ül Amare'deki General Townshend ve birliklerinin durumu hakkında artan endişeler, yapılan resmî duyurularla giderilmeye çalışıldı. Townshend, birliklerinin yeterli erzak ve malzemeye sahip olduğunu, henüz ciddi bir çatışmaya girmediklerini bildirerek güvence verdi. İngiliz basını yardım kuvvetlerinin ilerleyememesinin temel nedeni olarak Dicle Nehri'nin yükselen su seviyesini öne çıkardı. Son 48 saatte nehrin seviyesi Kut'ta 7 fit (2,1 m), Amara'da ise 2,5 fit (76 cm) artmıştı. Bu durum, zaten çamura ve fırtınalara karşı mücadele eden İngiliz ordusunun harekâtını daha da zorlaştırmaktaydı.<sup>100</sup> Durum İngilizler aleyhine kötüleşmesine rağmen, İngiliz basınında hem Townshend hem de ona yardıma giden Aylmer'in sözde "başarıları" övgüyle aktarılıyordu. Böylece sıradan bir İngiliz okuyucu, haberlerden üstün tarafın İngiltere olduğunu sanabilirdi. Oysa Kut'ül Amare'de Townshend'in ordusu kuşatma ve ağır bombardıman altında yok olmamak için direniyor, destek kuvveti de benzer biçimde ağır kayıplar vererek gücünü hızla yitiriyordu. Kamuoyu moralini yüksek

---

<sup>99</sup> "Fierce Fighting for Kut, General Townshend Still Isolated", *The Times*, 24.01.1916, s.8.

<sup>100</sup> "Armistice on the Tigris", *The Times*, 25.01.1916, s.8.

tutmak için basında, güya esir edilen Türk askerlerinin sözlerine dayandırılarak, Osmanlı kuvvetlerinin yarısının kaçaklarla birlikte yok olduğu iddiası bile yer aldı. Bu tür haberler, gerçek tabloyu gizleyerek İngiliz halkını aldatmayı amaçlayan bir propaganda niteliği taşımaktaydı.<sup>101</sup>

27 Ocak 1916 tarihli *Times* gazetesi, General Townshend'in durumu hakkında yorumlarda bulundu. İngiliz halkı, onun bizzat yeterli erzakı olduğunu açıklamasıyla bir nebze rahatlamıştı. Ancak 50 gündür çöldeki istihkâmında tecrit edilmiş olması endişe yaratıyordu. Townshend, Selman-ı Pak'tan Kut'ül Amare'ye çok sayıda yaralıyla gelmişti ve buraya vardıktan sonra her gün süren çatışmalarla hastanelerdeki yaralı sayısı hızla artmış olmalıydı. Hindistan Bürosu ise General Aylmer'in konumu hakkında yanlış bilgileri düzeltti. Aylmer'in Kut'un 7 mil (11 km.) yakınında olduğu doğru değildi; 24 Ocak'ta yaşanan çarpışma, Essin'de değil Kut'a 23 mil (37 km.) uzaklıkta gerçekleşmişti. Bu tarihten itibaren ne Aylmer'in ne de Türk birliklerinin önemli bir hareketi oldu. Kut çevresinde ise iki haftalık sessizliğin ardından topçu atışları yeniden başladı. 26 Ocak'ta İstanbul'da yayımlanan resmî raporda, İngiliz kuvvetlerinin Felahiye'de ağır kayıplar verdikten sonra yeni bir saldırıya girişmediği bildirildi. Aynı günlerde Sir John Nixon'un görevden ayrılması üzerine, Rus General Grandük Nikola ona bir telgraf göndererek Rus Çarı'nın teşekkürlerini ve İngiliz ordusuna "ortak düşmana karşı zafer" dileklerini ilettili.<sup>102</sup> General Townshend, 27 Ocak tarihli raporunda Türk kuvvetlerinin Kut'un kara tarafındaki savunma hattını 1 mil (1,6 km.) geriye çektiğini bildirdi. Ancak General Aylmer'in durumunda değişiklik yoktu; bir hafta önce Kut'un 25 mil (40 km.) güneyindeki Essin'deki hücumu

---

<sup>101</sup> "Turks Retire before British Advancing to Relief of Kut", *The Leeds Mercury*, 17.01.1916, s.3.

<sup>102</sup> "The Kut Rescue Force, Turkish Attack on British Camp", *The Times*, 27.01.1916, s.8.

başarısız olmuş, ilerleyemeden yerinde kalmıştı. 28 Ocak raporunda İngilizlerin siperlerini Felahiye’de kurduğu aktarıldı. Burası Aylmer’in son saldırısının gerçekleştiği, Kut’un 23 mil (37 km.) güneyinde bir noktaydı. Bazı İngiliz gazeteleri burayı yanlışlıkla “Felchic” ve “Menlchis” olarak yazmış, *Times* gazetesi bunu düzeltti. 29 Ocak’ta Hindistan Bakanlığı, komutayı devralan Sir Percy Lake’in Vadi’deki Aylmer kuvvetlerini ziyaret ettiğini duyurdu. Lake, kötü hava ve çamurun tüm bölgeyi kapladığını, bunun da askerlerin hareket kabiliyetini neredeyse felce uğrattığını rapor etti. Bu gidişat, İngiliz ordusunun hem başarısız taarruzlar hem de doğa koşulları nedeniyle giderek yıprandığını gözler önüne seriyordu.<sup>103</sup>

Tuhaf olan şudur ki ne General Nixon ne de General Aylmer, kuşatma altındaki General Townshend’e erzaklarının ne kadar süre yeteceğini sormayı düşünmemişti. Townshend de Kut’a kapandıktan haftalar sonra bu kritik noktayı araştırdı. Bunun sebebi açıktı: Kendisine en geç iki ay içinde yardım geleceği söylenmişti. Bu güvenceye dayanarak mevcut stoklarla bu süreyi atlatabileceğini varsaydı ve belki de en başta dikkate alması gereken faktör olan gıda stoklarını ihmal etti. 25 Ocak’ta Aylmer’den, 29 Ocak’ta ise Lake’den gelen telgraflarda Townshend’in erzak durumunun kritikleştiği anlaşıyor ve bu yüzden ileri harekâtın ertelenmemesi gerektiği vurgulanıyordu. Oysa erzak sorunu ilk olarak 11 Aralık 1915’te Yardımcı Erzak Direktörü tarafından incelenmiş, askerler için tam öğünle 70 gün dayanacak yiyecek bulunduğu, sonradan da ek stokların keşfedildiği tespit edilmişti. Bununla birlikte Aylmer kuvvetlerinin başarısızlığında, “Dicle Kolordusu”nun Fransa’daki kanlı çarpışmalardan getirilen iki tümenle takviye edilmesinin de rolü vardı. Bu askerler hem bedenen hem de ruhen yıpranmıştı;

---

<sup>103</sup> “Tigris Campaign, Sir Percy Lake Joins General Aylmer”, *The Observer*, 30.01.1916, s.11.

Avrupa'dakinden daha ağır şartlarda savaşmaya zorlanmaları Kut seferinin başarısızlığını hazırlayan unsurlardan biri oldu. Edmund Candler, General Aylmer'ın ilerleyememesinin temel nedenini şeyh Said'deki Türk siperlerinin mükemmel tasarımına bağlamaktadır. Bu siperler derin, dar ve bağlantılıydı; askerler kendilerini ifşa etmeden hızla mevziler arasında hareket edebiliyordu. Nehrin her iki yakasında da bulunan bu hatlar, düzensiz Arap birlikleri ve süvarilerle desteklenmişti. Türklerin savunma taktikleri ise olağanüstü seviyedeydi.

Ayrıca Irak coğrafyası savunmadaki taraflara işgalcilere karşı üç doğal avantaj sağlıyordu:

1. İç kesimlerde içme suyu olmaması, kuşatma yapan kuvvetleri zor durumda bırakıyordu.
2. Dicle'ye 1–2 mil (1,6–3,2 km.) yaklaşan Al Hannah bataklığı, geçilmez bir zemin oluşturuyordu.
3. Düz ve çıplak arazi, önden veya kuşatma harekâtı yapmak isteyen kuvvetlere gizlenme imkânı tanımıyordu.

Böylece İngilizler, Alman gözetiminde hazırlanmış savunma hatlarına saldırmakla kalmayıp, bölgenin doğal engelleriyle de mücadele etmek zorundaydı. Siperden yoksun, açık alanda ağır ateş altında ilerlemeleri neredeyse imkânsızdı. Dahası, Irak'taki iklim koşulları İngiliz askerlerine göre 1914 Fransa'sının sert kışından bile daha ağır hissediliyordu.<sup>104</sup>

Edmund Candler'ın bizzat İngiliz ordusunun içinde bulunduğu sıkıntıları dile getirmesi, Mezopotamya Seferi'nin ne denli zor geçtiğini göstermektedir. İstanbul kaynaklı Reuters haberine göre 30 Ocak 1916'da, Felahiye civarında pusuya

---

<sup>104</sup> “Trials of The Tigris, Successful Cavalry Raid”, *The Observer*, 06.02.1916, s.10.

düşürülen 16 kişilik bir İngiliz keşif birliği tamamen yok edilmiş, ayrıca mücahitler İngilizlerden 1000 deve ele geçirmişti. Bu olay, hem lojistik açıdan büyük kayıp anlamına geliyor hem de İngilizlerin sahadaki kırılğanlığını gözler önüne seriyordu. Kuşatma altındaki Kut'ül Amare'de General Townshend ve garnizonunun izole edilmesinin 63. gününe gelinmesine rağmen, General Aylmer yardıma dair somut bir ilerleme sağlayamamıştı. Oysa yalnızca üç hafta önce, İngilizler tarafından “Felahiye Savaşı” diye anılan ve kasabanın 23 mil (37 km.) doğusunda gerçekleşen çarpışmada, Aylmer kuvvetleri umutsuz bir girişimde bulunmuştu. Townshend'in Ocak ayı sonlarında hâlâ yeterli malzemeye sahip olduğu ve telsiz telgraf aracılığıyla yardım gücüyle iletişimde bulunduğu biliniyordu. Ancak ilerideki gelişmelerin sağlıklı değerlendirilebilmesi için yalnızca mevcut erzak değil, garnizonun dayanma gücü ve kaynaklarının da bilinmesi gerekiyordu. Kut'ül Amare, yakın dönemde büyük bir saldırıya uğramamış olsa da, kuşatma altında bir kasabada hastanelerin yaralılarla dolu olması ve erzak sıkıntısının giderek artması, askeri ve moral açıdan kritik bir tablo yaratmaktaydı.<sup>105</sup>

Tüm olumsuzluklara rağmen hem İngiliz hükümeti hem de kamuoyu General Townshend'e güvenini koruyordu. Bu güvenin temelinde onun geçmişteki başarıları yatıyordu. Özellikle Eylül 1915'te Kut'ül Amare Savaşı'nda Türk kuvvetlerini stratejik bir hamleyle yenilgiye uğratıp kasabayı ele geçirmesi, Townshend'i birinci sınıf bir general olarak göstermişti. Ayrıca Selman-ı Pak Savaşı'ndan sonra tümenini büyük kayıplar vermeden 90 mil (145 km.) geri çekebilmesi, nehir yoluyla yaralıları güvenle tahliye etmesi ve yüzlerce esir alması da takdir edilen başarıları arasındaydı. Buna karşın, 25 Aralık 1915'teki çatışmalardan beri Türk kuvvetleri

---

<sup>105</sup> “Kut's 60 Day's Siege, No Withdrawal Contemplated”, *The Times*, 09.02.1916, s.8.

büyük çaplı bir saldırı başlatmamış olsa da geri çekilmeyi asla düşünmüyorlardı. Stratejik önemi yüksek olan Kut'ül Amare'yi kuşatma altına almayı sürdürerek İngilizleri baskı altında tutuyorlardı. Öte yandan General Aylmer'in destek birlikleri de pes etmeyerek defalarca girişimde bulunmuş, fakat ağır kayıplar vererek geri püskürtülmüştü. 21 Ocak 1916'daki başarısız operasyondan sonra ise İngilizler ciddi bir harekâta girişememiş, bu durum Kut'taki garnizonun umutlarını daha da belirsiz hâle getirmişti.<sup>106</sup> İngiliz basını, Kut'ül Amare'deki kötü gidişat karşısında kamuoyunu rahatlatmaya yönelik yorumlarını giderek artırdı. Times gazetesi, kuşatmanın Avrupa'daki büyük savaşlarla kıyaslandığında önemsiz sayılabileceğini, doğuda İngiliz prestijiyle bağlantılı olsa da genel savaşın seyrini fazla etkilemeyeceğini yazdı. Kamuoyunun ilgisini bu cepheye yönelten unsur, Townshend'in küçük bir kuvvetle üstün Türk güçlerine karşı kuşatma altında direnmeye çalışmasıydı. Buna karşılık, General Aylmer komutasındaki yardım birliklerinin Dicle'nin sağ kıyısında iki kez yenildiğine dair Türk kaynaklı haberlerin güvenilir olmadığını öne sürdüler. Ancak gerçekte Kut ile yardım kuvvetleri arasındaki bölge, neredeyse tamamen düz ve korunaksız, Türklerin iyi tahkim ettiği bir araziydi. Bu şartlarda destek birliklerinin ilerlemesi son derece zordu. Yine de İngiliz basını, General Townshend'in hâlâ neşeli mesajlar gönderdiğini vurgulayarak, garnizonun dayanabileceği algısını pekiştiriyor; en zor görevin ise yardım kuvvetlerine düştüğünü ifade ediyordu.<sup>107</sup>

General Aylmer komutasındaki birliklerle Türk kuvvetleri arasında 4 Şubat 1916'da şiddetli çarpışmalar yaşandı ve İngiliz destek birlikleri ilerleyemedi. 7 Şubat'ta ise Türk gönüllü birlikleri Kurna'nın batısındaki bir İngiliz kampına saldırarak gece boyunca süren çatışmada düşmana ağır kayıplar verdirip onları güneye doğru

---

<sup>106</sup> "British Intention in Tigris Campaign, Kut El Amara to be Held", *The Guardian*, 09.02.1916, s.5.

<sup>107</sup> "The War in East and West", *The Times*, 14.02.1916, s.9.

kaçmaya zorladı. Bu saldırı sonucunda Osmanlı kuvvetleri birkaç esir, silah, cephane ve yük hayvanı ele geçirdi.11 Şubat tarihli Türk raporuna göre İngilizler Dicle'nin sağ kıyısından ilerleme girişiminde bulunmuş ancak iki çarpışmanın ardından eski mevzilerine dönmek zorunda kalmıştı. Times gazetesi de 13 Şubat 1916'da İstanbul kaynaklı resmi bir bildiriye aktararak, Şeyh Said yönündeki Türk keşif birliklerinin İngiliz telgraf hatlarını tahrip ettiğini ve ateş açarak bir İngiliz motorlu teknesini geri çekilmeye zorladığını yazdı. Ayrıca Türk birlikleri, fırsat buldukça Felahiye'deki İngiliz mevzilerini ve Kut'ül Amare çevresini piyade ve topçu ateşi altında tutuyordu.<sup>108</sup> 13 Şubat 1916 gecesi İngiliz Savunma Bakanlığı'ndan Irak cephesine dair raporlar basına yansıdı. General Lake, havanın düzelmesiyle birlikte hem Kut'ül Amare'deki General Townshend'den hem de yardım kuvvetleri komutanı General Aylmer'dan bilgi aldığını açıkladı. Raporlardan birinde cephede kayda değer bir değişiklik olmadığı aktarılırken, diğerinde Kut üzerindeki bir uçağın iki bomba attığı fakat herhangi bir hasar vermediği belirtildi. Ayrıca, donanımlı yeni Türk birliklerinin Irak'a gönderildiği; bu kuvvetlerin Çanakkale ve Trakya'dan nakledildiği bildirildi.<sup>109</sup>

16 Şubat 1916'da İstanbul'da yayımlanan ve Times gazetesine de yansıyan rapora göre, Türk uçakları Kut'ül Amare üzerinde 12 bomba atarak büyük etki yarattı. Kurna'nın batısındaki Batiha yakınlarındaki çatışmada İngilizler ağır yenilgi alarak 2000 asker ve 300 hayvan kaybetti. Kut çevresinde piyade ve topçu ateşi sürerken, Felâhiye'de General Aylmer'in kuvvetleri üç saatlik çarpışmadan sonra Dicle'nin sağ kıyısına ulaşmadan geri çekildi ve Türkler onları ikinci hat siperlerine kadar takip etti. Temas sırasında bir İngiliz süvari bölüğü 30 ölü vererek kaçtı. Aynı dönemde

---

<sup>108</sup> "The Skirmish with Araps in Mesopotamia", *The Times*, 14.02.1916, s.8.

<sup>109</sup> "Tigris Campaign, War Office to Issue the Reports", *The Guardian*, 15.02.1916, s.7

Kengaver'e saldıran Rus birlikleri de Türk kuvvetleri tarafından ağır yenilgiye uğratıldı. Bu karamsar tablo karşısında moral kaybını engellemek için İngiltere Kralı V. George devreye girdi. Townshend'e gönderdiği mesajda övgü dolu ifadeler kullanarak her türlü desteğin verileceğini vaat etti. Townshend'in 17 Şubat tarihli cevabı ise ancak Nisan ortasında basına yansıyacaktı.<sup>110</sup> Edmund Candler'ın Şubat 1916 sonunda aktardığına göre, Ocak ayı boyunca Kut'ül Amare'de geceleri keskin nişancı, gündüzleri topçu ateşiyle çatışmalar sürmüştü. İngilizler sonuç alamasa da siperlerini Türk mevzilerinin 600 metre yakınına kadar ilerletmişti. Havanın açık günlerinde, kasabadan gelen top sesleri Basra'dan bile duyuluyordu. Olumsuz koşullara rağmen General Townshend'den neşeli mesajlar ulaşıyor; sebze ektiğini, gramofon iğnesi istediğini bildiriyordu. Bu tür hafif ihtiyaçlar uçaklarla bırakılıyordu. Townshend, erzaklarının uzun süre yeteceğini belirtiyor ve bu da kamuoyunu rahatlatıyordu. Candler'a göre Townshend'in tümeni, 15 aylık sefer boyunca İngiliz ve Türklerce "yenilmez" görülmeye başlamıştı. Daha önemlisi bu algı askerler tarafından da paylaşılıyor; moral, disiplin ve sağlıklarının iyi olduğu vurgulanıyordu. Ancak coğrafi koşullar kritik bir tehdit oluşturunuyordu. Dicle'nin alçak su seviyesi geçici bir avantaj sağlasa da, İran sınırındaki Puşt-i Kuh tepelerinden eriyecek karlarla bölgenin sel altında kalma riski vardı. Bu durum hem Osmanlı hem de İngilizler için savunma ve ikmal sorunlarını artırabilirdi.<sup>111</sup>

24 Şubat 1916'da İstanbul'da yayımlanan Türk raporuna göre, yaklaşık bir tabur İngiliz askeri Felahiye'de (Kut'un 37 km doğusu) Türk mevzilerine yaklaşmaya çalıştı. Ancak yoğun ateş altında geri çekilmek zorunda kaldılar; ölenler arasında 7 subay

---

<sup>110</sup> "Defender of Kut", *The Sheffield Independent*, 01.04.1916, s.1; "Message from General Townshend", *Hamilton Advertiser*, 22.04.1916, s.5.

<sup>111</sup> "General Townshend's Invincibles, Sowing Vegetable Seeds at Kut", *The Times*, 26.02.1916, s.6.

vardı. Ayrıca 17 İngiliz askeri yakalanarak esir edildi. Bu kayıplar, Kut çevresinde İngilizlerin giderek zorlandığını açıkça gösteriyordu. Aynı dönemde Ruslar İran'da ilerleyerek Kirmanşah'ı işgal etti. Bu, hem stratejik hem de politik bakımdan önemliydi, çünkü Mezopotamya'dan Tahran'a giden ana kervan yolu buradan geçiyordu. İngilizler başta, Rusların Irak'a yardım gönderebileceğini umut ettiler. Fakat kısa süre içinde Erzurum ve Batı İran'daki Rus birliklerinin böyle bir destek sağlayamayacağı ortaya çıktı. Bu durum, İngilizlerin sahadaki yalnızlığını daha da belirginleştirdi.<sup>112</sup> İngilizler Felâhiye'nin doğusunda gerçekleştirdikleri saldırının başarısız olmasından bu yana 1 aydır Türk mevzilerine yaklaşmak için olası yollar deniyordu. Son birkaç gün içinde İngiliz kuvvetleri Türk siperlerine 150-200 metre kadar yaklaşarak kararlı bir saldırı girişiminde bulunacaklarını belli ediyorlardı. İngiliz kuvvetleri 8 Mart 1916 sabahı Dicle Nehri'nin sağ kıyısından ana kuvvetiyle saldırıya geçti. Çatışmalar gün batımına kadar sürdü. Nehir filosunun desteğiyle Dicle'nin sağ tarafına geçen İngilizler, Türk siperlerinin bir bölümünü işgal etmeyi başardı. Ancak, Türk kuvvetleri gerçekleştirdikleri karşı atak sonucunda hem siperlerini yeniden tamamen ele geçirdi hem de İngilizleri geldikleri noktaya geri çekilmek zorunda bıraktı. Siperlerde İngilizler 2000 ölü ve büyük miktarda cephane bıraktı. Türk kuvvetlerinin kayıpları İngilizlere nispetle daha azdı. Osmanlı Devleti'nden duyurulan bu açıklamaya karşı, General Lake bu çatışmaya ilişkin sunduğu raporda, İngiliz kuvvetlerin kayıplarının ağır olmadığını ve çoğunlukla hafif olduğunu belirtti.<sup>113</sup>

8 Mart 1916'da 33.000 askerle başlatılan İngiliz saldırısı, Ali İhsan (Sabis) Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerince Felahiye'de bozguna uğratıldı. İstanbul kaynaklarına göre İngilizler

---

<sup>112</sup> "The Great Battle", *The Times*, 01.03.1916, s.9

<sup>113</sup> "Turkish Version of Kut Battle, 2000 British Dead", *The Times*, 13.03.1916, s.8.

en az 5000 kayıp verdi, ayrıca 5 subay ve 58 asker esir düştü. Ağır kayıplar sonrası İngilizler geri çekilmek zorunda kaldı. Cepheye ulaşan 5. ve 7. tümenlerin sağlık birimleri yaralıların tahliyesini kısmen sağlasa da ambulans eksikliği 27 km’lik yolun taşınmasını zorlaştırdı. Bu manzara, İngilizlerin insan kaybı yanında lojistik zafiyetlerinin de giderek büyüdüğünü ortaya koymaktaydı. General Townshend, 10 Mart 1916 raporunda General Aylmer’in 8 Mart’taki başarısız saldırısını doğruladı. Aylmer, telgraflarında sebep olarak Dicle’nin sağ kıyısındaki Essin’de bulunan Dujailah tabyalarına yapılan hücumu Şumrandan yetişen Türk takviyelerini gösterdi. İngilizler ağır kayıplarla Vadi yönüne çekilmek zorunda kaldı. Aylmer’in, 20 Mart’ta gelmesi beklenen yeni tümeni beklemeden harekete geçmesi kamuoyunda eleştirilere yol açtı. Yiyecek yetersizliği, Dicle’de yükselen su seviyesi ve Türklerin sürekli takviye alması, onu saldırıya zorlamıştı. Ancak bu erken karar, İngilizlerin planlama zafiyetini açığa çıkararak başarısızlığı derinleştirdi.<sup>114</sup> Halil Paşa, Felahiye’de İngiliz destek kuvvetlerinin aldığı ağır darbeyi Townshend’e ve dünyaya duyurdu. Mesajında, kutlamaya gelen birliklerin ilk çatışmada 7.000 zayıat verip geri çekildiğini; bunun ardından General Aylmer’in yaklaşık bir buçuk aylık hazırlığın ardından 5., 6., 8. ve 12. piyade tugayları ile bir süvari tugayından oluşan güçlü bir saldırı düzenleyip yine başarısız olduğunu ve yaklaşık 4.000 kayıpla çekildiğini bildirdi. Halil Paşa, kendisinin yeterli kuvvetle bölgede kaldığını; Townshend’in kahramanca direndiğini fakat kuşatmanın artık kırılmasının mümkün görünmediğini; cephenin yiyecek sıkıntısı ve hastalıklarla boğuştuğu bilgisini verdi. Son cümlesinde Townshend’e ya direnmeye devam etme ya da artan Osmanlı kuvvetlerine teslim olma seçeneğini bıraktı. Bu telgraf, İngiliz yardım harekâtlarının hem ağır kayıplarla hem de lojistik ve zamanlama hatalarıyla

---

<sup>114</sup> Sandes, Major E.W.C., *In Kut And Captivity With Sixth Indian Division*, John Murray Albemarle Street W., London, 1919, s.206.

boğuştuğunu açıkça ortaya koyuyor; Halil Paşa'nın vurgusu, zaferin askerî başarı kadar muharebe sürekliliği ve ikmal eksenine de ilgili olduğunu gösteriyor.<sup>115</sup>

General Aylmer'in birlikleri Essin'de, Kut'un 25 mil (40 km.) güneyinde sıkışıp ağır kayıplar vermesine rağmen, İngiliz basınında hâlâ iyimser bir tablo çizildi. Kamuoyuna Osmanlı zayıflığının büyük, İngiliz kayıplarının ise az olduğu mesajı pompalanıyordu. Aylmer da, Türklerin ağır acı çektiğini ve sadece mevzilerini korumakla yetindiğini ileri sürerek, kendi kayıplarını hafife aldı. Oysa gerçek durum farklıydı. General Townshend hatıratında, Aylmer'in kayıplarının ağır olduğunu ve kurtarma harekâtının başarısız geçtiğini açıkça belirtir. Bu başarısızlık İngiliz kamuoyunda öfkeye yol açtı ve 12 Mart 1916'da Aylmer görevden alınarak yerine General Gorringe atandı. İlginçtir ki, yardım gücünü devralan Gorringe bile selexinin başarısızlığını kabul ederek Aylmer'a sempati göstermedi. Bu manzara, İngiliz basınının savaş boyunca sıkça başvurduğu "iyimserlik perdesini" bir kez daha gözler önüne seriyor; kamuoyu moralini korumak için gerçekle propaganda arasındaki mesafenin giderek açıldığını gösteriyordu.<sup>116</sup> 9-10 Mart'ta Dicle'nin sağ yakasındaki karakollar civarında küçük çatışmalar yaşandı. İngilizler 11 Mart şafağında ani bir baskınla 2'si subay 54 Türk askerini esir aldıklarını ve bazı kayıplar verdirdiklerini duyurdu. 11-14 Mart boyunca karşılıklı keskin nişancı ve topçu atışları sürdü. 15 Mart'ta İngilizler iki Türk topunu susturdıklarını iddia etse de Osmanlı kaynakları İngilizlerin Essin'deki ileri mevziden çıkarılamadığını, aksine 23 mil (37 km.)

---

<sup>115</sup> Blackledge, W.J., *The Legion of Marching Madmen*, Sampson Low Marston & Co., Ltd., London, 1918, s.152-153. General Townshend, bu telgrafi kendi askerlerinden gizli tutmayı tercih etmişti.

<sup>116</sup> "Mesopotamia, Relief Force Nearing Kut El Amara", *The Portadown News*, 18.03.1916, s.6; "March on Kut, Relief Force Seven Miles Distant", *Sheffield Evening Telegraph*, 10.03.1916, s.6.

geriye çekildiklerini bildirdi. Bu bilgi İngilizce resmî kaynaklarda teyit edilmese de muhabir Edmund Candler'ın aktardıkları Türk tarafının verileriyle örtüşüyordu.<sup>16</sup> Mart itibarıyla kuşatma 104. gününe girmiş, destek kuvvetleri hâlâ Kut'a ulaşmamıştı. İngilizler yalnızca 15-16 Mart gecesi Felahiye'de küçük bir Türk karakolunu basarak dört kayıp karşılığında ele geçirebildi. 18 Mart'ta ise bir Türk uçağı Kut'u bombalayarak bir İngiliz topunu ve bir müfrezeyi imha etti.<sup>117</sup> İngilizler Irak Seferi'ni ciddi eksikliklerle yürütüyordu; bunların başında mühimmat ve erzak taşımacılığı gelmekteydi. Cephede malzemeler Hint ordusuna bağlı katır, midilli, deve ve öküzlerle naklediliyor, en ağır yükler ise özellikle develerin sırtına yükleniyordu. Bu hayvanların yanı sıra, zorlu iklim ve sel felaketlerinde en büyük yükü taşıyanlar da Hintli işçi askerlerdi. İngiliz ordusunun lojistik açıdan bu denli kırılgan oluşu, savaşın gidişatında en az cephe hattındaki kayıplar kadar belirleyici oluyordu. Zamanla bu zayıflıklar İngiliz siyasetinde de endişeleri artırdı. Parlamento'da Edwin Cornwall, Başbakan Lloyd George'a Kut'taki kuşatma, askerlerin sağlığı ve yaralıların durumu hakkında sorular yöneltti. Ancak Lloyd George yalnızca General Townshend'in 3 Aralık 1915'ten beri kuşatma altında olduğunu doğruladı; askerlerin durumu konusunda net bilgi vermedi. Cornwall, aylardır yardım girişimlerine rağmen bir ilerleme sağlanamamasının sorumluluğunu sorduğunda, Başbakan yalnızca yardım birliklerinin desteklendiğini söylemekle yetindi. Bu yanıtsızlık, aslında İngiliz hükümetinin cephedeki çaresizliğini perdeleme çabasının bir göstergesiydi.<sup>118</sup>

Kut'ül Amare'deki başarısızlıkların ve kötü gidişatın artık inkâr edilemez hâle gelmesiyle birlikte, 1916 Mart ayının sonlarından itibaren Times gibi önde gelen gazetelerde sert eleştiriler

---

<sup>117</sup> "Still 23 Miles from Kut, No Ground Gained", *The Times*, 21.03.1916, s.8.

<sup>118</sup> "The Kut Relieving Force", *The Sheffield Daily Telegraph*, 22.03.1916, s.5

ve sorgulamalar görölmeye başladı; Avam Kamarası'nda da tartışmalar sıklaştı. İngiliz yetkililer, Irak ordusundaki sağlık düzenlemelerinin bozulduğunu kabul ederek önlemler almaya çalışsalar da, asıl sorun sağlık değil, seferin genelindeki stratejik yanlışlardı. Kut'tan Bağdat'a sayıca yetersiz bir kuvvetle ilerleme kararının yanlışlığı artık herkesçe kabul edilmişti. Bunun sorumluluğu üzerine tartışmalar yoğunlaştı; Hindistan Bakanı Austen Chamberlain, tüm askeri yetkililerin Selman-ı Pak'a ilerleme konusunda hemfikir olduğunu iddia ederek ortamı yatıştırmaya çalıştı. Ancak, sorumlular listesinde Basra'daki General Sir John Nixon, Simla'daki General Sir Beauchamp ve Londra'daki Lord Kitchener öne çıkarken, emirleri uygulayan General Townshend pek suçlanmadı. Özellikle nehir taşımacılığı konusundaki eksiklikler büyük eleştiri topluyordu. Dicle ve Fırat'ın seyrüsefer koşulları bilindiği hâlde, Hindistan'daki yetkililer sığ sulara uygun zırhlı gemileri zamanında inşa etmemiş, olanların bir kısmı da Basra Körfezi'ne gelirken batmıştı. Eğer bu hazırlıklar Ekim 1915'te başlamış olsaydı, Townshend'in Kut'ta haftalarca kuşatma altında kalmayacağı vurgulandı. Chamberlain dahi durumu "içler acısı bir çöküş" olarak tanımlamak zorunda kaldı. Bununla birlikte, General Aylmer'in da eleştirilere hedef olduğu görüldü. İngiliz birlikleri dümdüz bir arazide topçu desteği olmadan taarruz ettirilmiş, sonuç felaket olmuştu. Bu, yalnızca muhakeme hatası değil, düşmanı küçümsemenin de bir sonucuydu. Hobhouse gibi isimler, hükümeti Mezopotamya'daki operasyonlara dair bilgileri saklamakla suçlarken, Times da bu görüşü destekledi; tıpkı Çanakkale'de olduğu gibi Irak'ta da gerçeklerin kamuoyundan gizlendiğini yazdı.<sup>119</sup>

18 Mart'ta havalanan bir İngiliz uçağı Kut'ül Amare'de bir Türk askeri ve bir topu vurdu. General Townshend'in 23 Mart 1916

---

<sup>119</sup> "The Mystery of Mesopotamia", *The Times*, 24.03.1916, s.9.

tarihli raporuna göre ise, 21–23 Mart arasında Türk uçakları ve topçuları İngiliz kampını aralıklarla bombalayarak hafif kayıplar verdirdi. Ancak genel dengede bir değişiklik olmadı. 22 Mart sabahı saat 6’da başlayan yoğun bombardıman, 30’dan fazla topun 3,5 saat boyunca İngiliz mevzilerini hedef almasıyla sürdü; İngiliz topçuları da karşılık verdi. Bu yoğun topçu ateşi, kuşatmanın giderek sertleştiğini gösteriyordu. Türk tarafının hem modern topçu gücünü hem de hava desteğini devreye sokması, İngiliz birliklerinin savunma imkânlarını zorlamıştı. Bu durum, Osmanlı’nın takviye ve disiplinle savaşı kendi lehine çevirmeye başladığını açıkça ortaya koymaktaydı.<sup>120</sup> 18 Mart’ta bir İngiliz uçağı Kut’ül Amare’de bir Türk askeri ve topunu vurdu. Townshend’in 23 Mart 1916 tarihli raporuna göre, 21–23 Mart arasında Türk uçakları ve topçuları İngiliz kampını aralıklarla bombalayarak hafif kayıplar verdirdi. 22 Mart sabahı ise 30’dan fazla toptan atılan mermiler 3,5 saat boyunca İngiliz mevzilerini hedef aldı; İngiliz topçuları da karşılık vermeye çalıştı. Bu yoğun bombardıman, Osmanlı’nın kuşatmayı sıkılaştırma kararlılığını ortaya koyuyordu. Aynı günlerde İngiliz Parlamentosu’nda sert tartışmalar yaşanıyor. Lord Beresford, Townshend’in Selman-ı Pak’a ilerleme kararını kendi inisiyatifiyle mi yoksa emirle mi aldığını sordu ve başarısızlığın İngiltere için büyük bir prestij kaybı olduğunu vurguladı. Ona göre bir tümenle başlayan harekât akılsızlıktı; en az üç tümene ihtiyaç vardı. Ayrıca destek harekâtlarını “kumar” olarak nitelendirdi ve hükümeti bilgisizlik ve dikkatsizlikle suçladı. Lord Islington ise kararın Irak’taki komutanlık ve Hindistan hükümetiyle alındığını, Townshend’den resmi açıklama beklediklerini, operasyonların artık Savaş Bakanlığı idaresinde olduğunu ve askerlerin cesaretle savaştığını belirtti. Vikont Midleton ise fazla açıklamanın sakıncalarını kabul etmekle birlikte, Mezopotamya Seferi’nin erken aşamalarına dair belgelerin kamuoyuna açıklanmasını talep etti. Bu

---

<sup>120</sup> “British Success on the Tigris”, *The Times*, 27.03.2016, s.7.

tartışmalar, İngiliz kamuoyunda savaşın yönüne dair güvensizliğin arttığını, özellikle hükümetin Irak Seferi'nde stratejik hatalar yaptığına dair kanaatlerin giderek güçlendiğini gösteriyordu.<sup>121</sup>

Times gazetesi, hükümetin Irak'la ilgili yazışmaları gizlemedeki isteksizliğini sertçe eleştirdi; bir yılı aşkın süredir bölgeye dair neredeyse hiçbir bilginin kamuoyuna sunulmaması, diğer cephelerle karşılaştırıldığında ender rastlanan bir gizlilik örneği olarak kınandı. Bu eleştirinin arka planında, Mart sonlarında İngiliz destek kuvvetlerinin yeni bir saldırı hazırlığında olduğu ve ordunun güçlendirildiği bilgisi vardı. 5 Nisan 1916 akşamı Savaş Bakanlığı'nın duyurduğu üzere General Lake, Dicle Kolordusu'nun sabah 05.00'te saldırıya geçip Umm el Hannah'taki Türk mevzilerini ele geçirdiğini bildirdi; bu, sel mevsiminde dikkat çekici ve moral verici bir ilerlemeydi. Umm el Hannah, Kut'tan çok uzakta olmakla birlikte aynı nehir kıyısında, Suvaiye bataklığı ile Dicle arasında 1,5 millik (2,4 km) dar bir cephede yer alıyordu, burası manevra imkânı vermeyen, savunmaya elverişli bir mevkiydi. Daha önce 8 Mart'ta sağ kıyıdaki bir taarruz başarısız olmuş; Aylmer'ın 21 Ocak saldırısında ise ağır kayıplar verilmişti; dolayısıyla bölgedeki Türk siperleri hem iyi hazırlanmış hem de Alman danışmanlığıyla güçlendirilmişti. Bunların üzerine gelen açıklamalar, hem askeri ilerlemenin mevsimsel engellere (Mart-Mayıs su baskınları) bağlı olduğunu hem de politika ve basın arasındaki güven bunalımını açığa vuruyordu: hükümet belgeleri saklarken, operasyonel başarılar da coğrafyanın ve iklimin teklediği gerçeklerle sınırlanıyordu.<sup>122</sup>

Kut'ül Amare'ye ulaşmak isteyen İngiliz yardım kuvvetleri için son büyük engel, Essin'deki kuvvetli Türk mevzileriydi. Dicle üzerindeki üç savunma hattından ilki Umm El Hannah, ikincisi

---

<sup>121</sup> "Parliament, The Relief of Kut", *The Times*, 31.03.1916, s.12.

<sup>122</sup> "A Move towards Kut, Turkish Position Carried", *The Times*, 06.04.1916, s.8.

Felahiye'deydi ve bu hatlar 5 Nisan 1916'da cepheden saldırılarla alındı. Ancak üçüncü hat Sanaiyat'a saldırmadan önce fırtına ve seller nedeniyle iki gün ara verilmek zorunda kalındı. Buna rağmen İngilizler siperlerini Türk mevzilerine sadece 100 yarda (91 metre) mesafeye kadar kazmayı başardılar.6 Nisan sabahı 13. İngiliz Destek Tümeni, yoğun topçu ve makineli tüfek desteğiyle Türklerin birinci ve ikinci siperlerini hızla geçip üçüncü hattı da ele geçirdi. İlerleyerek Türkleri 4. ve 5. hatların dışına attılar. Ancak hava keşifleri, Türklerin Felahiye, Sanaiyat ve Umm El Hannah hattında 6.000–12.000 yarda (5,5–11 km) geride yeni ve güçlü mevziler kurduğunu gösterdi. Bu bölgelere yaklaşım tamamen açık araziden yapılabildiği için General Gorringe saldırıyı akşama erteledi. Bu sırada Türk kuvvetleri Felahiye'de süvari ve piyade destekli güçlü bir karşı saldırı başlattı. İngilizler bu saldırıyı geri püskürttü, fakat mevzilerde sıkışıp kaldılar. Saat 8 sularında Gorringe, nehrin sol kıyısından ileri harekâta geçerek Felahiye mevkiine kaydı. Bu gelişmeler, İngilizlerin belli noktalarda mevzi kazanmasına rağmen, Türklerin savunmadaki esnekliğinin ve iklim koşullarının Kut kuşatmasını kırmayı zorlaştırdığını gösteriyordu.<sup>123</sup> Kut'ül Amare'ye yardıma ilerleyen İngiliz kuvvetleri için en büyük engel, ilkbahar selleriydi. Times gazetesine göre, su taşkınlarına rağmen General Gorringe komutasındaki birlikler Dicle'nin sağ kıyısındaki Türk ileri hatlarını 1,5–3 mil (2,5–5 km) geriye çekilmeye zorladı. Ancak bu ilerleme, Dicle ile Umm El Brahm Bataklığı arasındaki tamamen su basmış bir bölgede gerçekleşti. Türkler burada kazdıkları siperlerde dirense de, İngilizler suyun içinden geçerek saldırdı ve mevzileri boşalttılar. Öte yandan, Dicle'nin sol kıyısında sellerin Sanaiyat'taki Türk siperlerine girmesi üzerine, İngilizler yeni mevzilere çekilen Osmanlı birliklerine saldırılar düzenledi. Sanaiyat mevki Kut'ül Amare'ye yalnızca 15 mil (24 km) uzaklıktaydı ve yardım harekâtının kaderini belirleyen kilit

---

<sup>123</sup> "Our Smashing Victory in Mesopotamia", *The Daily Mirror*, 07.04.1916, s.3.

noktalardan biri hâline gelmişti. Ancak Reuters aracılığıyla yayımlanan Türk kaynaklı resmi duyuruda, 7 Nisan 1916'daki çarpışmada İngilizlerin ağır kayıp verdiği bildirildi. Açıklamaya göre yaklaşık 3000 İngiliz askeri ölmüş, çoğunun Kitchener'in 13. Tümeni'ne bağlı olduğu tespit edilmişti. Buna karşılık Türk kuvvetleri yalnızca 75 ölü, 168 yaralı ve 9 kayıp verdiklerini duyurdu. Bu rakamlar, İngilizlerin kamuoyuna "ilerleme" olarak yansıtmaya çalıştıkları operasyonların aslında büyük kayıplarla sonuçlandığını, Türk savunmasının ise tüm zorluklara rağmen sağlam kaldığını göstermekteydi.<sup>124</sup>

8 Nisan 1916, Kut'ül Amare için görece sakin geçti. General Gorringe saat 15.00'te Kut'a telgraf göndererek "her şey yolunda" mesajı verdi ve ilerlemeye devam ettiğini bildirdi. Bu telgraf, kasaba içindeki İngiliz askerlerine bir umut ışığı oldu. Ancak bir gün sonra, 9 Nisan'da, Kut'ül Amare yoğun topçu ateşi altına girdi ve sakinliğin yerini yeniden şiddetli bombardıman aldı. 17 Nisan 1916'da ise Londra'da ilginç bir gelişme yaşandı. İngiltere Kralı V. George'un General Townshend'e 14 Şubat'ta gönderdiği moral telgrafına verilen cevap, yaklaşık iki ay sonra Başbakan Asquith tarafından Avam Kamarası'nda okundu. Townshend'in şubat ortasında kaleme aldığı bu cevabın kamuoyuna ancak Nisan'da açıklanması, İngiliz hükümetinin bilinçli bir zamanlama tercihinin yansıtıyordu. Çünkü bu dönemde, yardım harekâtının üst üste yaşadığı başarısızlıklar ve artan kayıplar kamuoyunda tepkiye yol açmıştı. Kral'ın mesajında, İngiliz ordusunun "büyük zorluklara karşı cesur mücadelesi" övgüyle anılıyor ve direnişin desteklenmesi için tüm çabanın gösterileceği vurgulanıyordu. Bu tür moral içerikli açıklamalar, İngiliz hükümetinin askeri başarısızlıkları örtmek ve kamuoyunu yatıştırmak için sıkça başvurduğu yöntemlerden biriydi. Gerçekte ise Kut'ül Amare'de durum her geçen gün daha da kritik hâle

---

<sup>124</sup> "Slight Gain at Kut, Advance South of Kut", *The Times*, 15.04.1916, s.8.

gelmekteydi. Townshend'in Kral'a yanıtı, Irak'taki İngiliz birliklerinin kumandanı Sir Percy Lake'in 17 Şubat 1916 tarihli telgrafında yer aldı. Yanıtta, Majestelerinin mesajının askerler üzerinde derin bir moral etkisi yarattığı, takdirin “savunmada kurtuluş umudu” olacağı vurgulandı. Ancak bu ifadeler daha çok bir moral gösterisinden ibaretti; çünkü Kut'ül Amare'deki gerçek tablo giderek umutsuz bir hâl alıyordu. Parlamento'da bu süreçte yaşanan tartışmalar da bunu doğruluyordu. Annan Bryce'in sorusuna yanıt veren Hindistan Bakanı Chamberlain, Bağdat üzerine ilk ilerleme teklifinin ne Londra'da ne de Hindistan hükümetinde alınmadığını, bizzat Mezopotamya'daki Genel Kumandan Sir John Nixon'dan geldiğini söyledi. Bu açıklama, daha Townshend'in garnizonuyla teslim olmasından 12 gün önce, başarısızlığın sorumluluğunun Nixon'a yüklenmeye başlandığını gösteriyordu. İngiliz hükümeti kamuoyunu yaklaşan felakete hazırlarken, sorumluluğu şimdiden cephe komutanlarına yönelmişti. Bu arada Kut'ül Amare'deki askerler Ocak 1916'dan itibaren ciddi bir yiyecek krizine sürüklenmişti. General Townshend, 21 Nisan'a kadar dayanabilmek için tayınları 5 ons (140 gr.) ile sınırlandırmış ve askerlerine kasabada bol bulunan at eti dağıtmaya başlamıştı. Ancak Hintli askerler dini inançları gereği at eti yemeyi reddedince, Townshend onları ikna etmek için Hintli subay ve din adamlarını devreye sokmak zorunda kaldı. Yiyecek kıtlığına eşlik eden salgın hastalıklar ise garnizonun direncini daha da kırıyordu. Bu gidişat, direnişin giderek sürdürülemez hâle geldiğini açıkça ortaya koyuyordu.<sup>125</sup> Türk karargâhı, Kut'ül Amare'deki İngiliz garnizonunun artık kritik bir aşamada olduğunu farkındaydı. Öyle ki İngiliz uçaklarından atılan küçük un çuvalları, Townshend'in askerleri için en hayati ihtiyaç hâline gelmişti. Bu durum, kuşatma altındaki ordunun ne kadar zor bir noktaya geldiğini gösteriyordu. Öte yandan, yardım

---

<sup>125</sup> Mousley, E.O, *The Secrets of Kuttite*, John Lane The Bodley Head Limited, London, 1921, s.130-134

için ilerleyen İngiliz destek kuvvetlerinin koşulları da en az garnizonunki kadar zorluydu. Times gazetesinde yayımlanan, daha önce Fransa cephesinde savaşmış bir askerin mektubu bu tabloyu çarpıcı şekilde ortaya koyuyordu. Asker, Basra'dan itibaren 150 millik (241 km.) yolu yürüyerek katettiklerini, ardından bir nehir vapuruyla ilerlediklerini yazıyordu. Yürüyüş boyunca sık sık diz boyu sular içinde kalmış, geceleri ıslak battaniyeler içinde uyumak zorunda kalmışlardı. Siperlere vardıklarında ise yağmur ve çamur onları bekliyordu. Asker, kurşun ve top mermisine alıştığını ama çamur, nem ve kirin dayanılmaz olduğunu belirtiyor; mektupların haftalarca ulaşmadığından, tütün ve sigara eksikliğinden yakınıyordu. Çadır dışında barakaları yoktu, taze yiyecek, kâğıt ve zarf nadir bulunuyordu. Bu anlatım, İngiliz destek kuvvetlerinin moralini ve yaşam koşullarını ne denli sarsıcı boyutta zorladığını gözler önüne seriyordu. Böylece hem kuşatma altındaki Townshend'in hem de yardıma gelen birliklerin çaresizliği giderek daha görünür hâle gelmekteydi.<sup>126</sup>

17 Nisan 1916 Pazartesi günü, Kut'ül Amare kuşatmasının 136. gününde Türk kuvvetleri İngiliz destek birliklerine karşı büyük bir saldırı başlattı. 17-18 Nisan'da gerçekleşen bu çatışma İngiltere Savaş Bakanlığı tarafından kamuoyuna aktarılırken dikkat çekici biçimde farklı yansıtıldı. Bakanlığın açıklamasında, Türk saldırısının başarısız olduğu ileri sürülüyor, 3000'den fazla Türk askerinin öldürüldüğü iddia ediliyordu. Hatta saldırıyı yöneten bazı Alman subaylarının da ölenler arasında olduğu duyuruldu. Ancak İngilizlerin kendi zayıflık rakamları özellikle verilmedi; yalnızca “Türk kayıplarından çok daha az” olduğu belirtilerek konu geçiştirildi. Bu tavır, aslında İngiliz hükümetinin kamuoyunu teskin etme çabasıydı. Bakanlık açıklamasında ayrıca fırtınalı havanın hava keşfini engellediği, sellerin genişleyerek yayıldığı ve Dicle

---

<sup>126</sup> “Letters from the Front, A Cold Campaign”, *The Times*, 22.04.1916, s.3.

Nehri'nin su seviyesinin hâlen çok yüksek olduğu kaydedildi. Böylelikle olumsuz doğal koşullar da ileri sürülerek başarısızlığın üzeri örtülmeye çalışıldı. Oysa Times gazetesi, farklı kaynaklara dayanarak, ağır Türk saldırıları sonucunda İngiliz hatlarının bazı yerlerde 500–800 yarda (450–730 metre) kadar geri çekilmek zorunda kaldığını doğruladı. Saldırının hedefi General Keary'nin 3. Tümeni idi ve birlik gerçekten zor durumda kalmıştı. Buna rağmen İngiliz basını, son bir haftalık süreçte destek kuvvetlerinin Dicle'nin sağ yakasında ortalama iki mil (3,2 km.) ilerlediğini, fakat hâlâ Kut'ül Amare'den 12 mil (19,3 km.) uzakta bulunduğunu yazdı. Ayrıca, nehrin kuzey yakasında General Gorringe'in 13 gündür hazırlık yaptığı saldırıyı başlatması hâlinde bu yeni kazanımların daha faydalı olacağı ifade edildi. Görüldüğü üzere İngilizler, geriye çekilmelerini ve kayıplarını gizlerken, küçük ilerlemeleri öne çıkararak kamuoyuna moral vermeye çalışıyordu; bu ise gerçeğin propaganda uğruna nasıl çarpıtıldığının bariz bir göstergesiydi.<sup>127</sup> 17 Nisan 1916'da Irak cephesinde yaşanan çarpışmalara dair İstanbul'dan yapılan ve Reuters aracılığıyla dünyaya duyurulan resmi açıklama, Times gazetesinde “Türk Versiyonu” başlığıyla yer aldı. Bu açıklama, İngiliz Savaş Bakanlığının aktardıklarından oldukça farklıydı. Buna göre sabah saatlerinde İngiliz kuvvetleri, bir tünden fazla bir güçle Felahiye yakınlarında, Dicle'nin sol kıyısında ve Bendissa mevkiinden yalnızca bir kilometre uzakta bulunan Türk ana mevzilerine saldırı girişiminde bulunmuştu. Ancak Türklerin sert karşı saldırısı sonucunda bu girişim tamamen başarısız oldu; İngilizler ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda bırakıldılar ve doğuya doğru sürüldüler. Kut'ül Amare'deki kuşatma ise aynı sıkı şekilde devam etmekteydi. Bu olay, her iki tarafın savaş propagandası arasındaki derin farkı gözler önüne seriyordu: İngiliz kaynakları Türklerin 3000 kayıp verdiğini iddia ederken, Osmanlı tarafı başarısız İngiliz saldırısını ve onların ağır kayıplarını

---

<sup>127</sup> “Townshend Still Waiting, The Battle on Monday”, *The Times*, 22.04.1916, s.4.

vurguluyordu. Böylece kamuoyuna sunulan bilgiler yalnızca askerî durumu değil, aynı zamanda psikolojik üstünlüğü elinde tutma mücadelesini de yansıtıyordu.<sup>128</sup>

Kut'ül Amare kuşatmasının 138. gününde, İngiliz Savaş Bakanlığı General Lake'in 23 Nisan 1916 tarihli telgrafını basına duyurdu. Lake, Dicle Nehri'nin sol (kuzey) yakasındaki Sanaiyyat mevkiine yapılan saldırının başarısız olduğunu bildirdi. Bölge 20–21 Nisan geceleri ve 23 Nisan sabahı yoğun bombardımanla dövülmüş olsa da seller nedeniyle saldırı yalnızca dar bir cephe üzerinden yapılabilirdi. İngiliz karma taburunun öncü birlikleri cesaretle ilerleyip bataklık ve su basmış siperlerden geçerek Türk hatlarının ilk ikisini aşmış, hatta birkaçı üçüncü hatta kadar ulaşmıştı. Ancak bu küçük başarı Türk karşı saldırılarıyla hızla kırıldı. Sağdan ve soldan gönderilen takviye tugayları ağır makineli tüfek ateşi altında ve bataklık zeminde ilerleyemediler; nehrin sağ yakasındaki birlikler de kayda değer bir mesafe kat edemedi. General Lake'in bu olumsuz raporunun ardından Times gazetesi, bir durum değerlendirmesi yayımladı. Gazete, General Townshend ve garnizonunun yaklaşık 20 haftadır kuşatma altında olduğunu, Gorringe'in Sanaiyyat saldırısının ise en ümitsiz koşullar altında gerçekleştiğini vurguladı. Bölge tam anlamıyla bir çamur denizi hâline gelmiş, mevsimsel sellerin Mayıs'a kadar sürmesi bekleniyordu. Böyle bir ortamda başarı ihtimali oldukça zayıftı. Ancak Times, kendi kamuoyuna moral vermek için, İngiliz kayıplarının Türklerin 3000 olarak iddia edilen kayıplarından çok daha az olduğunu savunarak Osmanlı kaynaklarını “abartılı” olmakla suçladı. Bu yorum, İngiliz basınının başarısızlıkları örtme

---

<sup>128</sup> “Turkish Version”, *The Times*, 22.04.1916, s.4; “Over 3000 Turks Killed In Counter Attack, Turkish Official”, *The Daily Mirror*, 22.04.1916, s.3.

ve psikolojik üstünlüğü kaybetmeme çabasını açıkça göstermekteydi.<sup>129</sup>

Times gazetesi, 5–23 Nisan 1916 arasındaki gelişmeleri tamamen İngiliz bakış açısıyla gün gün özetlemiş, böylece kamuoyuna “sistemli ilerleme” izlenimi vermeye çalışmıştı. Ancak aynı döneme dair 22 Nisan’da Reuters aracılığıyla dünyaya duyurulan Türk resmi raporu bambaşka bir tablo çiziyordu. İngiliz kaynağına göre, 5 Nisan’da Umm El Hannah ve Felahiye alınmış, 6–7 Nisan’da 3. Tümen Sanaiyyat’ı ateş altına alacak konuma gelmişti. 9 Nisan’da Sanaiyat saldırısı geri püskürtülse de, 12 Nisan’da 1,5–3 mil ilerleme kaydedildiği belirtiliyordu. 17 Nisan’da İngilizlerin Kut’a 11 mil kadar yaklaştığı, 17–18 Nisan’da ise ağır Türk saldırılarının İngilizleri 500–800 yarda geri attığı ama Türklerin 3000 ölü verdiği iddia ediliyordu. 20–21 Nisan’da Sanaiyat bombardımanı devam etmiş, 23 Nisan’da yapılan yeni saldırı başarısız olmuştu. Bu tablo, İngilizlerin kayıplarını küçültüp Türk kayıplarını abarttığını gösteriyordu. Türk resmi raporunda ise 17 Nisan’da Beyti İsa’daki karşı saldırılarla İngilizlerin 7,5 saat süren çetin bir muharebe sonunda geri püskürtüldüğü, 4000’den fazla kayıp verdikleri, 14 makineli tüfek ve birçok esirin ele geçirildiği bildiriliyordu. 19 Nisan’daki İngiliz taarruzunun ise Türklerin bilinçli taktiğiyle siperlere 10 metre kalana dek yaklaştırılıp ardından süngü hücumu ile dağıtıldığı aktarılmıştı. 20 Nisan’da İngilizlerin saldırıya girişmeyip sadece ölülerini gömüp yaralılarını taşıyabildiği belirtiliyordu. Bu iki anlatım yan yana konulduğunda, savaşın aynı günleri için rakamların ve sonuçların ne kadar farklı yansıtıldığı görülür. İngiliz basını moral kaybını önlemek için “kısmi başarılar” ve “az kayıp” söylemini öne çıkarırken, Osmanlı kaynakları İngilizlerin ağır kayıplarını ve bozgunlarını vurguluyordu. Hakikatin bu iki uçlu anlatının arasında olduğu açıktı, fakat sahadaki tablo

---

<sup>129</sup> “The Fate of Kut”, “Another British Check”, *The Times*, 24.04.1916, s.4.

İngilizlerin sanayi gücüyle desteklenmiş olmasına rağmen, bataklıklar ve Türk direnişi karşısında ilerleyemediklerini gösteriyordu.<sup>130</sup>

Kut'ül Amare kuşatmasının 139. gününde İngiliz Savaş Bakanlığı, General Sir Percy Lake'den sadece "23 Nisan 1916 günü Sanaiyyat mevkiinin bombardımanı devam etmişti." bilgisini yayımlamakla yetindi; oysa saha raporları ve İstanbul kaynakları çok daha çarpıcı iddialar içeriyordu. Türk duyurusuna göre 20–22 Nisan'da Beyti İsa ve Felahiye civarındaki çatışmalarda İngiliz taarruzları boşa çıkarıldı; 22 Nisan'da sayısı yarım tümen kadar olan İngiliz birlikleri Türk yedeklerinin karşı saldırısıyla süngü çatışmasına girdi ve iki saat sonunda yaklaşık 2.000 ölü bırakarak geri çekildi. Toplam zayıatın 3.000'in üzerinde olduğu iddia ediliyordu. Türk tarafı İngiliz kayıplarını öne çıkarırken, Times'ın İngiliz kaynakları bu tür rakamları küçültüp kendi tarafının zararını az göstermeye çalıştı; böylece iki tarafın anlatıları arasında ciddi bir uçurum vardı. Bu çelişki, savaşın medyatik cephesinin taktiksel bir parçasıydı: İngiliz makamları kamuoyunu moralden düşürmemek için kısmi başarıları öne çıkarırken, Osmanlı raporları muharebenin gerçek maliyetini ve İngiliz gerilemesini vurguluyordu. Pratikte ise Bataklık arazinin, sellerin ve Türk savunmasının İngiliz ilerleyişini durdurduğu artık açıktı. Buna rağmen, İngiliz ordusunda görevli isimsiz bir subayın mektubu, düşmanla sahada bile "centilmenlik" çağrışımlı bir algı bırakma çabasına işaret ediyor: İngiliz havacının düşüşüne Türklerin üzüntüyle yaklaştığını, esirlere iyi davrandıklarını bildiriyordu; savaşın sert gerçeğiyle insanî algı arasında çarpıcı bir tezat. Özetle, 20–23 Nisan çatışmaları hem askeri hem de propaganda açısından dönüm noktası oldu: resmi İngiliz ile Osmanlı raporları birbirini çarpıtırken, sahada İngiliz

---

<sup>130</sup> "Turkish Account of Last Week's Fight", *The Times*, 24.04.1916, s.4; "Wild Turks Claims, Turkish Official", *Sunday Mirror*, 23.04.1916, s.3.

taarruzlarının geri püskürtüldüğü ve kuşatmanın devam ettiği, durumun hiç de Londra'ya aktarıldığı gibi parlak olmadığı ortaya çıkıyordu. Bu çelişkiler, ilerleyen günlerde kamuoyunun güvenini ve harekâtın meşruiyetini daha da aşındıracaktı.<sup>131</sup>

General Gorringe'in Sanaiyyat hattında iki kez saldırıya kalkışıp her defasında başarısız olması, İngiliz kamuoyunda moralin kırılmasına yol açtı; artık mesele yalnızca askeri bir çıkmaz değil, İngiltere için prestij kaybı riskiydi. Basında "Mezopotamya" sözcüğü bile tedirginlik uyandıran bir simge hâline gelmişti; çünkü Kut'ül Amare'de sıkışan garnizonun kurtuluşu için ne diplomatik ne de askeri bir çözüm görünüyordu. İngiliz raporları askerlerin direncini överek umut dağıtmaya çalışsa da gelen bilgiler kurtuluş ihtimalinin her geçen gün daha da azaldığını işaret ediyordu. Bu sırada Osmanlı kaynaklı haberler, İngilizlerin güçsüzlüğünü pekiştirir nitelikteydi. İstanbul karargâhının 25 Nisan 1916'da yaptığı bilgilendirmede, Dicle'deki su yükselmesi yüzünden 22 Nisan'da mağlup edilen İngiliz birliklerinin takip edilemediği, ancak İngilizlerin 24 Nisan'da Felahiye'yi etkisiz biçimde bombalamakla yetindiği bildirildi. Dahası, Beyti İsa yakınlarında el bombalarıyla donatılmış bir İngiliz müfrezesi Türk hatlarına yaklaşıncı Osmanlı askerlerinin ani hücumu sonucu imha edildi. Aynı dönemde, kuşatma altındaki Kut'tan bazı sivillerin yüzerek nehri geçip Osmanlı tarafına sığınması da İngiliz garnizonunun hem askeri hem sivil düzeyde çaresizliğe sürüklendiğini gösteriyordu. Böylece İngiliz basınının "kahramanca direniş" vurgusu ile Osmanlı raporlarının "kesin yenilgi" anlatısı yan yana okununca, kuşatmanın sürdüğü her gün Townshend ve askerleri için umut penceresinin kapandığı daha net anlaşılıyordu.<sup>132</sup> Kuşatmanın 143. günü olan 24 Nisan 1916 gecesi, Kut'ül Amare'de sıkışan İngiliz-Hint

---

<sup>131</sup> "Kut Attack Continued", "The Turk in War", *The Times*, 25.04.1916, s.4.

<sup>132</sup> "3rd Division's Attack with Hand Grenades", *The Times*, 26.04.1916, s.6.

garnizonuna erzak ulaştırmak amacıyla yapılan gemi girişimi İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından “son derece cesurca” olarak nitelense de başarısızlıkla sonuçlandı; gemi Magasis yakınlarında Türklerin eline geçti. Times gazetesi bu gelişmeyi, kuşatma baskısını hafifletmek için belki de son firsatlardan birinin kaybı olarak yorumladı. Oysa mevsimsel olarak girişim için uygun bir andı; Dicle Nehri taşkın hâlindeydi ve yüksek su seviyesi hareketi kolaylaştırabilirdi. Fakat nehrin sık sık değişen sığlıkları, Türklerin olası bariyerleri ve kıyıları boyunca yoğun ateş tehdidi, operasyonun başarı ihtimalini baştan sınırlıyordu. Osmanlıların daha önce Comet gambotunun geçişini önlemek için Dicle’ye zincir çekmiş olmaları da İngilizlerin kaygılarını haklı çıkartıyordu. Magasis’te karaya oturan gemi, Essin’deki Türk birliklerinin uzağında kalsa da Kut’a ulaşması mümkün olmadı. İngiliz yardım kuvvetleri bu sırada nehrin güneyinde 11 mil, kuzeyinde ise 15 mil ötede konumlanmıştı. Ancak sorun yalnızca mesafe değil, aşılması neredeyse imkânsız doğa şartlarıydı: 13. Tümen ikinci kez Sanaiyyat hattında durdurulduğunda askerler bataklık ve suyla dolu siperlerde boğuşuyordu; General Keary’nin güney kıyısındaki birlikleri de bel hizasına kadar gelen sular içinde ilerlemek, çamurda geceleme zorunda kalmıştı. Bu tablo, sadece askeri başarısızlığı değil, aynı zamanda İngiliz ordusunun insan gücü üzerinde giderek yıkıcı bir etkiyi de gözler önüne seriyordu. Londra basını girişimin “kahramanca” boyutunu ne çıkarak moral sağlamaya çalışsa da sahadaki gerçek, Kut garnizonu için umutsuzluğun daha da derinleştiğiydi.<sup>133</sup>

General Townshend, Kut’l Amare’de kuşatma altında direnmeye çalışırken, General Lake’in komutasındaki yardım kuvveti yavaşlığı ve başarısızlığıyla umut olmaktan çok uzaktı. İngiliz kamuoyu bu nedenle gözünü İran üzerinden yaklaşan Rus

---

<sup>133</sup> “Kut Supplies, Desperate Dash up the Tigris”, *The Times*, 29.04.1916, s.8.

ordularına çevirdi. Roma kaynaklı haberlerde, Rus birliklerinin Huzistan'da Kut'a yaklaşık 94 kilometre mesafeye kadar ilerlediği, Kirmanşah üzerinden gelen diğer kuvvetlerin de Bağdat'a yaklaşmakta olduğu öne sürülüyordu. Bu söylentiler, çaresizlik içindeki Londra için kısa süreli bir moral kaynağı olmuştu. Ancak Rus ilerleyişi bir söylenti düzeyinde kalırken, Kut'taki gerçek tablo her geçen gün ağırlaştı. 24 Nisan'da erzak getirmeye çalışan İngiliz gemisinin başarısızlığı, garnizon için fiilen sonun başlangıcıydı. 26 Nisan'da Halil Paşa ve Townshend Dicle kıyısında buluştular. Halil Paşa, rakibini Plevne kahramanı Osman Paşa'ya benzeterek direnişini övdü, fakat koşullar acımasızdı: İngiliz askerleri yiyeceksiz, hastalık ve iskorbüt pençesinde tükenmiş durumdaydı. Enver Paşa, teslim şartlarını kabul etmeyerek yalnızca Townshend'in şahsi serbestliği karşılığında silah ve mühimmatın bırakılmasını önermiş, ancak bu reddedilmişti. Sonuçta İngilizler toplarını, cephanelerini ve telsizlerini imha ederek teslimiyet yolunu seçti. 29 Nisan 1916'da Osmanlı taburları Kut'a girip kontrolü aldığında, bu yalnızca bir kuşatmanın sonu değil, aynı zamanda Britanya İmparatorluğu için büyük bir prestij kaybının ilanıydı. Townshend'in teslim oluşu, İngiliz tarihinin en ağır yenilgilerinden biri olarak kayda geçti ve Mezopotamya seferinin tüm stratejisini sorgulatır hâle getirdi.<sup>134</sup>

29 Nisan 1916 sabahı General Townshend son telgrafını çektiğinde artık direnişin sonuna gelindiği açıktı: silahlarını imha etmiş, cephanelerin çoğunu kullanılmaz hâle getirmiş, subaylarını Halil Paşa'ya teslim şartlarını iletmeye göndermişti. Kut garnizonunun beyaz bayrağı göndere çekmesi hem askerî hem de psikolojik açıdan kritik bir dönüm noktasıydı. Öğleden sonra saat 2'de askerlerin Şamran'a doğru yola çıkacağı bildirilmişti. Bu tablo, İngiliz ordusunun tüm çabalarına rağmen kuşatmayı kıramadığını ve

---

<sup>134</sup> Townshend, *a.g.e.*, s.336.

Townshend'in çaresizliğini gözler önüne seriyordu. Halil Paşa'nın tavrı ise dönemin Osmanlı diplomatik ve askerî üslubunu yansıtıyordu. Görüşmelerde İngiliz garnizonuna yiyecek sağlanmasına önem verdiğini, Townshend'in direnişine hayranlık duyduğunu ve intikam güdüsü taşımadığını özellikle vurguladı. İki mavna dolusu erzak ve yardım malzemesinin gönderilmesine izin vermesi, hasta ve yaralı İngiliz askerlerinin tahliyesine müsaade etmesi, Osmanlıların zafer anında bile insancıl bir yaklaşım sergilemeye çalıştığını gösteriyordu. Bununla birlikte Halil Paşa, Kut'taki sivillerin geleceği konusunda kesin teminat veremese de idam ya da intikam uygulamalarına başvurmayacağını açıkladı. Bu tavır, Osmanlı'nın uluslararası kamuoyuna karşı imajını koruma isteğiyle de ilişkilendirilebilir. General Townshend'in ise emir subayı ve hizmetlisiyle birlikte İstanbul'a gönderilmesi, Osmanlı'nın zaferi sembolik olarak taçlandırma niyetinin bir yansımasıydı. Böylece 29 Nisan 1916'da Kut'ül Amare kuşatması resmen sona ererken, İngilizler açısından büyük bir hezimet, Osmanlılar açısından ise Çanakkale Zaferi'ne denk bir prestij kazanımı ortaya çıkmış oldu.<sup>135</sup>

Kut'ül Amare'nin 29 Nisan 1916'daki teslimi, İngilizler açısından yalnızca bir askeri başarısızlık değil, aynı zamanda prestij ve moral bakımından da bir felaket oldu. İngiliz basınına yansıdığı şekliyle, 5 general, 277 İngiliz ve 274 Hintli subayla birlikte toplam 13.300 asker esir düştü. Bu rakam, İngiliz kamuoyunun uzun süre görmezden gelmeye çalıştığı kuşatmanın dramatik sonucunu ortaya koymaktaydı. Türk Genel Karargâhı'nın aktardığına göre General Townshend, ordusuyla birlikte serbestçe çekilmesine izin verilmesi karşılığında elindeki tüm topları ve nakit olarak bir milyon lira vermeyi teklif etmişti. Ancak Halil Paşa ve Osmanlı komutanlığı, bu

---

<sup>135</sup> "Last Messages from Kut", "Gen. Townshend's Surrender", *The Times*, 10.05.1916, s.8.

öneriyi “gülünç” bularak reddetti. Bunun üzerine Townshend, direnmenin anlamsızlığını kabul ederek ordusuyla birlikte teslim olmak zorunda kaldı. Böylece Osmanlı ordusu, I. Dünya Savaşı’nda İngiltere’ye karşı kazanılan en büyük zaferlerden birini elde etmiş oldu. Osmanlı ve Alman basınında yer alan yorumlara göre, İngilizlerin Irak Seferi’ndeki toplam kaybı 100.000’den az değildi.<sup>136</sup>

Bu rakam, yalnızca Kut’ül Amare’deki esirlerle değil, aylar boyunca yaşanan başarısız seferlerle birlikte düşünüldüğünde, İngiltere için tam bir hezimet anlamına gelmekteydi. Üstelik bu kayıplar, İngiltere’nin sömürgelerinden devşirdiği askerlerin de büyük oranda yıpranmasına yol açmıştı. Teslimiyetin ardından Osmanlı askerleri Kut’ül Amare’ye girerken, yerel halkın büyük bir sevinçle ve gözyaşları içinde karşıladığı kaydedildi. Bu sahne, İngiliz işgaline duyulan tepkiyi ve Osmanlı ordusunun bölgedeki moral üstünlüğünü simgeleyen bir tablo hâline geldi. Şehre giren Türk askerleri, ilk iş olarak halka yiyecek dağıtarak Osmanlı yönetiminin “kurtarıcı” rolünü pekiştirdi.<sup>137</sup> Kut’ül Amare’nin düşüşü, yalnızca Osmanlı cephesi için değil, dünya basını için de çok önemli bir olay oldu. İngiliz Savaş Bakanlığı, Townshend’in teslimiyetini dramatik ama aynı zamanda onurlu bir dil ile duyurdu: “143 gün boyunca kahramanca ve metanetle sürdürülen direniş, erzakların tükenmesiyle sona ermiş ve General Townshend teslim olmaya mecbur kalmıştır.” Bu açıklama, bozgunu yumuşatmaya ve İngiliz kamuoyuna askerlerinin fedakârlığını hatırlatmaya dönük bir söylemdi. Rakamlar ise gerçeği tüm çıplaklığıyla ortaya koyuyordu: 2970 İngiliz, yaklaşık 6000 Hintli asker ve destek birlikleri. Buna karşılık Osmanlı’nın resmi duyurusu çok daha net ve sertti. Reuters ajansının aktardığı Enver Paşa imzalı telgrafta, “13.300 kişilik

---

<sup>136</sup> “Kut’ül Amare’nin Zapt ve İstirdadı, Tebliğ-i Resmi”, *İkdam*, 30.04.1916, s.1.

<sup>137</sup> “İngiltere’nin Irak’taki Zayıyatı 100 Bin Kişi”, *İkdam*, 04.05.1916, s.1.

General Townshend emrindeki İngiliz garnizonu koşulsuz olarak teslim oldu” ifadesi yer aldı. Bu, İngiliz kamuoyunun “kahramanca direniş” vurgusuna karşı, Osmanlı tarafının “mutlak zafer” ilanıydı. Alman basını ise olaya daha farklı bir boyut kattı. Özellikle Vossische Zeitung, Kut’ül Amare’nin İngiltere’ye vurulan “en ağır darbe” olduğunu yazarken, başarıyı kısa süre önce vefat eden ve Osmanlı ordusunun yeniden örgütlenmesinde büyük payı olan Mareşal von der Goltz’un hazırlıklarına bağladı. Diğer Alman gazeteleri de aynı çizgide yorum yaparak, İngiltere’nin Irak’taki yenilgisinin aslında merkezi güçlerin stratejik aklının bir ürünü olduğunu vurguladı. Böylece farklı basın kaynaklarının diline bakıldığında şu tablo ortaya çıkıyor: İngilizler kendi kamuoyunu “direniş ve kahramanlık” söylemiyle teselli etmeye çalışırken, Osmanlı zaferin mutlaklığını ve teslimiyetin koşulsuz olduğunu ilan ediyordu; Alman basını ise bu başarıyı hem müttefik Osmanlı’nın direncine hem de Alman askeri aklına bağlayarak propagandaya dönüştürüyordu.<sup>138</sup> Kut’ül Amare’nin teslim olduğu gün Osmanlı tarafı yalnızca yerde değil gökte de üstünlük sağlamıştı. Kaptan Schuetz idaresindeki bir Türk uçağı, aynı gün içinde iki İngiliz uçağını düşürdü: ilki, pilotu ölü, gözcüsü sağ olarak ele geçirilen bir keşif uçağı; ikincisi ise yaralı mürettebatıyla birlikte Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Bu gelişme, Osmanlı ordusunun sadece karada değil, hava gücü alanında da etkinliğini göstermesi bakımından sembolik bir değer taşıdı. İngiltere’de ise bu ağır yenilgi, basında kaçınılmaz olarak tartışma yarattı. Times gazetesi, Kut’ül Amare’nin kaybını “beklenmedik” bir olay olmadığını vurgulayarak değerlendirdi. Gazeteye göre asıl sorun, Bağdat gibi büyük bir şehri tamamen yetersiz bir kuvvetle ele geçirmeye kalkışmaktı. Bu nedenle, bundan böyle “yersiz ve kararsız maceralara” girilmemesi gerektiğini yazdı. Bununla birlikte,

---

<sup>138</sup> “General Townshend Surrenders, The Turkish Report”, *The Times*, 01.05.1916, s.8.

kuşatma altındaki İngiliz garnizonunun 143 gün süren direnişi dünya çapında hayranlık uyandıran bir kahramanlık olarak yansıtıldı. Özellikle General Townshend'in şahsında, sadece askeri yetenek değil, neşe ve moral aşılayan bir liderlik vurgulandı. Times'a göre Townshend, son yiyecek kırıntısına kadar askerlerinin moralini korumuştur. Ne var ki bu yorumlar, İngiliz hükümetinin daha önceki aşırı iyimser söylemleriyle çelişiyordu. Başbakan Asquith, Kasım 1915'te Irak harekâtı için "savaş boyunca en zekice yürütülen, başarı ihtimali en yüksek operasyon" demişti. Oysa birkaç ay içinde, bu sözlerin ardından gelen Kut bozgunu, hükümetin stratejik öngörüsünün zayıflığını gözler önüne serdi. Yine de İngiliz basınında teslimiyetin "sürpriz" ve "beklenmedik bir gelişme" olarak sunulduğu haberler de yayımlandı. Bu, kamuoyunu yatıştırmaya dönük bir propaganda tonunu yansıtıyordu. Diğer tarafta, Osmanlı zaferi müttefik dünyada da büyük yankı uyandırdı. Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Avusturya İmparatoru Franz Joseph, Padişah V. Mehmed Reşad'a tebrik telgrafları göndererek bu başarının İttifak devletleri açısından taşıdığı moral ve stratejik önemi teyit ettiler.<sup>139</sup>

Kut'ül Amare'nin ardından gelen diplomatik telgraflar ve resmi yazışmalar, savaşın sadece cephede değil, propaganda ve moral alanında da sürdüğünü çok açık biçimde gösterir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in telgrafı, Osmanlı zaferini yalnızca tebrik etmekle kalmayıp, aynı zamanda Çanakkale ile beraber iki cepheyi "Osmanlı-Alman silah kardeşliğinin simgesi" olarak tanımlıyordu. Bu vurgu, müttefikler arasındaki ideolojik birlikteliği güçlendirmek için önemliydi. Wilhelm'in Goltz Paşa'ya yaptığı özel atıf, kısa süre önce kaybedilen Alman mareşalinin hatırasını zaferle birleştiriyor, iki orduyu "ortak yas ve ortak şan" üzerinden birbirine daha sıkı bağlamayı amaçlıyordu. Bu, aslında Alman basınındaki "Kut

---

<sup>139</sup> "The Fall of Kut", *The Times*, 01.05.1916, s.9.

başarısı Goltz'un mirasıdır" yorumunun doğrudan bir yansımasıydı. Buna karşılık, İngiltere Kralı V. George'un General Lake'e gönderdiği teselli telgrafı, tamamen savunmacı bir üsluba sahipti. Lake ve emrindeki komutanların "cesaret ve kararlılıkla savaştığı" vurgulanıyor, başarısızlığın sebebi olarak ise Türk ordusu değil "seller ve kötü hava" gösteriliyordu. Bu tür ifadeler, İngiliz kamuoyunu yatıştırmaya dönük bir propaganda diliydi: yenilginin nedeni düşman gücü değil, tabiatın zorlukları olarak açıklanıyordu. Aynı günlerde İngiliz Savaş Bakanlığı, Osmanlı Başkomutanı Halil Paşa'nın mektubunu kamuoyuna duyurdu. Halil Paşa'nın, General Townshend'in hasta ve yaralılarının eşit sayıda Türk esirlerle değişimine izin vermesi, Osmanlı tarafının uluslararası hukuka ve insani ilkelere bağlılığını göstermek için öne çıkarıldı. Bu, İngiliz basınında "teselli edici bir gelişme" gibi sunulmuş, aslında ağır yenilgi karşısında olumlu bir imaj arayışı işlevi görmüştü.<sup>140</sup> 3 Mayıs 1916'da General Lake, askeri durumun değişmediğini bildirdi. O gün Kut'ül Amare'den çıkan ilk yaralı kafilesi 3 İngiliz subayı ve 173 Hintliden oluşuyordu. Aynı gün, ölülerin gömülmesi için Türkler beyaz bayrak altında Beit Eissa'ya kafileler gönderdi. 4 Mayıs'ta 210, 5 Mayıs'ta 243 kişilik ikinci ve üçüncü kafileler karargâha ulaştı. İngiliz hastane gemisi 6 Mayıs sabahı dördüncü kafileyi almak üzere Kut'ül Amare'ye döndü.<sup>141</sup> General Lake'in aktardığına göre, dördüncü kafile 281 kişiyle 6 Mayıs akşamı yardım birliklerinin karargâhına ulaştı. Beşinci kafile ise 172 kişiden oluşuyor ve 7 Mayıs'ta geldi. Böylece toplamda beş kafile ile 1073 hasta ve yaralı tahliye edilmiş oldu. Hastane gemisi, sekizinci ve son kafileyi almak üzere 8 Mayıs sabahı Kut'ül Amare'ye hareket etti. Aynı günlerde bir İngiliz uçağı, bir Türk uçağıyla havada çarpıştı;

---

<sup>140</sup> "King's Thanks to Tigris Corps", *The Times*, 03.05.1916, s.8.

<sup>141</sup> "Wounded from Kut, More Arrivals at Tigris Headquarters", *The Times*, 08.05.1916, s.8.

petrol tankı isabet almasına rağmen İngiliz uçağı kendi mevzilerine inmeyi başardı ve pilot ile gözcü yara almadan kurtuldu.<sup>142</sup>

9 Mayıs 1916 tarihli Türk raporuna göre Felahiye’de yalnızca aralıklı topçu atışları olmuş, Dicle Nehri’nin yükselmesi bazı siperleri yıkmış ancak Türkler hemen onarmıştı. Kut’ül Amare’de ele geçirilen yüksek rütbeli İngiliz komutanlar arasında General Townshend, General Mellis, General Delamain, General Hamilton, Yzb. Evans ve General Smith bulunuyordu. Ayrıca 551 subay (yarısı Avrupalı, yarısı Hintli) ve askerlerin %25’i İngiliz, geri kalanı Hintliydi. Teslim olmadan önce birçok silah ve malzeme imha edilip nehre atılmıştı, ancak yine de 40 top, 20 makineli tüfek, 5000 tüfek, bol cephane, bir büyük ve bir küçük gemi, dört otomobil, üç uçak ve çok sayıda malzeme Türklerin eline geçti. Nehre atılanların bir kısmı da çıkarılmaya başlanmıştı.<sup>143</sup> Osmanlı hükümeti, ABD Büyükelçiliğine General Townshend ve kurmaylarının İstanbul’a getirileceğini, muhtemelen Büyükkada’da tam özgürlükle ikamet edeceklerini bildirdi. ABD büyükelçisi, İngiliz subay ve askerlerin çoğunun hâlen Kut’ül Amare ve Bağdat’ta olduğunu, bir kısmının ise Şam’a gönderileceğini öğrendi. Osmanlı Kızılay Cemiyeti, Bağdat’ta bol tıbbi malzeme bulunduğunu ve bu bilgiyi İngiliz Kızılhaç’ına ilettiklerini açıkladı. Esirlerin özel ihtiyaçları henüz bilinmezken, ABD’nin Bağdat konsolosuna İngiliz esirlerle temas kurup ayrıntılı bilgi edinmesi talimatı verildi. Bu gelişmeler ayrıca İngiliz Dışişleri Bakanlığına bildirildi<sup>144</sup>.

---

<sup>142</sup> “Last Messages from Kut”, “Evacuating the Wounded”, *The Times*, 10.05.1916, s.8.

<sup>143</sup> “Last Messages from Kut”, “Turkish Official Reports”, *The Times*, 10.05.1916, s.8.

<sup>144</sup> “Internment Camp of General Townshend”, *The Times*, 23.05.1916, s.8.

## Sonuç

29 Nisan 1916 Kut'ül Amare Zaferi, Osmanlı askeri tarihinin Çanakkale ile birlikte en önemli dönüm noktalarından birini teşkil eder. 4 ay 23 gün süren kuşatma sonucunda, General Charles Townshend komutasındaki İngiliz 6. Piyade Tümeni'nin tamamı Osmanlı ordusuna teslim olmuş, 5 general, 551 subay ve toplam 13.300 asker esir edilmiştir. İngiliz yardım kuvvetlerinin Ocak–Nisan 1916 arasında giriştiği Felahiye (21 Ocak), Dujailah (8 Mart), Umm El Hannah ve Sanaiyyat (Nisan) muharebelerinde de ağır kayıplar vererek başarısız olması, Townshend garnizonunun kurtuluş umutlarını ortadan kaldırmış, nihayetinde 24 Nisan gecesi erzak gemisi *Julnar*'ın Magasis'te ele geçirilmesi teslimiyetin kaçınılmaz hâle geldiğini göstermiştir. Bu sonuç İngiltere açısından büyük bir şok yaratmıştır. Çanakkale'de Ocak 1916'da alınan ağır yenilgi ve çekilmenin ardından, yalnızca dört ay sonra Irak cephesinde benzer, hatta daha büyük bir hezimet yaşanmıştır. Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde cereyan eden bu iki harekât arasında dikkat çekici paralellikler vardır: Her iki harekât da İngiltere'nin deniz ve kara kuvvetlerini bir arada kullanarak Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmayı hedeflemiş, Çanakkale'de nihai hedef İstanbul, Mezopotamya'da ise Bağdat olmuştur. Eğer bu harekâtlar başarılı olsaydı Osmanlı Devleti büyük ölçüde saf dışı kalacak, Birinci Dünya Savaşı çok daha kısa sürede İtilaf Devletleri lehine sonuçlanabilecekti. Ancak İngiltere'nin ısrarlı ve saldırgan tutumuna rağmen her iki girişim de ağır kayıplar ve kesin yenilgiyle sonuçlanmıştır. Kut'ül Amare yenilgisinin İngiltere açısından daha acı olmasının nedeni, harekâtın ilk safhalarında “yenilmez” addedilen Townshend ordusunun, aylarca süren kuşatma, açlık ve hastalık neticesinde çaresizce teslim olmasıdır. Townshend'in tayınları 140 grama kadar düşürmesi, askerlerine at eti yedirmesi bile sonucu değiştirmemiştir. Garnizonun tüm direncine rağmen yardım kuvvetlerinin başarısızlığı teslimiyeti kaçınılmaz kılmıştır.

Teslimiyet haberi İngiltere ve dünya basınında geniş yankı uyandırmış, İngiliz kamuoyunda hükümet ve Hindistan'daki askeri idare ağır biçimde eleştirilmiştir. Ancak savaşın gidişatı nedeniyle sorumluluk yalnızca Hindistan hükümetine ve General Nixon gibi komutanlara yüklenmiş, Townshend'in direnişi "kahramanca" görülmüştür. Osmanlı cephesi açısından zafer, büyük bir moral kaynağı olmuş, Halil Paşa bu başarıyı "ikinci Plevne" olarak duyurmuştur. Kut'ül Amare'ye giren Osmanlı askerlerinin halk tarafından gözyaşlarıyla karşılanması, İngiltere'nin bölgede uğradığı prestij kaybını açıkça göstermiştir.

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Padişah V. Mehmed Reşad'a gönderdiği kutlama telgrafında bu zaferin "Gelibolu ile birlikte tarihe kazınacağı" belirtilmiştir. Fakat bu parlak zafer, Osmanlı açısından kalıcı stratejik sonuçlar doğuramamıştır. Bunun en önemli nedeni, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın baskısıyla 13. Kolordu'nun İran Cephesi'ne kaydırılmasıdır. Mareşal von der Goltz'un öncelik verdiği bu strateji Osmanlı kuvvetlerini iki cephede bölmüş, Dicle Cephesi'nin savunmasını zayıflatmıştır. General Baratov komutasındaki Rus kuvvetlerinin 1916 başında Hemedan ve Kirmanşah'ı işgal etmesi, Osmanlı'yı zor durumda bırakmıştır. Ali İhsan (Sabis) Bey'in İran'da toparlamaya çalıştığı birlikler, Irak'taki gücün azalmasına sebep olmuştur. Bu stratejik hata, Kazım Karabekir gibi komutanların uyarılarına rağmen sürdürülmüştür. İngilizler ise yenilgiden ders çıkarmış, Irak cephesine çok daha büyük bir yığınak yapmışlardır. Demiryolu hatları inşa edilmiş, lojistik hatlar kuvvetlendirilmiş, Arap aşiretlerinin desteği sağlanmış, asker sayısı 160.000'e çıkarılmıştır. Buna karşılık Osmanlı 6. Ordusu'nun gücü 10.000 tüfek ve 50 topla sınırlı kalmıştır. Bu dengesizlik, 23 Şubat 1917'de İngilizlerin Kut'u ikinci kez ele geçirmesine ve 11 Mart 1917'de General Maude komutasında Bağdat'ın işgal edilmesine yol açmıştır. Bağdat'ın kaybı, yalnızca askeri değil, siyasi ve idari sonuçlar da doğurmuştur.

İngiltere içinde Basra ve Bağdat'ın idaresi konusunda Hindistan yönetimi ile Londra hükümeti arasında çekişmeler yaşanmış, sonunda Lord Curzon başkanlığında “Mezopotamya İdare Komitesi” kurulmuştur. Bu düzenlemeler, ilerleyen dönemde İngiliz manda idaresinin temelini oluşturmuştur. Osmanlı ise Musul hattına çekilmiş, fakat savunma hazırlıkları geç yapıldığı için İngiliz ilerleyişini durduramamıştır. 1918 yılına gelindiğinde İngilizler Samarra, Ramadi ve Han Bağdadi muharebeleriyle ilerlemelerini sürdürmüş, Osmanlı ise geri çekilmek zorunda kalmıştır. Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı birlikleri Musul'un güneyine kadar çekilmişti. Ancak mütarekenin hemen ardından, 15 Kasım 1918'de İngilizler Musul'u işgal ederek bölgedeki Osmanlı varlığına kesin olarak son vermiştir. Tüm bu süreç, Kut'ül Amare'nin Osmanlı için hem bir zirve hem de bir kırılma noktası olduğunu gösterir. Zafer, Osmanlı askerinin disiplinini, direncini ve stratejik zekâsını dünyaya göstermiştir. Ancak devamında yapılan stratejik hatalar, özellikle İran Cephesi'ne kuvvet kaydırılması ve Bağdat savunmasının ihmal edilmesi, bu başarının kalıcı sonuçlara dönüşmesini engellemiştir. İngiltere ise aldığı ağır darbeye rağmen hızlı biçimde toparlanmış, üstün lojistik ve insan gücü sayesinde Irak'ta hâkimiyeti sağlamıştır. Sonuç olarak, Kut'ül Amare Zaferi Osmanlı için büyük bir gurur ve prestij kaynağı olmakla birlikte, aynı zamanda imparatorluğun stratejik zaafalarını da gözler önüne sermiştir. İngiltere açısından Çanakkale'den sonra ikinci büyük hezimet olan bu olay, kısa vadede ciddi bir şok etkisi yaratmış, ancak uzun vadede İngilizlerin daha hazırlıklı bir dönüş yapmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla Kut'ül Amare hem Osmanlı'nın askeri kudretini hem de imparatorluğun sürdürülemez stratejilerini ortaya koyan, Birinci Dünya Savaşı'nın en kritik dönemeçlerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

## Kaynakça

### Kitaplar

Armaoğlu, Fahir. 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1995)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılap Tarihi*, Cilt III, Kısım I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Blackledge, W. J. *The Legion of Marching Madmen*. London: Sampson Low Marston & Co., Ltd., 1918.

Buchanan, George. *The Tragedy of Mesopotamia*. Edinburgh & London: William Blackwood & Sons Limited, 1938.

Chandler, Edmund. *The Long Road to Baghdad*, Cilt 1. London: Cassel and Company Ltd., 1919.

Dane, Edmund. *British Campaigns in the Nearer East*, Cilt 1. London: Hooder and Stoughton Limited, 1919.

Karabekir, Kazım. *Birinci Dünya Savaşı Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Kocatürk, Önder. *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911–14), Cilt II (1913–1914), Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması (1913–14)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2013.

Millar, Ronald William. *Death of An Army: The Siege of Kut*. Boston: Houghton Mifflin, 1970.

Moberly, Frederick James. *The Campaign in Mesopotamia*, Cilt 1. London: His Majesty's Stationery Office, 1923.

Mousley, E. O. *The Secrets of Kuttite*. London: John Lane The Bodley Head Limited, 1921.

Sandes, Major E. W. C. *In Kut and Captivity with Sixth Indian Division*. London: John Murray, 1919.

T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.  
*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak–İran Cephesi (1914–18)*,  
Cilt III, Kısım I. Ankara, 1979.

Townshend, V. F. Charles. *My Campaign in Mesopotamia*.  
London: Thornton Butterworth, 1920.

Wedgwood, Josiah. *Mesopotamia Commission Report*.  
London: His Majesty's Stationery Office, 1917.

Wilson, Arnold T. *Loyalties Mesopotamia*. London: Oxford  
University Press, 1930.

Yılmaz, Mustafa. *Fav Yarımadası'nda Osmanlı–İngiliz  
Çekişmesi (1886–1915)*. İstanbul: Taş Mektep Yayınları, 2015.

## **Gazeteler**

### **The Times**

A Cold Campaign, 22.04.1916.

A Further Advance, 16.11.1915.

A Move towards Kut, 06.04.1916.

A Move towards Kut, Turkish Position Carried, 06.04.1916.

Armistice on the Tigris, 25.01.1916.

British Success on the Tigris, 27.03.2016.

British Victory at Kut El Amara, 22.11.1915.

Capture of Ports on the Tigris, 10.12.1914.

Fierce Fighting for Kut, General Townshend Still Isolated,  
24.01.1916.

Fighting the Turks in Mesopotamia, 23.07.1915.

First Battle of Kut, 06.04.1916.

General Townshend at Kut, Strongly Fortified Position,  
07.12.1915.

General Townshend's Invincibles, Sowing Vegetable Seeds  
at Kut, 26.02.1916.

King's Thanks to Tigris Corps, 03.05.1916.

Kut Attack Continued, The Turk in War, 25.04.1916.

Kut Supplies, Desperate Dash up the Tigris, 29.04.1916.

Kut's 60 Day's Siege, No Withdrawal Contemplated,  
09.02.1916.

Last Messages from Kut, Gen. Townshend's Surrender,  
10.05.1916.

Letter from the Front, First Battle of the Kut, 29.12.1915.

Letters from the Front, A Cold Campaign, 22.04.1916.

Mesopotamia, Retreat of The Enemy, 11.01.1916.

Parliament, The Operation in Mesopotamia, 08.12.1915.

Parliament, The Relief of Kut, 31.03.1916.

Persian Gulf Success, Capture of Ports on the Tigris,  
10.12.1914.

Retreat on the Tigris, British Lost 4500 Men, 06.12.1915.

Slight Gain at Kut, Advance South of Kut, 15.04.1916.

Story of a Campaign, Fighting the Turks in Mesopotamia,  
23.07.1915.

The Approach to Baghdad, 27.11.1915.

The British Victory at Kut El Amara, 22.11.1915.

The Fate of Kut, Another British Check, 24.04.1916.

The Fight for Baghdad, 27.11.1915.  
The Great Battle, 01.03.1916.  
The March on the Baghdad, Turks in Full Flight, 30.09.1915.  
The Mystery of Mesopotamia, 24.03.1916.  
The Narrows and the Gulf, 09.03.1915.  
The Skirmish with Araps in Mesopotamia, 14.02.1916.  
The Turkish Campaign, 09.11.1914.  
The Turkish Government and Islam, 28.06.1916.  
The War in East and West, 14.02.1916.  
Toward to Bagdad, 08.12.1915.  
Townshend Still Waiting, The Battle on Monday, 22.04.1916.  
Turkish Account of Last Week's Fight, 24.04.1916.  
Turkish Version, 22.04.1916.  
Turkish Version of Kut Battle, 2000 British Dead,  
13.03.1916.  
Turks Claim Success on the Tigris, 11.12.1915.  
Turks Held at Kut, Four Days Artillery Attack, 14.12.1915.  
Wounded from Kut, More Arrivals at Tigris Headquarters,  
08.05.1916.

### **The Guardian**

Advance towards Bagdad, 07.06.1915.  
Attacks by Arabs in Mesopotamia, 12.02.1916.  
British Intention in Tigris Campaign, Kut El Amara to be  
Held, 09.02.1916.  
British Troop, 23.04.1915.

Campaign in Mesopotamia, The, 07.12.1915.  
Campaign of Mesopotamia, The, 22.05.1915.  
Demoralized Turkish Force, 10.06.1915.  
Little Firing at Kut, General Townshend Report, 06.01.1916.  
Mystery of the Last Tigris Battle, 26.01.1916.  
On The Tigris, 29.12.1915.  
Recent Fighting at Ahwaz and Kurna, The, 17.03.1915.  
Tigris Fighting, Position Taken by Aylmer, The, 18.01.1916.  
Tigris Victory, The, 01.10.1915.  
Tigris Campaign, War Office to Issue the Reports,  
15.02.1916.  
Turkish Loses in The Tigris, A British Surprise, 21.12.1915.  
Turkish Menace to Persian Oil Supply, 03.02.1915.  
Turks Defeated at Kut, 28.12.1915.  
Turks Defeated by The British, 30.09.1915.  
War with Turkey, The, 09.11.1914.

### **Daily Express**

British Victory over the Turks, 20.11.1914.  
Stubborn Turkish Resistance, 01.10.1915.  
Turkish Fort Taken, 09.11.1914.

### **İkdam**

Kut'ül Amare'nin Zapt ve İstirdadı, Tebliğ-i Resmi,  
30.04.1916.

İngiltere'nin Irak'taki Zayıflığı 100 Bin Kişi, 04.05.1916.

### **The Daily Mirror**

British Force Attacked On The Tigris, 09.12.1915.

Our Smashing Victory in Mesopotamia, 07.04.1916.

Over 3000 Turks Killed In Counter Attack, Turkish Official,  
22.04.1916.

Turks Claim Sinking of River Monitor, 20.12.1915.

### **Liverpool Daily Post**

Life at Basra, 15.06.1916.

### **The Englishmen**

The British at Basra, 26.11.1914.

### **The Evening Mail**

The Entry into Basra, 25.11.1914.

### **Western Mail**

Battle of Ctesiphon, 11.05.1916.

### **Newcastle Journal**

British Success Over The Turks, 30.09.1915.

### **Sheffield Daily Telegraph**

The Kut Relieving Force, 22.03.1916.

### **Sheffield Evening Telegraph**

March on Kut, Relief Force Seven Miles Distant, 10.03.1916.

### **The People**

British Force Falling Back towards Kut Al Amara,  
05.12.1915.

**The Aberdeen Daily Journal**

The Ctesiphon Retreat, 09.12.1915.

**The Observer**

Tigris Campaign, Sir Percy Lake Joins General Aylmer, 30.01.1916.

Trials of The Tigris, Successful Cavalry Raid, 06.02.1916.

**The Portadown News**

Mesopotamia, Relief Force Nearing Kut El Amara, 18.03.1916.

**Hamilton Advertiser**

Message from General Townshend, 22.04.1916.

**Hartlepool Northern Daily Mail**

The Road to Baghdad, Stiff Fighting, 27.07.1915.

**Sunday Mirror.**

Wild Turks Claims, Turkish Official, 23.04.1916.

**The Leeds Mercury**

Turks Retire before British Advancing to Relief of Kut, 17.01.1916.

**The Courier (Dundee Courier)**

Fighting the Turks in Asia, 23.07.1915.

